Given by Vergil V. Phelps.

DE ECHTHEID

VAN HET

TWEEDE GEDEELTE VAN JESAJA.

DE ECHTHEID

VAN HET

TWEEDE GEDEELTE VAN JESAJA,

AANGETOOND

DOOR

A. RUTGERS,

HOOGLEERAAR TE LEIDEN.

LEIDEN, E. J. BRILL.

1866.

VOORBERICHT.

De reden, die mij tot het schrijven van dit werk bewoog, ligt voor de hand. Men heeft, vooral in den laatsten tijd ook hier te lande, in velerlei boeken en tijdschriften niet weinige Bijbel-boeken of gedeelten daarvan onecht verklaard en als zoodanig ten toon gesteld. Als men het resultaat van sommige geschriften aanneemt, zou men tot de gedachte moeten komen, dat het oude Israel, wat de meest begaafde mannen betreft, uit slimme en goddelooze bedriegers bestaan had, die, met groot talent schrijvende, hun eigen werk voor dat van vroegere, door God met buitengewone openbaringen begunstigde, Profeten wilden doen doorgaan. Zulk eene valschheid mag aan Israel niet worden te laste gelegd. Maar bovendien, als nu de schriften van Mozes, David, Jesaja, Daniël en zoovele anderen voor onecht verklaard worden, wat maakt men dan van het O. T.? Kunnen die geleerden nog voorstanders des Bijbels heeten en Bijbel-vrienden genoemd worden, die door de verwerping van zoovele boeken toonen, dat zij met de hevigste bestrijders van Gods openbaring

heulen en aan den Bijbel alle kracht en waarde trachten te ontrooven? Naar hun oordeel moet dit alles onderworpen zijn aan de eischen der wetenschap. De wetenschap, zegt men, toont de onechtheid dier boeken aan. De wetenschap geeft hier geheel voldoenden grond en voldingend bewijs. Van dat licht mag men zich niet laten berooven, welke dan ook de consequentiën zijn. Laat anderen, die besliste supranaturalisten zijn, de echtheid van een of ander als onecht verworpen boek volhouden, de wetenschap heeft uitspraak gedaan en die een man van wetenschap is, stemt daarmede in.

Ik neem de vrijheid van die mannen der wetenschap in gevoelen te verschillen. De wetenschap is niet zoo geheel en alleen het privaat-eigendom van de bestrijders des Bijbels, dat hij, die de echtheid van die schriften aanneemt, daarom een man zonder wetenschap behoort genoemd te worden. Ik verzoek beleefdelijk, voor mij en velen die met mij instemmen, een klein plaatsje onder de vrienden van geleerdheid te mogen behouden. Ik doe dit met te grooter vrijmoedigheid, omdat de besprokene zaak, van de zijde der wetenschap beschouwd, niet zoo geheel hopeloos staat als men het wil doen voorkomen. In de volgende bladen hoop ik aan te toonen, dat de zaak nog niet geheel afgedaan is.

Toen ik besloten had, om mede mijne gemotiveerde stem

in dit geschil uit te brengen, heb ik eenigen tijd in twijfel gestaan, over welk der verworpene boeken ik nu handelen zoude. Na rijp overleg heb ik het tweede gedeelte van het boek van Jesaja gekozen. Op dien Schrijver is sedert lang mijn oog gevestigd geweest en bij voortgezette studie werd hij mij steeds belangrijker. Hij wordt ook, meer dan een der andere Profeten, in het N. T. dikwijls aangehaald.

Met zeer groote overeenkomst in de wijze van bestrijding wordt het laatste gedeelte van Jesaja door velen als onecht verworpen. Vroeger vond Gesenius hier te lande bij sommigen grooten bijval. Nu wordt vooral Knobel door velen gevolgd. De punten, die vervolgens behandeld zullen worden, zien dan ook voor een goed deel op dezen Schrijver. Ofschoon hij nu de onverdiende eer geniet van door velen in ons land gevolgd te worden, zoo heb ik mij toch tot zijne argumenten niet bepaald, maar ook gelet op de bezwaren die door anderen, vooral door Duitsche geleerden waren geopperd, die op de denkwijze van onze geleerden invloed hebben uitgeoefend.

Ik heb intusschen niet behandeld de bezwaren, die door uitstekende Duitsche geleerden op goede gronden reeds waren wederlegd, al werden zij ook in ons land op nieuw aangehaald, even als of zij nog gangbaar waren. Men mag de afdoende bewijzen van anderen niet ignoreeren. Ik heb ook geene

klaarblijkelijke vergissingen wederlegd, die aan iederen Schrijver wel eens ontsnappen. Het is mij niet te doen om die schrijvers te beschamen en ten toon te stellen, maar om de waarheid.

Dat ik gewoonlijk Duitsche schrijvers heb wederlegd, is geschied, omdat de bestrijding van dit boek in ons land geheel steunt op die der Duitschers en gewoonlijk slechts van hen is overgenomen. De ondervinding toch heeft mij geleerd, dat men meestal te vergeefs hen tracht te overtuigen, die op gezag van anderen een verkeerden weg bewandelen. Zal men eenige hoop mogen voeden op goede uitkomst, dan moet men den voorganger *en niet den* navolger *te woord staan. Als de argumenten van genen te licht bevonden zijn, dan vervalt tevens al wat door dezen daarop gebouwd was.*

Het zal mij hartelijk verblijden, als door dit schrijven sommigen voor de waarheid gewonnen en velen in de waarheid bevestigd mogen worden. Mijn werk moge overigens goed óf afgekeurd worden, dit doet tot de zaak zelve gelukkig niets af. »Het woord van onzen God blijft in eeuwigheid".

Leiden, 10 Mei 1866. A. RUTGERS.

INLEIDING.

De zeven- en- twintig laatste Hoofdstukken van Jesaja, gewoonlijk het tweede deel van Jesaja genoemd, worden thans door vele geleerden niet aan dien Profeet toegeschreven, maar aan een onbekenden joodschen man, die in de Babylonische ballingschap zou hebben geleefd en tegen het einde daarvan zou hebben geschreven.

Nadat in Duitschland door Döderlein in 1789 eenige argumenten tegen de echtheid van dit hoogstbelangrijk boek waren aangevoerd, heeft eene vrij talrijke reeks van schrijvers dat gevoelen nader trachten te ontwikkelen en te staven. In ons vaderland hebben vooral Gesenius en Knobel op niet weinigen grooten invloed uitgeoefend. De eerste vooral ook door zijn Commentar op Jesaja in 1820 uitgegeven, waarin hij de reeds door anderen geopperde bezwaren ordende en met vele nieuwen vermeerderde; de laatste eveneens door zijn Commentar op Jesaja, waarin hij met vele nieuwe argumenten de onechtheid van al deze hoofdstukken heeft zoeken aan te toonen.

In Duitschland zijn tegen die bestrijders zeer vele andere geleerden opgetreden, die op voortreffelijke wijze de ongegrondheid dier bezwaren hebben trachten aan te toonen en de echtheid van al deze hoofdstukken hebben trachten te bewijzen. Ik noem als voorbeelden Hengstenberg, Keil en vooral Hävernick in het tweede deel zijner Inleiding. Zij hebben intusschen

niet kunnen verhoeden, dat velen door de bestrijders werden medegesleept.

Terwijl ik hunne door mij hooggeachte werken zeer ter lezing en overweging aanbeveel, heb ik gemeend een anderen weg te moeten inslaan en de echtheid dezer hoofdstukken te moeten toetsen, alleen en geheel aan de regelen, die de ware critiek volgt bij het beoordeelen van de echtheid der Grieksche of andere oude schrijvers. De weg dien ik mij voorgesteld heb te volgen, moet daarom vooraf duidelijk worden afgebakend.

METHODE.

Zal een onderzoek naar de echtheid van een gedeelte des Bijbels tot eenig goed resultaat leiden, dan is de bepaling der methode die daarin gevolgd zal worden, een allerbelangrijkst punt, dat vooraf moet worden vastgesteld.

Het is mijne vaste overtuiging, dat bij een zuiver wetenschappelijk onderzoek naar den tijd waarin, of den schrijver door wien een Bijbelboek gezegd wordt geschreven te zijn, geene andere methode mag worden gevolgd, dan die bij zoodanig onderzoek wordt gebruikt, waar de echtheid van Grieksche en Latijnsche schrijvers wordt nagegaan. Het is in beide gevallen onderzoek naar een historisch feit. Bij de Grieksche en Latijnsche letterkunde is de historisch-critische methode door beroemde Philologen zoo degelijk en duidelijk uiteen gezet en zoo algemeen bekend, dat men mag aannemen dat hij, die deze wel gestaafde methode ook bij Hebreeuwsche schrijvers toepast, op de toestemming van alle behoorlijk ontwikkelde lezers mag rekenen.

Het is intusschen duidelijk voor elk, die met dit onderwerp eenigszins bekend is, dat velen, waar het de Bijbelboeken geldt, bij het bestrijden van de echtheid, nog andere in hun oog veel betere hulpmiddelen en argumenten gebruiken, waarnaar die methode gewijzigd behoort te worden, en waaraan dat, wat Bentley en Valckenaer critiek noemden, moet onderworpen zijn.

Die hulpmiddelen zijn vooral hun theologisch systeem en de historische phantasie.

Daar het natuurlijk is, dat die bestrijders deze hulpmiddelen niet zoo maar zullen laten wegvallen, — want zij gevoelen het, dan valt hun geheele resultaat, — zal het noodig zijn het ongepaste dier onwetenschappelijke toevoeging kortelijk aan te toonen.

Tot opheldering dan neem ik uit die dogmatische leerstukstukken maar eene stelling, die boven alle anderen gebruikt wordt. Er zijn nl. Theologen, die als vasten grondslag aannemen, dat God zich aan de Profeten onder Israel niet op buitengewone wijze heeft geopenbaard. Ik spreek nu niet over de waarheid of onwaarheid van dit dogma. Men begrijpt echter, dat hij die daarvan geheel overtuigd is, zich daardoor ligt zal laten besturen bij zijne verklaring en beoordeeling der H. Schriften. Dit geschiedt dan ook door velen. Waar het mogelijk is, wordt door eene verkeerde uitlegkunde de bepaalde Gods-Openbaring verwijderd en haar aanstoot vermeden. Men zie b. v. Jes. VI. dat later door mij beschouwd zal worden en dat ik daarom hier als voorbeeld kieze. De inhoud is duidelijk. De Profeet ziet in een gezicht de heerlijkheid des heiligen Gods. Van wege zijne zonde staat hij verstomd. Zijne schuld wordt weggenomen door God. Hij wordt bekwaam gemaakt en is gewillig tot het profetisch ambt. Van God wordt hij tot Profeet aangesteld en gezonden tot een volk, dat afkeerig zijn zal tot aan zijn ondergang toe, maar waarvan toch een overblijfsel zal behouden worden.

Hier wordt dus eene buitengewone openbaring Gods beschreven door den Profeet zelven, aan wien zij te beurt viel. Hoe wordt nu hiermede gehandeld?

Men roemt den eenvoud en de verhevenheid van dit uitmuntende stuk. Men beschouwt het echter uit het standpunt van bovengenoemd dogma, en de slotsom wordt dan: het eerste gedeelte van Jes. 6 is wat *den inhoud* betreft, de vrucht van Jesaja's door heilige geestdrift opgewekte verbeelding of volgens anderen is het maar de slotsom der overdenkingen van Jesaja over de gewichtige taak, die hij ging aanvaarden; en wat *den vorm* be-

treft, poëtische inkleeding. Het tweede gedeelte van dit Hoofdstuk, vs. 9—13, is ook geen Gods-woord, maar door Jesaja, na opgedane ervaring omtrent de afkeerigheid des volks, wellicht eerst in Achaz tijd of later verdicht. Zoo wordt God er uitgeëxegetiseerd. Als men het op deze wijze opvat, mag het dan ook als een echt stuk worden aangenomen. O verhevene eenvoud! mogen wij wel uitroepen, als de vrucht van eigene verbeelding of overdenking door Jesaja als eene onmiddelijke goddelijke openbaring wordt voorgesteld. O eenvoudige verhevenheid! als hij eigene ervaring uitgeeft voor een woord door God zelven gesproken.

Mij schijnt dit eene verkeerde uitlegkunde te zijn. Het doel toch van de ware uitlegkunde is om oude schrijvers zóó te vertalen en te verklaren, dat bij den lezer die gedachten en gewaarwordingen ontstaan, die *de schrijver* heeft willen opwekken. Nu is het voor hem, die niet bevooroordeeld is, blijkbaar, dat Jesaja hier eene buitengewone goddelijke openbaring, die hem te beurt viel, heeft willen beschrijven. Dit moet in de vertaling en verklaring evenzeer uitkomen als in het origineel. Wil men later zeggen: volgens mijne dogmatiek kan dit zoo niet geschied zijn en Jesaja heeft zich dus bedrogen en verdichting als waarheid beschreven, dit blijft voor rekening van hem die deze dogmatische meening heeft; maar ik acht het ongeoorloofd, om de duidelijke woorden van den schrijver naar die meening te verwringen. Geene uitlegkunde mag den duidelijken zin veranderen ter wille van een Theologisch gevoelen dat de schrijver niet erkende. Of denkt men dat Jesaja de buitengewone openbaring van God verwierp?

Die weg kan intusschen niet altijd bewandeld worden. Er zijn vele Hoofdstukken, waar Gods openbaring zich niet zoo laat weg verklaren. Als b. v. Jesaja in zijn tweede gedeelte de verwoesting van Jerusalem, de overwinning van Cyrus, Babels val, Israels verlossing en het heerlijke Messiasrijk aankondigt, dan kan men wel hier en daar naar zijn eigen doel de verklaring wijzigen, maar dan blijft er ten slotte voor die dog-

matische critiek niets anders over dan die stukken als onecht te verwerpen. Dat doet men dan ook met bijna ongeloofelijke stoutheid en met koele onverschilligheid omtrent hen, wier godsdienstige overtuiging op snerpende wijze wordt beleedigd en gehoond.

Als eerste argument tegen de laatste Hoofdstukken zet met vele anderen b. v. Knobel de onwaarheid voorop, dat ieder Profeet zich bij zijn eigen tijd bepaalt en hij voegt hieraan toe: dat Jesaja een ekstatischen sprong (!) uit de Assyrische in de Babylonische periode over eeuwen henen (!) gedaan zou hebben, wordt zonder eenigen grond aangenomen. Dit denkbeeld ligt bij alle bestrijders der echtheid van Jesaja's laatste gedeelte, onder de verschillendste vormen, ten grondslag van hun betoog. Zij bewijzen het niet; uit hunne dogmatiek nemen zij het over, en leggen het tot grondslag hunner critiek. God openbaarde de verwijderde toekomst niet aan zijne Profeten.

Het is mij telkens, wanneer ik die Theologische exegese en critiek zie toegepast op den Bijbel, te moede, zoo als het den eigenaar zou zijn van een schoonen, vruchtbaren boomgaard, die, op zekeren dag daarbij komende, de éene helft der boomen van schors beroofd vond en de andere helft omgehouwen. Wat nu te zeggen tot den hovenier, die vroolijk bij de door hem vernielde vruchtboomen staande blijmoedig uitriep: O ik ben een vriend van vruchtboomen! De eene helft ziet er nu veel zindelijker uit, en de andere helft is nu veel beter onder het bereik!

Wat zal ik nu antwoorden aan hen die vele gedeelten van de H. Schrift als onecht verwerpen, omdat zij Gods openbaring aan de Profeten loochenen. *Veel* zou er te antwoorden zijn als hier over dogmatiek sprake was; *niets* waar het de echtheid van een Bijbelboek geldt; want die geheele dogmatische stelling mag in de critiek niet zoo worden gebruikt, en zij zelve ligt buiten onze behandeling. Als iemand de echtheid van Pindarus verwierp, omdat hij voorop stelde, dat onder de

Boeötiers, wier botheid onder de Grieken ten spreekwoord was geworden, geen schoon of verheven dichter ontstaan konde, dan zoude geen Philoloog zijn tijd verspillen met de wederlegging van zoodanig argument. Zoo is het ook hier. Al zegt men ook duizendmaal: het is de volle waarheid, dat God zich aan Israels Profeten niet openbaren konde, οὕτως ἐμοὶ δέδοκται, het is een onomstootelijk dogma, toch heeft dit geen vat op hen die van Gods magt en liefde hoogere gedachten hebben. De letterkundige leest zijn Pindarus en wij den Profeet Jesaja, voor zoover beiden op deugdelijke gronden blijken echt te zijn, zonder zich om dergelijke redeneeringen eenigszins te bekommeren.

Er zijn drie redenen, waarom die Theologische stelling bij een zuiver wetenschappelijk onderzoek naar de echtheid behoort eenvoudig te worden ter zijde gelegd:

1°. De critiek mag zich door geenerlei Theologische denkwijze of rigting laten voorinnemen, omdat zij critiek d. i. oordeelkunde is. Zij moet, na getuigen gehoord te hebben, op grond van deugdelijke bewijzen, oordeel vellen over een historisch punt. Laat zij zich nu in haar onderzoek van de echtheid der *Heilige Schrift* besturen of leiden door eene dogmatische meening, wier voorstanders door den grooten Criticus R. Bentley in zijn tijd als moderne Heidenen gequalificeerd werden, dan wordt zij ontrouw aan hare roeping. Zij ziet dan niet meer door eigene oogen, maar door een sterkgekleurden bril. Zij is niet langer onbevooroordeeld. Zij is in dienst van éene der strijdende partijen overgegaan. De critiek echter moet vrij zijn en zelfstandig blijven. De afhankelijkheid of dienstbaarheid is haar dood.

2°. Wat is bij de bestrijders de eigenlijke grond van het argument tegen Gods openbaring aan Israels Profeten? Het is hun eigen Godsbegrip. Hun God is een gewrocht van hunne philosophie. Hij is geheel verschillend van den waarachtigen en eeuwig levenden God, dien wij aanbidden en vereeren als den liefderijken God die van ouds af aan zijn volk Zich en

Zijn wil heeft geopenbaard. Ik spreek er nu niet over, wie in zijne denkwijze gelijk heeft. Wat hier alleen te pas komt is dit. Hij die het laatstgenoemde gevoelen is toegedaan, heeft althans *even veel* recht om te zeggen: ik verwerp uwen God en uw Godsbegrip, als de voorstander van het eerste om te zeggen: ik verwerp de openbaring van uwen God. De een heeft althans *even veel* recht om te verklaren: ik neem die openbaring aan op grond van den Bijbel, als de ander om te verklaren: ik verwerp uwen Bijbel op grond van mijn godsbegrip. Hier is volkomen reciprociteit. Als men van den geloovige eischt, dat hij zijn geloof niet als argument gebruike, dan eischt men met hetzelfde recht wederkeerig van den ongeloovige, dat hij zijn ongeloof niet als argument gebruike.

3°. Als men die stelling, dat God zich niet op buitengewone wijze aan de Profeten geopenbaard heeft, volstrekt gebruiken wil als wapen tegen den Bijbel, waarom bewijst men dan hare waarheid niet. Dat heeft nog niemand gedaan. Het is intusschen strijdig met alle juiste redenering, om eene onbewezene en naar mijn oordeel onbewijsbare stelling aldus te gebruiken. Zij moge nu bij velen weerklank vinden, die om verschillende redenen wenschen, dat de Bijbel niet Gods openbaring zijn mocht, of die zich door het gezag van anderen laten medesleepen, — de bijval van dezen bewijst de waarheid der stelling niet. Is zij niet waar, dan is alle daarop gebouwde conclusie valsch; is zij niet bewezen, dan is al wat daarop gebouwd wordt onaannemelijk en dus moet zij in een zuiver wetenschappelijk onderzoek achterwege blijven.

Ik heb mij zoo lang bij dit punt opgehouden, omdat dit gevoelen onder de meestverschillende vormen telkens op nieuw wordt voorop gezet en de geheele critiek van de echtheid der boeken (en ook de hermeneutiek) beheerscht, verwringt en bederft.

Een tweede hulpmiddel dat door de bestrijders van den Bijbel wordt aangewend, is de historische phantasie.

Om ook daarvan één voorbeeld te geven dat sterk genoeg spreekt, kies ik het vijfde argument van Knobel tegen de echtheid der laatste hoofdstukken van Jesaja. Het moet strekken ten bewijze dat de auteur in Babel leefde. Het luidt aldus:

»De schrijver dezer hoofdstukken kent den toestand der bal»lingen te Babel tot in de kleinste bijzonderheden (bis ins »Einzelnste). Hem zijn nauwkeurig bekend de Partijen der »ballingen b. v. der *Afgoden-dienaars*, die zich beelden laten »vervaardigen, in bosschen en dalen kinderen slachten, in »hoven en op tichelsteenen offeren, in graven en spelonken »zich ophouden, zwijnenvleesch eeten, de vromen vervolgen »enz. (46. 6; 57. 5; 65. 3; 66. 5.) — der *Goddeloozen*, die listige »aanslagen smeden en bloedige daden van geweld uitvoeren, »zoodat recht en gerechtigheid uit het midden der ballingen »verdwenen zijn (59. 3.) — der *Plichtverzuimers*, die zelfzuch»tig en brooddronken zich gedragen (56. 11), — der *Jehova»dienaren*, die tot eer van Jehova vasten en Hem om heil »smeeken, maar den Sabbat schenden en hunne ondergeschik»ten mishandelen (58. 2), — der *Heidenen* onder de ballingen, »die vreezen van het heil te zullen zijn uitgesloten (56. 1), — »der *Kleinmoedigen*, die zich van Jehova verlaten achten en de »verlossing niet gelooven (40. 27; 49. 24; 51. 12; 45. 9), — »der *Vromen*, die Jehova om herstel bidden, maar vervolgd »worden (57. 1; 62. 6; 66. 5.), — *dergenen die het plan koeste»ren* om voor Jehova een tempel in Babylon te stichten" (66. 1). De conclusie is dan: »zoo konde slechts een der ballingen »schrijven, maar Jesaja niet."

Ik zal nu niet spreken over de dwaze interpretatie van sommige der zoo even aangehaalde teksten. Ook zal ik geen woord zeggen over den reeds op zich zelven wonderbaarlijken inhoud van de gegevene schets, noch over de heilige bosschen, de dalen en spelonken (NB. in Babel) waarmede de schets *begint*, noch van de onzinnige gedachte, die aan eene Partij der Joden wordt toegeschreven om aldaar een tempel voor Jehova te bouwen, waarmede de schets *besloten wordt*. Ik laat

dat en al wat er tusschen ligt onbesproken. Ik vestig nu alleen de aandacht op de historische schets, die van de ballingen te Babel gegeven wordt en op de conclusie daaruit afgeleid, dat de schrijver der laatste Hoofdstukken den toestand dier ballingen nauwkeurig en tot in de kleinste bijzonderheden gekend heeft.

Ik vraag dan: waaruit kent de auteur van deze schets die bijzonderheden? Waaruit is hem het bestaan bekend dier acht opgenoemde Partijen onder de Joden te Babel? Uit welken geschiedschrijver is dit ontleend? Uit welke geschiedkundige bron is dit geput? Welk berigt omtrent die Partijen is uit de oudheid tot ons gekomen? Na behoorlijk onderzoek is het antwoord: het is maar eene phantasie. Niemand, niemand in de geheele oudheid heeft daarvan een enkel woord te boek gesteld. De geschiedenis weet daarvan niets. Toch durft men uit zulke historische phantasieën de conclusie maken: zoo konde slechts een der ballingen schrijven, maar Jesaja niet!

Om het ongerijmde van zoodanige redeneering levendig te gevoelen, neme men eens aan, dat die acht Partijen, — waarvan niemand in de geheele oudheid iets bericht heeft en die alleen uit het brein van Jesaja's bestrijders ontsproten zijn, — te Babel *niet* bestaan hebben, dan krijgt men deze absurde bewering. Die acht Partijen bestonden wel is waar onder de Joden te Babel *niet*, maar de auteur der laatste Hoofdstukken kende den toestand der Joden te Babel tot in de kleinste bijzonderheden, *dus* moet hij te Babel geleefd hebben, want hoe zou hij anders die niet bestaande partijen zoo nauwkeurig gekend hebben.

Men moge met zulke historische phantasieën, ongeleerden verblinden en ongeoefenden op een dwaalspoor brengen, elk die de bronnen der geschiedenis kent, moet diepe verontwaardiging gevoelen over de treurige middelen, die men zich niet schaamt te gebruiken ter bestrijding van eenige der heerlijkste gedenkstukken der oudheid. Die pogingen intusschen oordeelen zichzelven. Men moge een tijd lang daarmede opgang

maken bij onkundigen, bij een zuiver wetenschappelijk onderzoek behooren zij te worden afgewezen.

Met afsnijding dus van deze en dergelijke hulpmiddelen, die aan dogmatiek of phantasie ontleend zijn, moet het onderzoek naar de echtheid der laatste Hoofdstukken van Jesaja op gelijke wijze worden ingesteld, als men bij ieder schrijver uit de classieke oudheid doet. De gronden waarop men hier steunt, en de middelen waardoor men tot een vast besluit komt, verdeelt men in drie klassen: oude getuigenissen, taal en stijl, historischen inhoud. Men kan daaraan niet toevoegen, men mag daarvan niet weglaten. Alle philologen zijn het daarover eens. Bij het onderzoek naar Jesaja's echtheid is dus ook ditzelfde nategaan. Wat leeren ons oude getuigenissen, taal en stijl, en historische inhoud van de echtheid der bestredene gedeelten?

Dit verdient echter nog eene nadere toelichting.

Vooreerst hebben wij te letten op de getuigenissen der oudheid. Men kan die wel is waar te hoog waardeeren, en men doet dit als men, bij zoodanig wetenschappelijk onderzoek, deze voor geheel afdoende houdt, zonder op andere bewijzen te letten. In onzen tijd echter worden zij veelal te weinig geacht. Men laat die dikwijls bijna ongebruikt ter zijde liggen. Men vergeet dan dat men wel dikwijls uit de beide andere klassen van argumenten, ongeveer den tijd en de plaats kan bepalen, waarin een werk geschreven is; maar den naam des schrijvers doen die andere bewijsgronden niet kennen en evenmin zijn persoon, lotgevallen, omgeving en omstandigheden. Wanneer men dus de oude getuigenissen buitensluit, dan kan er eigenlijk geene spraak zijn van de echtheid dezer Hoofdstukken in dien zin, dat men onderzoekt of zij aan Jesaja of een anderen man van dien tijd moeten worden toegeschreven. De naam van Jesaja, ook *als schrijver van de algemeen voor echt gehouden stukken*, is ons niet bekend dan uit getuigenis-

sen, door Jesaja zelf of door andere oude schrijvers gegeven.

Bovendien wordt in de classieke oudheid, waardeering van het oordeel van tijdgenooten en opvolgende schrijvers redelijk en betamelijk geacht, waarom dan ook niet bij de Israeliten? Te meer nadruk heeft deze vraag, als men bedenkt, dat het hier niet geldt het werk van een onbekend en ongeacht burger, maar dat van een hooggeroemd Profeet, die in het Koninklijke paleis, vooral van Hiskia, aan de hoogstgeplaatste staatsdienaren even bekend was, als in den tempel aan de Priesters en in de poort van Jeruzalem aan het geheele volk. En als nu bij dat volk, ook bij zijne aanzienlijkste, meest ontwikkelde en hoogstgeachte mannen en de aan hen opvolgende geslachten geen zweem van verschil, geen schaduw van tegenspraak, geen schijn van twijfel bestaan heeft en eene schoone reeks van schriftelijke getuigenissen Jesaja's echtheid berigt, dan mag men op zulke getuigen niet met voorname hoogheid nederzien, als op eene nietsbeteekenende traditie. Dat doet geen oordeelkundige en hij die het zich veroorlooft verdient als onbevoegd te worden aangemerkt.

Ten tweede hebben wij inzonderheid acht te geven op de taal en stijl, op de geheele schrijfwijze. Wanneer men van een schrijver slechts één boek voor zich heeft dat geheel en al, wat de echtheid aangaat, wordt betwijfeld of bestreden, dan leidt dit argument niet verder, dan tot een besluit ten opzigte van den tijd waarin *ongeveer* de schrijver geleefd heeft. In de classieke oudheid kan het toch somwijlen zeer afdoende zijn. Het is te sterker naar mate de geschiedenis der taal beter bekend is. Bij de Israëlieten is dit argument, waar het geheele boeken geldt, daarom somtijds minder afdoende, omdat, door het klein aantal van boeken die uit de oudheid zijn tot ons gekomen, geene geschiedenis der taal en hare dialecten tot hiertoe is gegeven die aan de eischen der wetenschap ook maar eenigszins voldoet, en omdat, gelijk natuurlijk is, latere schrijvers meermalen woorden en uitdrukkingen, die in den mond des volks reeds door anderen vervangen waren,

uit de boeken van Mozes weder opgediept en in de geschrevene taal op nieuw gebezigd hebben. Men voege nu bij deze moeilijkheid het dogmatisch vooroordeel van sommige bestrijders, dat hen oude boeken vaak voor geschriften van lateren tijd deed aanzien en bovenal veler gebrekkige kennis van het Hebreeuwsch, en men zal zich niet meer verwonderen, dat in de geschiedenis der taal nog eene groote onzekerheid bestaat. Om zich ten volle hiervan te overtuigen, behoeft men maar in een of ander handboek, dat de verschillende gevoelens aanwijst, na te gaan, hoe de tegenwoordige geleerden b. v. de boeken van Mozes, of Job aan *zeer* verschillende leeftijden toeschrijven en hoe er b. v. bij menigen Psalm onder hen verschil is of hij gebragt moet worden tot den tijd van David, Josafat, Hiskia, Josia, Zerubbabel, Nehemia of de Makkabeën. In het Latijn is er nog al eenig verschil in taal bij Plautus, Horatius, Juvenalis, om maar geene lateren te noemen en bij de Israëlieten zoude in bijna negen eeuwen de taal, die toch overal aan verandering onderhevig is, zoo stationnair zijn gebleven, dat hier geene ontwikkeling of teruggang merkbaar ware! Zoo ver is men nu echter in de verwarring gekomen, dat elk, die over een of ander boek dat niet gedeeltelijk maar geheel betwijfeld of bestreden wordt, met eenige vastheid spreken zal, vooraf zelf de kenteekenen zal moeten opgeven, waaraan de taal van deze of die periode getoetst moet worden.

Gelukkig staan wij hier terstond op vaster bodem. De geheele Jesaja wordt door niemand bestreden. Er zijn nog ongeveer negen Hoofdstukken, die zonder twijfel of tegenspraak door allen aan hem worden toegekend. Nu wordt het argument aan taal en stijl ontleend, van veel eenvoudiger toepassing. Nu moet de schrijfwijze van de bestreden Hoofdstukken vergeleken worden, met die van de door allen als echt erkende. Bij genoegzame overeenkomst wordt in dergelijk geval geredelijk besloten tot identiteit van oorsprong. Geldt dit reeds in het algemeen, het wordt een volkomen afdoend bewijs, als men niet een gewonen schrijver behandelt, maar zoo als bij

Jesaja van een schrijver spreekt, die de eerste meester in den stijl geweest is en wiens kracht, schoonheid, beknoptheid en geheel eigenaardige voortreffelijkheid door niemand is geëvenaard. Daarom heb ik ook dit gedeelte met bijzondere nauwkeurigheid trachten uit te werken en hiertoe Hoofdst. 6 en Hoofdst. 40 uitgekozen. Het eerste wordt door iedereen voor een echt stuk van Jesaja gehouden; het laatstgenoemde wordt door zijne bestrijders aan een onbekenden Jood toegeschreven, die in de Babylonische ballingschap geleefd zoude hebben. Bij beide Hoofdstukken heb ik alle bijzonderheden van den stijl trachten op te geven.

Het zoude veel lichter geweest zijn, om uit alle ongetwijfeld echte stukken van Jesaja, eenige algemeene trekken of uitdrukkingen op te zamelen, die in de bestredene stukken eveneens gevonden worden; en ook dit ware, tot op eene zekere hoogte, eene deugdelijke redeneering geweest. Men zou echter dan toch altijd kunnen aanmerken: daar is dus wel overeenkomst tusschen de beide gedeelten, maar daarnevens kan ook ander en groot verschil in schrijfwijze bestaan, dat de aangewezene overeenkomst maar tot eene schijnbare overeenstemming maakt, daar zij dan als navolging van sommige punten kan worden gekarakteriseerd. Daarom heb ik twee *geheele* Hoofdstukken genomen, opdat zoo bij elken deskundige de overtuiging mocht worden gewekt dat in de geheele compositie, in de onderdeelen, in elken volzin van de beide Hoofdstukken, dezelfde eigenaardigheid en dezelfde volkomenheid te vinden is.

Het spreekt overigens van zelf dat ik, niet meer dan twee Hoofdstukken vergelijkende, zeer vele hoogstkarakteristieke punten van Jesaja's dictie nu onbesproken moest laten; want Jes. 6 bestaat slechts uit 13 verzen en in deze weinige verzen konden natuurlijk niet alle eigenaardigheden voorkomen. Dit was echter nu niet te vermijden, indien ik niet te veel onder behandeling wilde nemen en daardoor bij menigen lezer mijn betoog wilde verzwakken. De vergelijking van twee Hoofdstukken is voor den lezer gemakkelijk te overzien en het bewijs is

daarmede volstandig. Bij vergelijking van andere Hoofdstukken uit het eerste en tweede deel ben ik steeds tot hetzelfde resultaat gekomen, en ben verzekerd dat elk deugdelijk kenner van het Hebreeuwsch overal dezelfde conclusie zal moeten maken.

Ten derde moet door ons bijzonder gelet worden op de bij iederen schrijver aanwezige kenteekenen van de plaats, den tijd, de menschen, de geschiedkundige bijzonderheden, met één woord op den geschiedkundigen inhoud.

Ook dit is in ons geval van zeer bijzonder belang. Immers zij die de echtheid der bestredene Hoofdstukken verdedigen, verklaren dat de schrijver in Palestina, te Jeruzalem, onder zijn volk, ten tijde van Hiskia geleefd en ze geschreven heeft; de tegenstanders willen, dat de schrijver te Babel, als balling, onder een vreemd volk, tegen het einde der Babylonische ballingschap deze stukken heeft vervaardigd. Dit moet in het boek zelf uitkomen. Het is ondenkbaar dat dit niet bij zooveel verschil van tijd en land en volk duidelijk zichtbaar zou zijn. Daarom acht ik dit eene allerbelangrijkst hulpmiddel tot stellige bepaling van de echtheid dezer schriften. Al stelt men de slimheid en het vernuft van een onbekenden Joodschen schrijver te Babel ook nog zoo hoog, hier of daar moet toch de waarheid aan het licht komen. Het verschil tusschen Jeruzalem en Babel, tusschen beide landen en volken, is evenzeer als het verschil van tijd te groot, dan dat het niet hier of daar zou doorschijnen. Naar mijn oordeel is het zoo klaar, als een voorwerp zijn kan, dat door het heldere middagszonnelicht bij een onbewolkten hemel beschenen wordt.

De aangegevene orde is de natuurlijkste; toch zal ik hier eene andere volgen en in

Hoofdst. I. de getuigenissen overwegen, op die wijze, dat ik van de eerste eeuw onzer jaartelling af opklimme tot aan den oorsprong. Het schijnt mij rationeel te zijn om van het er-

kende en duidelijkste tot het door sommigen bestredene en minder duidelijke over te gaan.

Hoofdst. II. zal den historischen toestand uiteen zetten die in deze Hoofdstukken voorkomt.

Hoofdst. III. zal handelen over de taal en stijl op die wijze, dat ik eerst Jes. 6 in de bijzonderheden toelichte en daaruit de conclusie opmake, en daarna met Jes. 40 denzelfden weg nog eens betrede.

Ik behandel daarom den historischen toestand vooraf, omdat dit eerst het eenige, en altijd het voornaamste argument tegen de echtheid was en is. Daar het tweede en derde Hoofdstuk geheel van elkander onafhankelijk zijn, doet dit ook niets ter zake. Die zulks verkiest, kan eerst het derde en daarna het tweede lezen.

Bij elk der drie Hoofdstukken zend ik vooraf eenige korte aanmerkingen, ter wederlegging van de argumentatie der bestrijders. Hierop volgt dan onmiddelijk de positieve behandeling van het onderwerp, dat steeds in eenige paragrafen wordt verdeeld, om aan de duidelijkheid te gemoet te komen en den lezer het overzicht van het geheel meer gemakkelijk te maken.

HOOFDSTUK I.

GETUIGENISSEN. VOORLOOPIGE AANMERKINGEN.

Er is in de geheele oudheid geen enkel getuigenis tegen de echtheid dier bestredene Hoofdstukken van Jesaja te vinden. Nergens ontdekt men daar zelfs een schijn van twijfel aan hunne echtheid.

Toch bezigen de bestrijders der echtheid een drietal redeneeringen, die zij wel voor uitwendige bewijzen zouden willen laten doorgaan.

Vooreerst meent men, dat het eenigszins vreemd of raadselachtig is, dat deze Hoofdstukken juist aan het einde van Jesaja's boek gevonden worden. Het heeft den schijn; zegt men, dat zij uit vergissing, bij toeval, door onkunde of om eene of andere onvoldoende reden daaraan zijn toegevoegd.

Die meening is intusschen ongegrond en die schijn bedriegelijk. Men stelle eens dat deze 27 Hoofdstukken vooraan het boek geplaatst waren, dan zoude men met eenige reden de opmerking kunnen maken: bij eenige oplettendheid is het klaarblijkelijk, dat deze Hoofdstukken op lateren tijd betrekking hebben, dan op dien van Uzzia tot Hiskia. Zij behooren dus daar niet te staan en zijn zeker uit vergissing hier geplaatst en aan het echte boek van Jesaja toegevoegd. Stonden zij elders midden in het eerste gedeelte van Jesaja, men zoude uit die ongepaste plaatsing allerlei besluiten trekken. Dit liet

zich eenigszins begrijpen. Maar nu deze profetieën, die allen over den lateren tijd en meestal over eene verwijderde toekomst handelen, zoo als natuurlijk is, ook de laatste plaats in het boek innemen, nu is deze redeneering zeer opmerkelijk omdat daaruit blijkt, hoe ijverig men naar eenig uitwendig argument gezocht heeft en hoe nietsbeteekenend de uitslag van dat zoeken geweest is.

Ten tweede zegt men: Jeremia kwam in grooten nood, omdat hij den op handen zijnden ondergang van Jeruzalem en de wegvoering naar Babel openlijk aankondigde. Toch beroept hij in Hoofdst. 26 zich niet, zegt Knobel, tot zijne verdediging (zu seinem Schutze) op Jesaja's redevoeringen, die van den treurigsten toestand van Juda uitgaan. Daaruit volgt, zegt hij, dat die redevoeringen in dien tijd nog niet bestonden. Deze geheele redeneering echter steunt op eene miskenning van het wezen der profetie en van de waardigheid der profeten. Jeremia heeft zich *nooit* tot zijne verdediging beroepen op het gezag van een vroegeren profeet. Dat heeft geen der aloude profeten, die tot Israel gezonden waren, ooit gedaan. Ieder waar profeet sprak uit naam van den Heer, die zich aan hem geopenbaard had. De Heer was zijn steun. Op Hem alleen beriep hij zich, waar het eigene verdediging gold. Een beroep van Jeremia op Jesaja's gezag zoude twijfel aan zijne eigene goddelijke zending verraden hebben. Men moet wel zeer onbekend zijn met den wezenlijken aard der profetie onder Israel, als men aan zulk eene redeneering, uit zoodanig stilzwijgen van Jeremia afgeleid, eenig gewicht kan hechten.

Ten derde eindelijk zegt men, dat het boek Jesaja in den Hebreeuwschen Bijbel oudtijds, volgens den Talmud, achter Jeremia en Ezechiel stond; waaruit men dus mag besluiten, dat althans het laatste gedeelte geacht werd van jongeren datum te zijn dan de schriften dier beide profeten. Men beroept zich daarbij op eene plaats in den Babylonischen Talmud (geschreven in de 5e en 6e eeuw na Chr.) nl. op Baba Batra fol. 14.

Door Gesenius is dit argument het eerst geheel ontwikkeld

en later door vele bestrijders van dit boek gedachteloos herhaald tot in 1865 door Bleek.

Men bedacht immers niet, dat deze aanteekening niet ouder is dan de vijfde eeuw na Chr. en dat de gewone Chronologische orde reeds van de derde eeuw vóór Chr. af dateert. Men vindt haar het eerst bij Jezus Sirach, die Hooftst. 48. 25 Jesaja, Hoofdst. 49. 8, 9 Jeremia en Hoofdst. 49. 10 Ezechiel behandelt. Zoo is ook de orde in de Grieksche, Chaldeeuwsche en Syrische vertalingen.

Men bedacht ook niet, dat de gevolgtrekking uit die Talmudische rangschikking afgeleid, geheel in strijd is met hetgeen vijf regels verder, in datzelfde boek van den Talmud, op dezelfde bladzijde fol. 14, uitdrukkelijk staat opgeteekend, dat deze rangschikking (die in sommige Handschriften is bewaard gebleven) haren grond had in *den inhoud* der drie genoemde profetische boeken; dat men Jeremia op het boek der Koningen had laten volgen, omdat hij doorgaans den ondergang van stad en tempel aankondigt, die in het slot van *de Koningen* beschreven was; dat men hierop Ezechiel liet volgen omdat diens eerste deel (Hoofdst. 1—39) eveneens dien ondergang nog tot hoofdonderwerp heeft, maar reeds zijn tweede deel (Hoofdst. 40—) met de belofte van herbouwing van stad en tempel, en het herstel van Israel vertroost; dat men eindelijk Jesaja hierop liet volgen, omdat zijne profetie bovenal vertroostend is. Die Talmudische volgorde ziet dus, volgens den Talmud zelven, op *den inhoud* dier boeken, niet op *den leeftijd* der schrijvers. Men liet de verwoesting aansluiten aan de verwoesting, en de vertroosting aan de vertroosting.

Men bedacht voorts ook niet, dat op de volgende bladzijde des Talmuds aangeteekend wordt, dat Hiskia en zijne raadslieden ingeschreven of geregistreerd hebben: Jesaja, de Spreuken, het Hooglied en den Prediker. Ik laat de strekking dier aanteekening nu rusten, maar zij die de opneming o. a. van Jesaja aan den koning Hiskia toeschreven, konden toch immers niet denken, dat het boek van Jesaja jonger was dan dat van

Ezechiel, die meer dan honderd jaren na Hiskia leefde.

Eindelijk, en dit doet alles af, men heeft de woorden van den Talmud niet in hun geheel aangehaald. Niet alleen heeft men het voegwoord *en* van plaats doen veranderen, dat niet onverschillig is; maar wat onrecht is, men heeft alleen het eerste gedeelte van den volzin aangehaald, dat op zichzelven beschouwd, misduid kon worden. Men heeft toch geciteerd de woorden: »onze leeraars hebben overgeleverd, dat de orde der »profeten deze is: Josua, Richteren, Samuel *en* de Koningen, »Jeremia *en* Ezechiel, Jesaja *en* de twaalve". (Hier eindigt men nu de aanhaling maar daarop volgt onmiddelijk in denzelfden volzin:) »de twaalve, van welke Hosea de eerste is, »volgens hetgeen gezegd is (Hos. 1. 2): het begin van 't geen »God gesproken heeft, tot Hosea; en hoe is dit te verstaan »dat God tot Hosea het eerst gesproken heeft; zijn er dan van »Mozes tot op Hosea geene andere profeten geweest? R. Jo»chanan zegt: dit is te verstaan van die vier eerste profeten, »*die tenzelfden tijde geprofeteerd hebben*, namelijk Hosea, Jesaja, »Amos en Micha." Waarlijk het is niet wetenschappelijk, dat men, om zijn gevoelen te ondersteunen, gebruik maakt van de eerste helft van een volzin, terwijl de tweede helft van dienzelfden volzin, waarin Jesaja's profetie als gelijktijdig met die van Hosea, Amos en Micha vermeld wordt, het gebruik dat men van de eerste helft maakt, ten stelligste veroordeelt. Waar zulke middelen door de bestrijders te baat worden genomen, staat het slecht of met hunne kunde en oplettendheid of met hunne waarheidsliefde en oprechtheid.

Er is in de geheele oudheid geen enkel getuigenis te vinden tegen de echtheid der bestredene Hoofdstukken van Jesaja. Nergens wordt daaraan in het minste getwijfeld.

Zien wij nu welke getuigenissen aldaar gevonden worden vóór hunne echtheid. Ik begin met de eerste eeuw onzer jaartelling om van daar op te klimmen tot den tijd van Jesaja.

§ 1.

De eerste eeuw onzer jaartelling en de beide voorgaanden.

Van den Apostolischen tijd af, tot het laatst der voorgaande eeuw, bestond er geen verschil. Noch onder de Christenen, noch onder de Joden, heeft iemand de echtheid van het geheele boek of een gedeelte daarvan, ontkend of bestreden. Alle 66 Hoofdst. werden eenstemmig aan Jesaja toegeschreven. Dit wordt algemeen erkend.

Slechts éene uitzondering wordt hierop gemaakt door Dr. Geiger, in Zeitschr. fur Jud. Theol. I. 2. p. 555. Hij wil namelijk dat Aben Ezra, een beroemd Schriftverklaarder uit de 12e eeuw, de onechtheid van Jesaja's tweede deel zal hebben ingezien en erkend. Daar het oordeel van Aben Ezra hier van eenig belang is, omdat *hij* althans niet door die dogmatische ontkenning van Gods onmiddelijke openbaring, hiertoe kon worden aangespoord 1) en Geigers gevoelen daaromtrent tot in 1865 (Bleek) herhaald wordt, acht ik het niet ongepast, de ongegrondheid daarvan kortelijk aan te toonen. Dr. Geiger toch heeft Aben Ezra verkeerd verklaard. De voorname plaats, waaruit dit door hem wordt afgeleid, is in Aben Ezra's Commentaar op Jes. 40. 1. Ik weet niet korter de zaak op te helderen, dan door zelf eene betere vertaling van die aangehaalde plaats te geven, met een paar randteekeningen. Elk die met het Hebreeuwsch eenigszins bekend is, kan dan mijne vertaling met het origineel vergelijken. De bedoelde aanteekening van Aben Ezra luidt aldus:

»Deze afdeeling is (met het voorgaande, Hoofdst. 39) verbonden, omdat hij vroeger heeft vermeld, dat alle schatten des Konings, zooals ook zijne zonen, naar Babel zouden worden weggevoerd; daarom (volgen) hierop de vertroostingen. Deze

---

1) Hij verklaart op H. 45. 19: God heeft de verborgenheid der toekomst aan zijn Profeet geopenbaard en de Profeet aan Israel en de heidenen; en op H. 45. 24: dit zijn woorden van den Profeet, als of hij zeide: ik weet die toekomst niet langs den weg van wijsheid, maar door den Heer alleen.

eerste[1]) vertroostingen, van het midden van het boek af, zien volgens het gevoelen van Mozes ha-Cohen, op den tweeden tempel, maar volgens mijn gevoelen ziet het alles op onze[2]) ballingschap; alleen komen er in dit boek gezegden voor over de Babylonische ballingschap, daar hij vermeldt dat het Cyrus is, die de ballingen teruggezonden heeft[3]): maar voorzeker in het laatste (zie aant. 1) gedeelte van dit boek zien de woorden op de verre toekomst zooals ik verklaren zal.

Men wete voorts dat de Talmudisten[4]) gezegd hebben, dat

1) De *eerste* vertroostingen, van het midden af, of in het midden van dit boek, staan tegen over de vertroostingen in het *laatste* gedeelte daarvan, zie 6 regels later.

2) Duidelijk wordt hier *onze* ballingschap of verstrooiing gesteld tegen over de Babylonische. Hij houdt het dus daarvoor, dat de hoofdinhoud op veel lateren leeftijd ziet dan op de ballingschap te Babel.

3) Hier is de eerste eigenlijk gezegde fout in het vertalen door G. gemaakt. Hij vertaalt: Zur *Erinnerung* daran, dass Cyrus die Zerstreuten wieder zurückgesandt *hatte* en spatieert de beide woorden die verkeerd zijn overgezet. Het werkwoord זכר en הזכיר beteekent bij Aben Ezra gewoonlijk niet *herinneren*, maar *berichten*, *vermelden;* niet *in memoriam revocare* maar *memoriae mandare.* In het begin van deze aanhaling, waar bij mij staat: „heeft vermeld”, heeft Dr. G. het goed vertaald: „weil er oben erwähnte.” Ik voeg tot bewijs er nog eene plaats bij, omdat zij tevens aanwijst hoe Aben Ezra over den schrijver, ook van dit tweede deel, dacht. Het is een gedeelte der aanteekening op Jes. I. 1. Daar zegt Aben Ezra: de zin van de woorden: „dat hij gezien heeft” enz. is deze: dat het meerderdeel zijner voorzeggingen ziet op de steden van Juda, die de Koning van Assyrie innam en op Jeruzalem, dat uit zijne hand verlost is, en eveneens van het midden des boeks af, op de ballingschap van Juda, want hij *vermeldt* de overige stammen niet en zijne profetie is geschied in de dagen van Uzzia enz. (Hier wordt dus de profetie van het midden af, toegekend aan hem die het vroegere schreef, en zoo is het ook aan het slot van H. 66.)

4) Dr. G. vertaalt dit: „die Ueberlieferer des Gesetzes,” dat overigens niet kwaad is. Had hij zich herinnerd dat dit bij Aben Ezra een der gewone benamingen voor de Talmudisten is (zie b. v. Buxtorf. Lex. Ch. in v.) dan zou hij lichter voor de volgende door hem begane fouten zijn bewaard gebleven. De Talmudisten nl. leeren (Baba Batra f. 15) „dat Samuel zijn boek geschreven heeft tot aan „Samuel stierf” (1 Sam. XXV) en dat het overige gedeelte van dat boek geschreven is door de Profeten Nathan en Gad.” Had hij dit bedacht, dan zou hij niet de zeer groote fout gemaakt hebben, waarop zijne geheele verdere verklaring rust, om door de inschuivin van het woordje *nur* en door verkeerde interpunctie Aben Ezra in strijd te brengen met de Talmudisten.

Samuel het boek van Samuel geschreven heeft, en 't is de waarheid, tot aan »Samuel stierf" (1 Sam. 25. 1) en zie [1]) het boek der Chronicken leert, dat er een ander geslacht leefde ten tijde van Zerubbabel en (toch) getuigt (onze schrijver Hoofdst. 49. 7): »Koningen zullen het zien en eerbiedig op- »staan, vorsten en zij zullen zich eerbiedig (voor den Profeet) »nederbuigen". (Hoe konden zij dit doen, als in een later geslacht de Profeet niet meer leefde?) zoo kan men op die zwarigheid antwoorden: Als zij maar *den naam* des Profeten *hooren*, zullen zij zich nederbuigen, al is hij ook gestorven. De verstandige zal dit begrijpen [2])."

Ziedaar dan de voorname plaats waaruit Geiger deze conclusie, omtrent Aben Ezra's gevoelen, getrokken heeft, of liever waar hij ze ingewerkt heeft. De andere door hem meer ter loops bijgebrachte plaatsen vallen weg, als men er even aanroert. Men behoeft slechts weg te laten de eigene inlasschingen van Dr. Geiger die in parenthesi staan, en voorts te bedenken dat Aben Ezra Jes. 49 en 53 niet op den beloofden Messias maar op Jesaja toepast.

De overhaasting waarmede Dr. Geiger dit onderwerp behan-

---

1) G. vertaalt alsof er een nieuwe volzin begon: „die Chronik mag es beweisen." Dit staat niet bij Aben Ezra, maar hij doet dit om eene willekeurige inlassching te steunen.

2) Wat is dan de bedoeling van de aanhaling van het boek van Samuel in verband met Jes. XLIX. 7? Het is deze: Aben Ezra verstaat Jes. XLIX. 7 - „Koningen zullen zich nederbuigen" enz. van een eerbiedig nederbuigen voor den Profeet. Maar, zal men zeggen, hoe is dit mogelijk, daar de Profeet, ten tijde van Zerubbabel niet meer leeft? Het antwoord moet zijn: op *het hooren van zijn naam zullen zij zich nederbuigen.* Zoo is het ook in het boek van Samuel. Samuels dood wordt vermeld 1 Sam. XXV. 1 en nu lezen wij 1 Sam. XXVIII. 14: dat de Koning Saul, *na Samuels dood, op het hooren van den naam van Samuel, met het aangezicht ter aarde neigde en zich boog.*

Ik laat nu de verklaring van Jes. XLIX. 7 voor rekening van Aben Ezra; maar onbegrijpelijk is het dat iemand als Dr. G. den beroemden schriftverklaarder zoo misduiden kon. Nog onbegrijpelijker is het dat geleerden dit eenvoudig hebben overgenomen, zonder eens het origineel in te zien.

deld heeft, is zeer ziehtbaar. Bij Hoofdst. 49. 7 heeft hij over het hoofd gezien de aanteekening van Aben Ezra: »ook dit »zijn woorden van *den Profeet.*" Zóó noemt Aben Ezra Jesaja overal. Eveneens bij Hoofdst. 52. 13 staat niet »von welchem »es 52. 13 beginnt" maar »van wien *de Profeet* 52. 13 gezegd »heeft." Dat hij Aben Ezra's uitval tegen de Christenen Hoofdst. 52. 13 heeft weggelaten, kan andere redenen hebben; maar opmerkenswaardig is Dr. Geiger's slot-aanmerking: »Seine »(Aben Ezra's) Gründe sind freilich schwach", als men die aanmerking legt naast het gebruik, dat zonder aarzelen, alsof het eene besliste zaak was, van die zwakke gronden door geleerde mannen gemaakt wordt, en er dan nog bij bedenkt dat zij metterdaad niet zwak zijn, maar geheel willekeurig aan Aben Ezra zijn toegedicht.

Ik heb dus het recht te herhalen: Noch onder de Christenen, noch onder de Joden, heeft iemand vóór het laatste vierdedeel der vorige eeuw, de echtheid van het geheele boek ontkend of bestreden.

In de eerste eeuw zelve vinden wij ook eene volkomene eenstemmigheid. Bij de geheele Joodsche natie bestond geen de minste twijfel aan de echtheid van het geheele boek.

De voorlooper des Heeren, Johannes de Dooper, beroept zich, Matth. 3. 3, uitdrukkelijk op eene oude Godspraak als door Jesaja (H. 40) gesproken. Hij doet dit op eene wijze die van zijne zelfstandigheid en doorzicht getuigt; want ofschoon de Schriftgeleerden van dien tijd in dat Hoofdstuk niet anders zagen, dan eene belofte van verlossing uit Babels ballingschap, verklaart hij, die zelf Profeet was, dat woord als belofte van Gods heilrijke komst tot Zijn volk.

Als Paulus, Rom. 10. 17 en verv., plaatsen uit de nu bestredene gedeelten van Jesaja aanhaalt en hem als den schrijver daarvan bepaaldelijk noemt, dan doet hij daar en elders niets anders, dan wat ook door al de andere Apostelen werd toegestemd en goedgekeurd, in navolging van den Heer, die reeds terstond na Zijn optreden te Nazareth, Luk. 4. 17, de profetie

van Jesaja, H. 61. 1, verklaard en dit bevestigd heeft.

Men weet dat uit geen anderen Profeet, zoovele plaatsen in het N. T. worden aangehaald als uit Jesaja; doch daar de erkenning van Jesaja's echtheid in het N. T. door niemand is ontkend, zal het niet noodig zijn de lijst dier algemeen bekende en erkende talrijke aanhalingen hier nogmaals af te schrijven.

Men geeft ook gaarne toe, dat bij Johannes den Dooper en bij de Apostelen, geen twijfel bestond aan de echtheid van het geheele boek. Men tracht echter de kracht van dit getuigenis te verzwakken door de aanmerking, dat zij geene critiek uitoefenden, geene oordeelkundigen waren en in dezen het gewone gebruik volgden.

Die aanmerking is op een woordenspel gegrond. Als men door het woord *oordeelkundige* iemand verstaat, die op de eene of andere leerschool lessen over de critiek of oordeelkunde heeft gevolgd, dan waren zij zeker geene oordeelkundigen; maar verstaat men door dit woord, iemand die tot het vellen van een juist oordeel in staat en bevoegd is, dan verdienen zij dien naam met het grootste recht. Ik heb hier *nu* niet het oog op de hoogere gaven die zij ontvangen hadden, maar ik beroep mij op hunne ontwikkeling en schriftkennis die hen, blijkens hunne schriften en prediking, evenzeer als hun zelfstandig karakter en waarheidszin, de hoogste onderscheiding waardig maken, en van de Joodsche geleerdheid van dien tijd onafhankelijk doen zijn. Dit geeft ons het recht, hun zelfstandig oordeel ook hier te waardeeren, waar het de vraag geldt, of de bestredene Hoofdst. van Jesaja, het werk zijn van een Profeet of van een bedrieger.

Dat overigens het geheele Joodsche volk in de eerste eeuw onzer jaartelling daarover eenstemmig dacht en bij allen de echtheid van het geheele boek werd aangenomen, wordt thans door niemand ontkend en behoeft daarom geen opzettelijk bewijs.

Dit getuigenis is van meer belang dan het oppervlakkig schijnt te zijn. Het wijst ook op de twee naastvoorgaande eeuwen terug.

De meest uitkomende karaktertrek van de Joden in dien tijd, was eene overgroote vasthoudendheid aan het van de Vaderen hun overgeleverde in zake van godsdienst. De uitzonderingen daarop, gingen meest van Proselieten of hunne afstammelingen uit. Allen, die met den aard der toenmalige Joden bekend zijn, stemmen dit volgaarne toe. Daar men nu onder de H. Schriften, het geheele boek van Jesaja als een werk van dien Profeet, eenstemmig, zonder uitzondering, erkende, blijkt hieruit, dat er eene reeds vroeger welgevestigde en erkende, overlevering bestond.

En er is veel dat aan die traditie groot gewicht geeft.

Vooreerst: in den Tempel waren niet weinige Handschriften des Bijbels, van welke sommigen door Titus zijn medegevoerd en van welke *drie* oude exemplaren door de Joden gered zijn, die later tot vaststelling van den tegenwoordigen tekst gediend hebben. (Men zie M. Sofer. c. 6 en den Jeruz. Talm. tr. Taanith f. 68.) Die exemplaren waren daar niet eerst in die eeuw opgenomen, maar werden sedert lang daar bewaard. De Overpriesters droegen bijzondere zorg voor die H. Schrift. (men zie Josef. c. Ap. 1. 8 *πεφύλακται μετὰ πολλῆς ἀκριβείας*.) Zij brengen ons in allen gevalle tot den eersten Makkabeeschen tijd terug. Sedert dien tijd konde in de Handschriften van Jesaja geene verandering of toevoeging van 27 Hoofdst. gemaakt zijn.

Ten tweede. In de Synagogen werden, althans sedert het begin van den Makkab. tijd, op elken Sabbat, na de Wet, de boeken der Profeten gelezen en verklaard. De Voorgangers en Bestuurders der Synagogen, die niet uit Priesters, maar uit kundige en geachte gemeenteleden bestonden, zijn veelbeteekenende getuigen voor dien tijd. Immers in elke Synagoge was eene H. kist die de H. Schriften bevatte en nog andere exemplaren werden gebruikt in de Synagogaal-scholen, waar de jongelingschap in de Wet en de Profeten onderwezen werd, en waar men evenmin als in de Synagogen eene verandering van Jesaja, ongemerkt kon laten voorbijgaan.

Ten derde. De Hoogeschool te Jeruzalem, waar sedert het

begin van den Makkab. tijd, de overlevering zoo hoog geacht, en zoo uiterst naauwgezet bewaard werd, geeft een nieuwen steun aan dit getuigenis.

Dit wordt vooral duidelijk, als men let op de onafgebrokene reeks van Leeraren, die aan het hoofd dier inrichting gestaan hebben, en in wier onderwijs de Wet en de Profeten den eersten rang innamen.

Bij den aanvang onzer jaartelling, stond aan het hoofd dier Hoogeschool Simeon, de vader van Gamaliel, die na hem deze school bestuurde en als zoodanig de leermeester van den jeugdigen Saulus geweest is. Gamaliel stierf in het jaar 51 n. Chr. De voorganger van Simeon in die hooge betrekking, was Simeons vader, de beroemde Hillel, die tot zijn 80e jaar dien post bekleedde, en wel de laatste jaren alleen, terwijl hij vroeger den beroemden Schammai nevens zich had. Een van Hillels beste leerlingen was Jonathan, zoon van Uzziël, die de profetische schriften, en daaronder den *geheelen* Jesaja in het Chaldeeuwsch vertaalde en daarmede getuigenis gaf voor de eenheid van het geheele boek.

De voorgangers van Hillel en Schammai waren Schemaja en Abtalio, die beiden te gelijk aan het hoofd dezer Hoogeschool waren geplaatst tot in den tijd van Hyrcanus II.

Hunne voorgangers waren Juda, zoon van Schetach, en Juda, zoon van Tabai, van welken de eerste schoonzoon geweest is van Alexander Jannaeus den Hoogepriester en Koning der Joden.

Hunne voorgangers waren Josua, zoon van Perachja, en Nithai van Arbela. De laatste is gedood op last van den Koning en Hoogepriester Johannes Hyrcanus of Hyrcanus I, die de kleinzoon was van Mattathias, den vader der Makkabeën.

Hunne voorgangers Jose, zoon van Joëzer en Jose, zoon van Jochanan waren de eerste der *paren* van Leeraars (זוגות). die twee aan twee de hoogste leerschool te Jeruzalem bestuurden.

De volgreeks van deze Bestuurders en Opperste Leeraars der Jeruzalemsche Hoogeschool brengt ons over het midden der

tweede eeuw vóór onze jaartelling. Zij allen waren, even als de onder hen geplaatste gewone Leeraars, ten strengste vasthoudende aan het getuigenis van hunne voorgangers. Zij hebben den *geheelen* Jesaja gebruikt en verklaard, en Hillel's leerling heeft hem vertaald. Zij hebben nergens den geringsten schijn van twijfel aan de echtheid van een gedeelte van Jesaja geuit, en zouden geene toevoeging daaraan hebben gedoogd of met stilzwijgen hebben kunnen laten voorbijgaan.

Het oordeel dus van Johannes den Dooper en der Apostelen, — het getuigenis ontleend aan de archieven des Tempels, aan de H. kisten der Synagogen, aan de boekerij der Jeruzalemsche Hoogeschool, — en de onvoorwaardelijke erkenning van de Priesters, van de Voorgangers en Bestuurders der Synagogen, en van de onafgebrokene reeks van Hoogleeraren, — dit alles is een onwedersprekelijk blijk van de eenstemmigheid, die in de eerste eeuw onzer tijdrekening en in de twee voorgaande eeuwen over de echtheid van het *geheele* boek van Jesaja bestond.

§ 2.

De Grieksche Alexandrijnsche Vertaling.

Opklimmende van de tweede eeuw voor Chr., hebben wij een veel ouder getuigenis voor de eenheid en echtheid van het geheele boek in de Grieksche Vertaling der z. g. LXX. Het is bekend dat zij dezelfde Hoofdstukken aan Jesaja toekent, die in den Hebreeuwschen tekst hem worden toegeschreven. Daar nu deze vertaling reeds omstreeks het jaar 250 voor Chr. vervaardigd was, brengt dit getuigenis ons eene goede schrede nader aan den tijd, waarin het boek zelf was geschreven. Maar is die vertaling wel zoo oud?

Het is hier de plaats niet om de geschiedenis en den aard dier oude overzetting te bespreken. Ik merk alleen op, dat ik met ter zijde stelling van allerlei legenden, die later daarover in omloop waren, mij houde aan twee schrijvers, die te Alexandrie leefden, en den tijd waarin zij gemaakt was, weten

konden. De oudste der twee woonde te Alexandrie slechts zeer weinige jaren na hare voleindiging.

De jongste der twee getuigen voor hare oudheid is Aristobulus, een geleerde en aanzienlijke Jood te Alexandrie. »Het »staat vast, zegt Valckenaer, dat hij te Alexandrie als geleerde »bekend was (de Arist. Jud. 20) omstreeks het vierde jaar der »regeering van Ptolemaeus Philometor en dus omstreeks het jaar »175 voor Chr.” In een brief van opdracht, aan dezen Koning gericht, schrijft hij de Grieksche vertaling toe aan de zorg van Ptolemaeus Philadelphus, een van ’s Konings voorouders en voorgangers in de regeering. De echtheid van dien brief is even als de verklaring van zijne woorden uiteen gezet en bewezen door den beroemden oordeelkundige L. C. Valckenaer, wiens uitspraak te meer gewicht heeft, omdat hij geen Theoloog was en daarom met te meer vrijheid en onbevangenheid hierover oordeelde.

Daar er nu tusschen den dood van Philadelphus en de regeering van Philometor nog geen 70 jaren verloopen zijn en te Alexandrie die zaak van algemeene bekendheid moest zijn bij de zeer talrijke joodsche bevolking, en in ’s Konings geslacht en omgeving, is dit getuigenis van een geleerden Alexandriër in een aan den Koning gerichten brief; reeds op zichzelf belangrijk te noemen voor de oudheid dier vertaling.

Van zeer veel grooter belang is nog het getuigenis van een anderen, Jeruzalemschen, Jood, die te Alexandrie eenigen tijd gewoond en daar geschreven heeft. Ik bedoel den kleinzoon van Jezus, zoon van Sirach, die het werk zijns grootvaders in het Grieksch vertaald heeft.

Men weet dat tot heden toe, in alle Hebreeuwsche Bijbels, de geheele reeks der boeken in drie afdeelingen verdeeld wordt, nl. *de Wet*, *de Profeten* en *de overige Schriften*. In overeenstemming daarmede zegt nu de vertaler, in de Voorrede die hij voor zijne vertaling geplaatst heeft, sprekende over de moeielijkheid eener goede overzetting van Hebreeuwsche boeken in het Grieksch, dat ook de Grieksche vertaling van *de*

Wet, *de Profeten* en *de overige Schriften* nog al verschilt van het oorspronkelijke en niet dezelfde kracht heeft.

Het staat dus vast en wordt algemeen erkend, dat die Grieksche vertaling bestond toen dit geschreven werd. Wanneer werd dit door hem geschreven?

Hij laat hierop onmiddelijk volgen: »toen ik in het achten»dertigste jaar onder den Koning Euergetes in Egypte geko»men was en daar verkeerde" enz. 1).

Over de rechte verklaring dezer woorden is lang en zwaar getwist, omdat men tot hiertoe de oplossing der moeielijkheid op de verkeerde plaats zocht. Er heeft nl. behalve den derde dier Ptolemeën, die algemeen Euergetes genoemd wordt, nog 76 jaren later een andere Ptolemaeus geregeerd, die door zijne vleiers Euergetes, door de inwoners van Alexandrie Kakergetes en algemeen om zijne monsterachtige dikte Physcon werd bijgenaamd.

Men heeft nu die twee Koningen tegen elkander overgesteld en gevraagd, wie van deze door den schrijver was bedoeld. Voor elk van beiden zijn redenen bijgebracht, waarom hij de hier bedoelde zijn moest; maar metterdaad heeft men voor geen van beiden overwegende gronden kunnen bijbrengen. De zaak kan zóó niet beslist worden.

De oplossing ligt in de voorafgaande woorden: *in het* 38e *jaar onder* Euergetes den Koning. Men heeft de moeielijkheid dezer woorden gevoeld en besproken en ook allerlei middelen tot hunne verklaring aangewend, maar te vergeefs.

Niet weinige uitleggers willen den tekst veranderen door de wegwerping van het woord *ἐπὶ onder;* dan wordt het: in het 38e jaar van den Koning Euergetes. Dit is dan ook wel de gemakkelijkste wijze om zich van de verklaring dezer lastige plaats te ontslaan. Maar als men nu op eigen gezag aldus den tekst verandert, dan brengt men zijn eigen gevoelen

---

1) Hij zegt: *ἐν γὰρ τῷ ὀγδόῳ καὶ τριακοςῷ ἔτει ἐπὶ τοῦ Εὐεργέτου Βασιλέως παραγενηθεὶς εἰς Αἴγυπτον καὶ συγχρονίσας κ. τ. λ.*

daarin. Men heeft dan niet de woorden van den schrijver verklaard, maar zijne eigene daarvoor eigendunkelijk in de plaats gesteld.

Anderen hebben gemeend, dat men hier eene eigenaardigheid van het Alexandrijnsche Grieksch voor zich had en dat deze woorden, naar den aard van dit dialect, eenvoudig vertaald moesten worden: in het 38e jaar *van* den Koning Euergetes. Zij meenen dan ook in de Grieksche vertaling van Haggai en Zacharia een paar plaatsen gevonden te hebben, waarmede men dit gebruik bewijzen konde.

Dit gaat echter niet op. Het houdt dan op Grieksch te zijn.

Het beroep op de vertaling van Haggai en Zacharia beteekent ook niets. De vertaler van *die twee* boeken is zoo geheel onkundig in het Hebreeuwsch en Grieksch beiden, dat zijn voorbeeld alleen dan van eenige beteekenis konde zijn, als men eerst bewezen had, dat de bekwame schrijver dier Voorrede, de vertaler van Jezus, zoon van Sirach, even onkundig is geweest als hij.

Om van die onkunde des Griekschen vertalers van de beide genoemde profeten ten volle verzekerd te zijn, lette men slechts op de plaatsen zelve die aangehaald worden.

De eerste dier geciteerde plaatsen is Hagg. 1. 1. Om nu van andere door den vertaler begane fouten tegen het Hebreeuwsch niet te spreken, heeft hij in dat vers de woorden »Zerubbabel, Landvoogd van Juda" vertaald: *Z. ἐκ φυλῆς Ἰούδα*, d. i. Zerubbabel, uit den stam van Juda. Hij kende klaarblijkelijk het Hebreeuwsche woord *Pacha* niet en heeft het verward met *mispacha*, d. i. een stam of geslacht. Men denke nu ook niet, dat hij daar misschien eene andere lezing had in zijn Hebreeuwsch handschrift, want dezelfde grove fout maakt hij in hetzelfde woord weder in Hoofdst. 1. 14 en in Hoofdst. 2. 3 en 22. En wat zijn Grieksch betreft, gebruikt hij in vs. 2 eene constructie: *ὁ λαὸς οὗτος λέγουσιν*, die geen Grieksch mag heeten. Of zal men dit voorbeeld ook willen

aanhalen, ten bewijze, dat zoodanige schrijfwijze in dit Grieksch wel kan worden toegelaten?

Even zoo komt de onkunde van *dezen* vertaler uit, in de tweede der voor die constructie aangehaalde plaatsen, nl. in Zach. 7. 1, in welk *eerste* vers de Grieksche taal slechts eens *ἐγένετο* toelaat, terwijl hij, zich aan het misverstane Hebreeuwsch willende houden, vertaald heeft: *καὶ ἐγένετο ἐν τῷ τετάρτῳ ἔτει ἐπὶ Δαρείου τοῦ Βασιλέως ἐγένετο λόγος κυρίου*; in welks *tweede* vers hij Bethel tot accus. maakt in plaats van nominat., en een nieuwen Koning *Ἀρβεσεὲρ* door zijne slechte vertaling fingeert; en aan welks *derde* vers ook de bekwaamste kenner van het Grieksch geen zin kan hechten.

De vertaler van deze twee Profeten, die een geheel ander man was, dan hij die de voorafgaande kleine Profeten in het Grieksch heeft overgebracht, was zoo onkundig, dat men zijne woorden niet mag bezigen als bewijzen voor het geoorloofde eener uitdrukking, dan alleen bij even onkundige schrijvers, die er niet velen geweest zijn. Onder dezen behoorde de schrijver onzer voorrede niet.

Veel beter ware de vergelijking geweest met 1 Makkab. 13. 41 en 14. 27, mits men die goed begrepen en goed toegepast had. Daar wordt verhaald van het tweede jaar van Simons Hoogepriesterschap, dat de Joden, nadat Simon door den Koning Demetrius erkend was, eene nieuwe jaartelling invoerden en dien ten gevolge in contracten enz. schreven: in het eerste jaar onder den Hoogepriester Simon (wiens tweede jaar dit was). Te Jeruzalem begon men toen eene nieuwe en eigene tijdrekening, zoo als dit in vele andere steden van Palestina heeft plaats gehad b. v. te Gaza, Askalon, Raphia, Paltus, Sebaste (Samaria), Neapolis (Sichem) enz., die echter niet voortdurend in zwang is gebleven.

Wij keeren nu terug tot de behandeling van de woorden der voorrede.

Er zijn nl. nog anderen, die de moeielijke woorden door de eene of andere inlassching willen verklaren. Zij vatten ze

op als of er bedoeld ware: in het 38e jaar [van mijn verblijf in Egypte] onder den Koning Euergetes; of in het 38e jaar [mijns levens] onder Kon. Euerg.; of in het 38e jaar [na het jubeljaar] onder Kon. Euerg. of andere dergelijke toevoegselen. Maar welk schrijver zou zulke noodzakelijke toelichting hebben kunnen of mogen weglaten, als hij verstaan wilde worden?

Uit al die verschillende pogingen blijkt genoegzaam dat de plaats zeer moeielijk is, maar ook dat de oplossing der moeielijkheid nog niet gegeven is. Hoe zijn die woorden dan te verklaren?

Te Alexandrie leefde aan het hof van den Koning Ptolemaeus Philadelphus, een beroemd sterrekundige en tijdrekenkundige, Dionysius. Deze vervaardigde nieuwe tijdrekenkundige tabellen en gebruikte daarbij eene geheel nieuwe jaartelling. Ter eere van zijn koninklijken begunstiger en vriend Philadelphus noemde hij diens eerste regeeringsjaar, het jaar 1 zijner jaartelling, dat overeen kwam met het jaar 463 van Nabonassar. Die nieuwe jaartelling is niet in gebruik gebleven, 't geen natuurlijk was, omdat de eerste en beroemdste der Ptolemeën hierdoor werd uitgesloten en omdat de jaartelling van Nabonassar, van Philippus (of van den dood van Alexander), van de Seleuciden enz. ook buiten Egypte gebruikt werd en daardoor licht de overhand behield of verkreeg. Gelijk zeer vele andere jaartellingen van dien tijd is zij later ter zijde gelegd.

Toch is de herinnering daarvan bewaard gebleven in de Almagest van Claudius Ptolemaeus, den beroemden sterrekundige en tijdrekenkundige. Hij gebruikt tot zeven malen toe, de jaartelling volgens Dionysius (*κατὰ Διονύσιον*), en vergelijkt het jaar, de dag en de maand van die jaartelling nauwkeurig met die volgens Nabonassar en de Egyptische berekening, als ook met die van Philippus of het sterfjaar van Alexander den Groote, enz.

Om duidelijk te zijn zal ik, van die zeven aanteekeningen, hier die twee opgeven, die het naast bij den later te verklaren tijd liggen. Vooraf merk ik alleen nog daaromtrent op

dat hier in de Handschriften van Ptolemaeus boek geene verschillende lezingen gevonden worden en dat de Astronomische opgaven, die daar gedaan worden, door de hedendaagsche sterrekundigen voor volkomen juist verklaard zijn.

Hij spreekt dan vooreerst, in het 9de boek van de Almagest (ed. Bas. pag. 232), van het 28e jaar [1]), *volgens Dionysius*, den 7en der maand Didymon, welke dag overeenkwam met den 5den der maand Pharmouthi, van het jaar 491 van Nabonassar.

Ten tweede spreekt hij in het 11e boek (pag. 261), van het 45e jaar [2]), *volgens Dionysius*, op den 10en der maand Parthenon, hetwelk is het 83e jaar na den dood van Alexander, naar de Egyptische rekening tusschen den 17 en 18 der maand Epiphi.

Uit deze en de 5 andere opgaven van jaren, maanden en dagen, *volgens Dionysius*, blijkt met volkomene zekerheid, dat de aanvang van het eerste jaar dezer jaartelling valt op den 26 Juni 285 voor Chr., dat is, in het midden van het eerste jaar der regeering van Ptolemaeus Philadelphus.

Te recht heeft dan ook Böckh in zijne voortreffelijke verklaring van deze tijdrekening als volkomen zeker aangenomen, dat Dionysius, als een bewijs van hulde en tot eere van Philadelphus, de jaartelling had doen aanvangen in het eerste regeeringsjaar van dezen Koning. Daar overigens Letronne het gevoelen geuit had, dat de bedoeling dezer jaartelling van Dionysius eene astronomische, niet tevens ook eene historische, zou geweest zijn, wordt door hem naar waarheid opgemerkt, dat beide bedoelingen uit den aard der zaak vereenigd waren en dat dan ook Letronne uit de geheele oudheid slechts

---

1) *Τῷ κη ἔτει κατά Διονύσιον Διδύμωνος ζ ἑσπέρας· ἐςι δὲ οὗτος ὁ χρόνος κατὰ τὸ υϙα ἔτος ἀπὸ Ναβονασσάρου, κατ' Αἰγυπτίους Φαρμουθὶ ε εἰς τὴν ϛ ἑσπέρας.*

1) *Τῷ με ἔτει κατὰ Διονύσιον παρθένωνος ι· — ὁ μὲν οὖν χρόνος ἐςι κατὰ τὸ πγ ἔτος ἀπὸ τῆς Ἀλεξάνδρου τελευτῆς, κατ' Αἰγυπτίους ἐπιφὶ ιζ εἰς τὴν ιη ὄρθρον.*

één voorbeeld heeft weten op te diepen, van het bloot astronomisch gebruik eener tijdrekening, nl. den Cyclus van Callippus. Ik voeg er nog bij, dat er geene de minste reden bestond, om den Cyclus van Callippus ook in de historie te gebruiken, daar hij maar één dag verschilde van de reeds in gebruik zijnde Eudoxiaansche telling.

Daar nu Böckh reeds verklaart geen oogenblik te twijfelen aan de *historische* aanwending van de tijdrekening van Dionysius, ofschoon hij die in geen geschiedkundig werk heeft aangetroffen, is het verrassend de moeielijke plaats, die wij behandelen, hieruit geheel en al te kunnen verklaren.

Het is toch, uit de Koningen-tafel van Claudius Ptolemaeus en uit de even juiste aanteekeningen van Porphyrius Tyrius, stellig zeker, dat Ptolemaeus Philadelphus in 't geheel 38 jaren geregeerd heeft, d. i. van den aanvang van het jaar 285 voor Chr. tot het einde van 248 voor Chr. (de 2 eerste jaren te gelijk met zijn vader).

Nu begint de jaartelling van Dionysius niet met den aanvang van 285, maar eerst met den 26 Juni 285. Het 38^{e} jaar van die jaartelling begint dus ook op den 26 Juni 248 en eindigt op den 25 Juni 247, *toen* de opvolger van Philadelphus, nl. *Euergetes, reeds eenige maanden geregeerd had.*

Nu is het duidelijk, wat de bedoelde woorden beteekenen. Had hij geschreven in het 38^{e} jaar onder den Koning Philadelphus, dan bedoelde hij het laatste halfjaar van 248. Nu hij geschreven heeft in het 38^{e} jaar onder den Koning Euergetes, nu bedoelt hij het eerste halfjaar van 247 voor Chr. De woorden, die zonder deze toelichting uit Claudius Ptolemaeus onverstaanbaar zijn, worden nu door deze opheldering duidelijk en eenvoudig.

Voor iemand, die toen te Alexandrie woonde en schreef, was het even natuurlijk dit jaar eenvoudig, zonder nadere uitlegging, te noemen, als het voor iemand, die b. v. in 1804 te Parijs woonde en schreef, natuurlijk zou geweest zijn om

te schrijven eenvoudig: l'an XIII sous l'Empereur Napoleon. Iedereen verstond dat daar toen zonder verdere verklaring van de tweede helft van 1804.

Deze nauwkeurige en om vele redenen hoogstbelangrijke aanteekening, bewijst dus ten stelligste, dat in 247 voor Chr. de Grieksche vertaling van het O. T., met name van de Profeten, reeds voleindigd *was.* Daar nu in deze vertaling het geheele boek van Jesaja, zoo als het nu in den Hebreeuwschen Bijbel staat, aan dien Profeet wordt toegekend, hebben wij hierin een gewichtig getuigenis van het midden der 3e eeuw voor Chr. of van het jaar 250.

§. 3.

Het boek van Jezus, zoon van Sirach.

Nog ouder getuigenis voor de echtheid van den geheelen Jesaja, vinden wij in het Boek der Wijsheid of Ecclesiasticus, geschreven door Jezus, zoon van Sirach. Zijne nadrukkelijke en duidelijke verklaring daaromtrent moet ons bewegen, om den tijd, waarin hij leefde, naauwkeurig te bepalen.

Hij zelf is ons daarin behulpzaam. Hij zegt van zichzelven dat hij te Jeruzalem leefde, Hoofdst. 50. 29, en spreekt in den aanvang van Hoofdst. 50, met zulke levendige kleuren en gloeiende geestdrift, van de voortreffelijkheid van den Hoogepriester Simeon, den zoon van Onias, dat het klaarblijkelijk is dat hij een ooggetuige van diens uitstekende werkzaamheid, en tijdgenoot van dien Hoogepriester geweest is. Daarover is dan ook geen verschil.

Wanneer leefde nu Simeon, zoon van Onias? Er zijn twee Hoogepriesters geweest, die beide dezelfde namen droegen. De eerste was Hoogepriester 300 jaar voor Chr., de tweede werd Hoogepriester in 221 voor Chr.

Op twee verschillende wijzen heeft men nu willen bewijzen, dat de jongste Simeon, zoon van Onias, bedoeld moest zijn.

Vooreerst liet men alles, wat van de buitengewone voor-

treffelijkheid gezegd was, op den achtergrond, maar betoogde dat er in het boek zelf hier en daar op den jongeren tijd bepaald gewezen werd. Vijf plaatsen werden daarvoor aangehaald.

In Hoofdst. 2. 12—14 zou gewezen worden op den tijd van afval onder Antiochus Epiphanes. Dit is geheel zonder grond. De volzin toch begint niet met vs. 12, maar, zoo als de Grieksche tekst bewijst, met vs. 10 en luidt aldus: »Merkt op *de* »*aloude geslachten* en ziet: wie heeft op den Heer vertrouwd »en is beschaamd geworden? of wie heeft in zijne vreeze vol»hard en is verlaten geworden? of wie heeft hem aangeroepen, »dien hij heeft over het hoofd gezien? want barmhartig en »genadig is de Heer; Hij vergeeft de zonden en redt in den »tijd der verdrukking. Wee den versaagden harten en slappe »handen; wee den zondaar die op twee paden wandelt" (d. i. nu op God vertrouwt, dan weder den moed laat zinken). De woorden: Of wie heeft in zijne vreeze volhard enz. die men bedoelt, hebben hier betrekking op *de aloude geslachten* en zijn overigens *altijd* van toepassing. Van een tijd van afval wordt hier niets gezegd.

In Hoofdst. 4. 28 zoude dat ook bedoeld zijn in de woorden: strijd voor de waarheid tot in den dood! Maar wat leert de zamenhang der rede? Hierdoor is het ten volle blijkbaar, dat men hier niets anders vindt dan *altijd geldende* lessen, aangaande valsche schaamte, *waarheidsliefde tot in den dood*, bedachtzaamheid en bescheidenheid, zachtmoedigheid in huiselijken kring en onbekrompenheid.

Als in Hoofdst. 10. 8 van koninkrijken gezegd wordt, dat zij van den een op den anderen overgaan en van Koningen, dat ook zij sterven, dan zijn dit algemeen geldende opmerkingen, die kort na Alexander, nog veel meer van toepassing waren, dan omstreeks het jaar 200 voor Chr.

In Hoofdst. 32, 33 en 36 is in 't algemeen spraak van verdrukking en vervolging, en men wil daarbij gedacht hebben aan den tijd van Antiochus Epiphanes. Voor dien tijd echter

zijn de uitdrukkingen veel te zwak. Op de wreedaardigste wijze wilde men toen allen, die hunnen God getrouw bleven, uitroeien, en zeer velen zijn in die bange dagen den bitteren marteldood gestorven. Daarop *kan* in die Hoofdst. niet gedoeld zijn. Veel eerder denken wij aan de oorlogsrampen na Alexander en aan de vernedering, wegvoering en mishandeling door Ptolemaeus Lagi, omstreeks 300 voor Chr.

Eindelijk als in Hoofdst. 50. 25 de afkeer des schrijvers van de Samaritanen uitkomt, dan bedenke men hoe de Samaritanen het Joodsche volk bij Alexander hebben aangeklaagd en hoe zij Ptolemaeus Lagi tegen het Joodsche volk hebben opgezet[1]). Zoo veel reden tot afkeer hadden zij aan de Joden niet eens gegeven, omstreeks het jaar 200 voor Chr. Doch ook deze wederkeerige afkeer van Joden en Samaritanen is aan geen tijd gebonden. Men heeft dus wel overal aanwijzing, ten voordeele van den lateren tijd, gezocht, maar niet gevonden.

Veel eerder schijnen mij hier en daar eenige uitdrukkingen te wijzen op den tijd van den eersten Simeon, b. v. als in Hoofdst. 40. 19 gezegd wordt: »door kinderen te hebben of »door *eene stad te stichten*, verzekert men zijne naams-gedach»tenis." Dit was in vollen nadruk waar in dien ouderen tijd, toen Alexander door het stichten van 23 steden, die naar hem Alexandrië genoemd waren, zijne naams-gedachtenis verzekerde, toen 12 Antiochie's, 10 Seleucie's en Ptolemais 6 malen de namen harer stichters bewaarden enz. Dit komt althans omstreeks 200 zoo niet voor. Maar ik wil op deze en dergelijke plaatsen niet afgaan. De schrijver van het boek is zoo zeer Spreukenschrijver, dat hieruit in 't geheel geen afdoend bewijs kan worden geleverd.

Wij blijven dus geheel bepaald tot de beschrijving van den grooten Hoogepriester Simeon, den zoon van Onias.

Van dezen wordt nu in Hoofdst. 50 eene beschrijving gege-

---

1) Onder den Hoogepriester Simeon I. hadden zij ook Judea geplunderd en vele Joden in slavernij weggevoerd. Joseph. Arch. XII. 4. 1.

ven, die genoegzame kenteekenen aanbiedt. Hij heeft bij den tempel aangebouwd, en het heilige bevestigd, den tempelmuur hooger opgetrokken, een groot koperen waschvat laten gieten, de stad Jeruzalem versterkt en het volk opgericht. Door waardige houding en luisterrijk voorkomen, blonk hij uit boven de zonen van Aäron, als hij zelf den plechtigen eeredienst verrichtte, als de morgenster enz.

Dit alles wijst ons bepaald op den ouderen Simeon, zoon van Onias, den Rechtvaardige, die door alle oude Joodsche schrijvers geroemd wordt[1]) als een der uitstekendste Hoogepriesters, die na de Babylonische ballingschap hebben geleefd, en die, door de mildheid van Philadelphus, daartoe was in staat gesteld. Van dit alles is niet een enkele trek toepasselijk op den jongeren Simeon, die door de Joodsche schrijvers niet hooger geschat wordt, dan anderen die eenvoudig de hun opgelegde plichten vervulden. Het is onbegrijpelijk, dat men hierover in twijfel heeft kunnen staan.

En nu kom ik tot de tweede soort van bestrijding, waardoor men wil bewijzen, dat de jongere Simeon bedoeld moet zijn.

Het is vooral Herzfeld in zijne Gesch. des Volkes Israel, die dit tweede argument ontwikkelt. Hij doet dit zoo, dat hij eenvoudig, al wat de ouden aan dien eersten Simeon hebben toegeschreven, overbrengt op den jongeren Simeon, die de Rechtvaardige zal zijn bijgenaamd. Daar H. in vele tijdschriften hoog geroemd is, en zijn werk voor ongeoefenden verleidend mag genoemd worden, zullen wij de hoofdpunten van zijne redeneering en vooral den grondslag nagaan, waarop zijn betoog rust.

Het is bekend dat het gewone gevoelen, dat Simeon de Rechtvaardige dezelfde is, als Simeon I, door Josephus, Julius Africanus, Eusebius, het Chronicon Paschale enz. vermeld wordt, en dat b. v. Mozes Maimonides dit het gevoelen van

1) Men zie Frankel, Hodogetik, pag. 29.

alle oude Joodsche schrijvers genoemd en dit aangetoond heeft [1]). H. bestrijdt dit.

Zijne redenering in I. 377. is aldus: Eerst betoogt hij, dat de traditie niet vast is, daar in Megillat Taanit en eene plaats van den Jeruzal. en eene van den Babylonischen Talmud, Simeon de Rechtvaardige, als Hoogepriester gebracht wordt tot den tijd dat Alexander te Jeruzalem kwam (terwijl toch Jaddua, zijn grootvader, toen Hoogepriester was). Dit schijnt mij op zijn hoogst slechts eene *kleine* vergissing te zijn, daar hij althans toen leefde, tot de priesters behoorde, en als de traditie waar is, door zijn raad, Jeruzalem uit groote verlegenheid gered heeft. Alexander verhaalt men, had bij bevelschrift gelast, zijn standbeeld in den tempel te plaatsen en in de radeloosheid der priesters, besloot men op Simeons raad, alle zoons van priesters die geboren werden, Alexander te noemen ter eere van dien Koning, die met die hulde, drie jaren later, genoegen nam. Dit is intusschen van gering aanbelang. Maar nu volgt bij Hertzfeld op dezelfde bladzijde eene andere plaats uit het zoo even aangehaalde boek Megillat Taanit, waarin zoude gezegd zijn, dat Simeon de Rechtvaardige, de tijdgenoot van Alexander den Groote, ook een tijdgenoot geweest was van den Romeinschen Keizer Cajus Caligula.

Nu is er in de Mischna een Traktaat, getiteld Megillat Taanit en elk, die de plaats niet naslaat, zal moeten denken dat dit traktaat hier wordt aangehaald, of anders, zoo als Herzfeld doet, denken aan een oud Calendarium, dat reeds in den Talmud (Schabbat f. 13) wordt geciteerd. Men zal dan licht bewogen worden, om aan de oude Joodsche schrijvers, die zulke schreeuwende fouten in de tijdrekening gemaakt hebben, alle geloof te weigeren.

Het is intusschen zoo niet. De Megillat Taanit, die door den schrijver dikwijls als eene oude geschiedkundige bron gebruikt wordt, is te Amsterdam door Abraham Hallevi geschre-

1) Cf. Nedarim, f. 9; Nazir, f. 4; Joma jerus, f. 43.

ven en uitgegeven in 1659. Herzfeld kende alleen de uitgave van 1711. Mag men nu een zoo nieuw boek gebruiken om de oude schrijvers verdacht te maken? Ik laat nu het gevoelen, dat Giskalgal dezelfde zou zijn als Cajus Caligula, voor rekening van den schrijver. Het is van geen belang.

Herzfeld voert aldaar verder drie getuigen aan om te bewijzen, dat Simeon de Rechtvaardige dezelfde is als Simeon II.

Vooreerst het breviarium Philonis, dat door hem zeer dikwijls als belangrijke bron voor de geschiedenis wordt gevolgd. Men weet echter, dat er onder de oordeelkundigen geen verschil is over de onechtheid van dit breviarium. Het is gesproten uit het brein van den beruchten falsaris Annius van Viterbo!

Ten tweede. Abot. I. 2, 3. Maar hier wordt *niets* dienaangaande bevestigd. Dat boek geeft slechts die spreuken der vroegere geleerden, die hen karakteriseerden, zoover zij voorkwamen. De auteur van dat boek maakt hier, achter § 3 van het eerste Hoofdst., een sprong van omstreeks 100 jaren (van Antigonus tot de beide Jose's), zoo als hij dit weder doet aan het einde van zijn eerste Hoofdstuk (waar 100 jaren liggen tusschen Gamaliel II en Rabbi Juda Hannasi). Het was hem om de *spreuken* te doen, niet om den *leeftijd* dier geleerden.

Ten derde brengt hij twee plaatsen uit den Talmud bij, van welke hij zelf verklaart, dat zij eene onaannemelijke (unhaltbare) Sage behelzen.

Op zulke ijdele gronden wordt nu door hem in zijn geschiedverhaal ten stelligste alles aan Simeon II toegeschreven, wat alle oude schrijvers aan Simeon I, den Rechtvaardige, hebben toegekend. Wat nut heeft men van eene zoo onecritische behandeling der geschiedenis?

Worden wij zoo door bedaard onderzoek gedrongen om Jezus, zoon van Sirach, tot een tijdgenoot te maken van Simeon, den zoon van Onias, bijgenaamd de Rechtvaardige, die in het jaar 300 voor Chr. Hoogepriester was en in 292 stierf, dan wijs ik nu op de vorige paragraaf terug, waarin gebleken

is, dat zijn kleinzoon in 247 voor Chr. het werk van zijn grootvader in het Grieksch vertaalde. De tusschenstand van 40 à 50 jaren tusschen grootvader en kleinzoon, is geheel overeenkomstig de gewone opvolging der geslachten.

In dit boek dan van Jezus, zoon van Sirach, lezen wij Hoofdst. 48. 22—25:

»Want Hiskia deed, wat den Heer welgevallig was en hield »vast aan de wegen Davids zijns vaders, die Jesaja de groote »en getrouwe Profeet *in zijn Gezicht* (Ὅρασις) bevolen had. »In zijne dagen ging de zon achterwaarts en [de Heere] ver»lengde den Koning het leven. In groote Geestvervoering zag »hij de laatste dingen en vertroostte de treurenden in Sion. »Hij toonde de toekomende dingen tot in eeuwigheid en de »verborgene dingen, eer zij geschiedden."

Hierbij lette men vooreerst op den titel: *het Gezicht* van Jesaja of zijne profetie, dit is de titel van het werk in de Grieksche vertaling, gelijk in den Hebreeuwschen tekst Hoofdst. 1. 1; verder op de verwijzing naar het historisch gedeelte van Jesaja Hoofdst. 36—39; en eindelijk op de vertroosting Hoofdst. 40. 1 en de toekomende en verborgene dingen, waarvan hier met dezelfde woorden gesproken wordt als door Jesaja Hoofdst. 46. 9, 10; 41. 22 enz. Er kan geen redelijke twijfel bestaan. Hij die dit schreef, erkende het *geheele* boek van Jesaja, als het werk van dien grooten en getrouwen Profeet.

Op grond van het bovenstaande, mag als resultaat worden aangenomen, dat Jezus, zoon van Sirach, omstreeks 300 jaren voor Chr. een duidelijk en stellig getuigenis heeft afgelegd, voor de echtheid der nu bestredene gedeelten van Jesaja's Godspraken.

§ 4.

Het boek der Chronieken en der Koningen van Juda en Israel.

De schrijver van het boek der Chronieken heeft een belangrijk getuigenis uit zijn voortijd bijgebracht voor Jesaja's profetie.

De tijd, waarin het boek der Chronieken geschreven is, wordt door de meesten te recht opgegeven als de leeftijd van Ezra en Nehemia, omstreeks 440 voor Chr.

Wat daartegen wordt ingebracht, is van niet veel belang.

Men beroept zich namelijk vooreerst op het gebruik van het woord *Darieken*, als munt-specie, niet omdat de schrijver de sommen van Davids tijd (1 Chron. 29. 7), in munt van zijn tijd heeft overgebracht; dit acht men te recht zeer natuurlijk; maar omdat hij den naam van die Perzische munt, die men het eerst door Darius Hystaspis geslagen acht, zoo gebruikt, als men dat doet met eene algemeen bekende en gebruikte munt-soort, en dit zou men toch niet kunnen vooronderstellen reeds van Nehemia's tijd.

Dit geheele bezwaar schijnt mij niets te beteekenen. Als werkelijk Darius Hystaspis het eerst die munt geslagen had, dan zie ik nog niet in, waarom die, 50 jaren later, niet in gewoon gebruik zou zijn geweest in Judea, eene provincie van het Perzische rijk.

Herodotus, die ten tijde van Ezra en Nehemia schreef, kende de Darieken reeds als zeer gewone munt-specie en spreekt er dikwijls van. Hij verhaalt ook dat, toen Xerxes 40 jaren vóór Nehemia tegen Griekenland optrok, in Lydie een schatrijk man woonde, Pythius, die bijna vier millioen Darieken bezat (7. 28) en dat Mardonius, zijn opperbevelhebber, ook veel gemunt goud, d. i. Darieken, bij zich had (9. 41) en Plutarchus bericht dat Cimon, de zoon van Miltiades (en de tijdgenoot van Nehemia) het geld van Rhoesaces, die zijne gunst zocht, weigerde aan te nemen, toen deze in Cimons huis twee potten met Darieken had doen plaatsen, de eene met gouden, de andere met zilveren Darieken (Vita Cim. Cap. 10). Waren de Darieken buiten Perzie tot in Griekenland in gebruik, waarom dan niet in dat gedeelte van het Perzische rijk, dat door de Joden bewoond werd? Ik meen dat de Joden sedert de Babylonische ballingschap nooit achterlijk zijn geweest in al wat op geldzaken betrekking had.

is, dat zijn kleinzoon in 247 voor Chr. het werk van zijn grootvader in het Grieksch vertaalde. De tusschenstand van 40 à 50 jaren tusschen grootvader en kleinzoon, is geheel overeenkomstig de gewone opvolging der geslachten.

In dit boek dan van Jezus, zoon van Sirach, lezen wij Hoofdst. 48. 22—25:

»Want Hiskia deed, wat den Heer welgevallig was en hield »vast aan de wegen Davids zijns vaders, die Jesaja de groote »en getrouwe Profeet *in zijn Gezicht* (Ὅρασις) bevolen had. »In zijne dagen ging de zon achterwaarts en [de Heere] ver»lengde den Koning het leven. In groote Geestvervoering zag »hij de laatste dingen en vertroostte de treurenden in Sion. »Hij toonde de toekomende dingen tot in eeuwigheid en de »verborgene dingen, eer zij geschiedden."

Hierbij lette men vooreerst op den titel: *het Gezicht* van Jesaja of zijne profetie, dit is de titel van het werk in de Grieksche vertaling, gelijk in den Hebreeuwschen tekst Hoofdst. 1. 1; verder op de verwijzing naar het historisch gedeelte van Jesaja Hoofdst. 36—39; en eindelijk op de vertroosting Hoofdst. 40. 1 en de toekomende en verborgene dingen, waarvan hier met dezelfde woorden gesproken wordt als door Jesaja Hoofdst. 46. 9, 10; 41. 22 enz. Er kan geen redelijke twijfel bestaan. Hij die dit schreef, erkende het *geheele* boek van Jesaja, als het werk van dien grooten en getrouwen Profeet.

Op grond van het bovenstaande, mag als resultaat worden aangenomen, dat Jezus, zoon van Sirach, omstreeks 300 jaren voor Chr. een duidelijk en stellig getuigenis heeft afgelegd, voor de echtheid der nu bestredene gedeelten van Jesaja's Godspraken.

§ 4.

Het boek der Chronieken en der Koningen van Juda en Israel.

De schrijver van het boek der Chronieken heeft een belangrijk getuigenis uit zijn voortijd bijgebracht voor Jesaja's profetie.

De tijd, waarin het boek der Chronieken geschreven is, wordt door de meesten te recht opgegeven als de leeftijd van Ezra en Nehemia, omstreeks 440 voor Chr.

Wat daartegen wordt ingebracht, is van niet veel belang.

Men beroept zich namelijk vooreerst op het gebruik van het woord *Darieken*, als munt-specie, niet omdat de schrijver de sommen van Davids tijd (1 Chron. 29. 7), in munt van zijn tijd heeft overgebracht; dit acht men te recht zeer natuurlijk; maar omdat hij den naam van die Perzische munt, die men het eerst door Darius Hystaspis geslagen acht, zoo gebruikt, als men dat doet met eene algemeen bekende en gebruikte munt-soort, en dit zou men toch niet kunnen vooronderstellen reeds van Nehemia's tijd.

Dit geheele bezwaar schijnt mij niets te beteekenen. Als werkelijk Darius Hystaspis het eerst die munt geslagen had, dan zie ik nog niet in, waarom die, 50 jaren later, niet in gewoon gebruik zou zijn geweest in Judea, eene provincie van het Perzische rijk.

Herodotus, die ten tijde van Ezra en Nehemia schreef, kende de Darieken reeds als zeer gewone munt-specie en spreekt er dikwijls van. Hij verhaalt ook dat, toen Xerxes 40 jaren vóór Nehemia tegen Griekenland optrok, in Lydie een schatrijk man woonde, Pythius, die bijna vier millioen Darieken bezat (7. 28) en dat Mardonius, zijn opperbevelhebber, ook veel gemunt goud, d. i. Darieken, bij zich had (9. 41) en Plutarchus bericht dat Cimon, de zoon van Miltiades (en de tijdgenoot van Nehemia) het geld van Rhoesaces, die zijne gunst zocht, weigerde aan te nemen, toen deze in Cimons huis twee potten met Darieken had doen plaatsen, de eene met gouden, de andere met zilveren Darieken (Vita Cim. Cap. 10). Waren de Darieken buiten Perzie tot in Griekenland in gebruik, waarom dan niet in dat gedeelte van het Perzische rijk, dat door de Joden bewoond werd? Ik meen dat de Joden sedert de Babylonische ballingschap nooit achterlijk zijn geweest in al wat op geldzaken betrekking had.

Maar bovendien, men vergist zich als men denkt dat Darius Hystaspis, het eerst deze munt heeft doen slaan. Men beroept zich op Herodotus (4. 166), maar te vergeefs; want Herodotus bericht alleen dat Darius die munt uit *volkomen gezuiverd* goud heeft laten slaan; en werkelijk is het goud der tot op onzen tijd bewaarde Darieken, zoo zuiver als men het in de oudheid maken konde. De Scholiast op Aristoph. Eccles. (v. 598) zegt dan ook, dat zij niet naar Darius, den vader van Xerxes, maar naar een ouderen koning van dien naam genoemd zijn. — Of de naam van deze gouden munt, die in het Hebreeuwsch Darkemôn of Adarkôn heet, werkelijk met den naam van Darius zamenhangt, is niet zeker, daar men de ware schrijfwijze niet kent. In allen gevalle is er in de bekendheid met het Perzische geld in een gedeelte van het Perzische rijk, geene de minste reden om den leeftijd van den schrijver der Chronieken later te stellen dan Nehemia.

Men beroept zich verder op 1 Chron. 9. 18. Daar zou op den tijd van Nehemia als op een lang verleden tijd worden terug gezien. Maar men vergist zich grootelijks. In 1 Chron. 9. 4—17 is gebruik gemaakt van eene oudere oorkonde, waarvan ook Nehem. 11. 3—19 gebruik is gemaakt. Zij handelt over den eersten tijd na de terugkeering uit Babel en is zeker niet zeer lang na den volbrachten tempelbouw opgesteld. Is het dan wonder, dat de schrijver der Chronieken ziende, dat die laatstgenoemde deurwachters nog in leven zijn, daarop in vs. 18 laat volgen: en tot hiertoe zijn *zij* (zoo staat er in het Hebreeuwsch; d. i. diezelfde Levieten, niet hunne zonen of nageslacht, maar zij zelven) deurwachters aan de Koningspoort in den tempel. De drie laatsten waren nog deurwachters in het laatst van Nehemia's landvoogdij. Neh. 12. 25, 26.

Eindelijk zegt men, dat in 1 Chron. 3. 19—24 waarschijnlijk nog zes geslachten na Zerubbabel worden opgenoemd, iets dat de schrijver niet zou hebben kunnen doen, als hij omstreeks 440 voor Chr. en dus nog geen 100 jaren na de terugkeering (in 536) geschreven had. Met zes geslachten na Zerubbabel

zou men immers wel komen tot den tijd van Alexander den Groote, te meer omdat het zesde geslacht reeds uit zeven broeders bestaat. Men zie slechts: 1° Zerubbabels zoon Hananja; 2° diens zoon Sechanja; 3° diens zoon Semaja; 4° diens zoon Nearja; 5° diens zoon Eljoënai; 6° diens zeven zonen. Zoo zegt men. Mij echter is het bijna onverklaarbaar, dat men zulk een bezwaar durft maken en telkens herhaalt.

Want vooreerst staat nergens, dat Sechanja (n°. 2) de zoon was van Hananja en hierdoor staat alles reeds op losse schroeven. Het is metterdaad niet onwaarschijnlijk, dat Zerubbabels geslachtlijst ophoudt met zijne twee kleinzoons Pelatja en Jesaja in vs. 21 en dat de dan volgenden, de namen zijn van eenige der minder aanzienlijke Davidische familiën, wier afkomst op deze wijze toch bewaard werd.

Maar ten tweede, aangenomen dat Sechanja de zoon van Hananja geweest is, dan heeft men nog geen grond van berekening, omdat men niet weet, hoe oud elk van hen geweest is, toen zijn stamhouder geboren werd.

Om dit duidelijk te maken, beginnen wij met Zerubbabel. Hoe oud was hij, toen hij als Landvoogd in 536 voor Chr. in Judea kwam? Zeker mogen wij hem, aan wien zulk eene zware en gewichtige taak werd toevertrouwd, niet jonger achten dan 35 of 40 jaren. Stellen wij dat zijn zoon Hananja toen 16 jaren oud was, en dat aan dezen en al de volgenden, hun oudste zoon geboren werd in hun 20e levensjaar. Dan werd Sechanja geboren in 532, Semaja in 512, Nearja in 492, Eljoënai in 472, en diens oudste zoon in 452 voor Chr., dat is 21 jaren vóór dat Nehemia zijne betrekking als Landvoogd nederlegde en vele jaren vóór Nehemia's tweede komst in Judea. Als men dus aan elk geslacht 20 jaren toeschrijft, hetgeen bij de vroege huwelijken der Joden niet ongepast is, dan houdt men nog 21 jaren over.

Maar, zegt men, is eene zoo geregelde opvolging, van geslachten van 20 jaren, niet ten hoogste onwaarschijnlijk, al is zij dan ook niet onmogelijk? Mij schijnt dit niet ten

hoogste onwaarschijnlijk, en dat dit zeer denkbaar is, daarvan wordt ons een afdoend voorbeeld gegeven in den onmiddelijk voorafgaanden tekst, vs. 14—19. Men leze die slechts met oplettendheid.

Amon toch werd Koning in 643 voor Chr. Hij was 16 jaren oud, toen zijn zoon Josia hem geboren werd. Hij stierf nl. oud zijnde 24 jaren, en zijn zoon was toen 8 jaren oud (1 Chron. 33. 31 en 34. 1); Josia stierf oud 39 jaren, en zijn zoon Jojakim was toen 25 jaren. Hij was dus geboren toen zijn vader 14 jaren oud was (1 Chron. 36. 5); zijn zoon Jojachin of Jechonja werd hem geboren toen hij 28 jaren oud was (1 Chron. 36. 9).

Men ziet reeds uit deze drie opvolgingen, dat men wel 20 jaren als het gemiddeld getal mag aannemen; maar nog veel duidelijker wordt de geheele zaak, als men de geslachtlijst van Amon tot Zerubbabel in haar geheel beschouwt. Dan is 1° Amons zoon Josia; 2° diens zoon Jojakim; 3° diens zoon Jechonja; 4° diens zoon Assir; 5° diens zoon Sealthiel; 6° diens zoon Pedaja; 7° diens zoon Zerubbabel. Men heeft dus hier in 107 jaren *zeven* geslachten na Amon, en in de plaats waartegen men opkomt, in 104 jaren (Nehemia legde zijne Landvoogdij neder in 432) niet meer dan *zes* geslachten na Zerubbabel.

Wat heeft men aan zulke aanmerkingen, die den toets van een nauwkeurig onderzoek niet kunnen doorstaan en slechts op ongeoefenden invloed kunnen uitoefenen.

Wij achten dus met de meeste oordeelkundigen, het boek der Chronieken voleindigd in den tijd van Ezra en Nehemia, en terwijl dat boek zelf getuige is voor het bestaan van de profetieën van Jesaja, omstreeks 440 voor Chr., vinden wij bovendien aldaar eene aanhaling uit een veel ouder boek, waarop ik nu de aandacht wensch te vestigen.

In 2 Chron. 32. 32 lezen wij: »de overige daden van Hiskia »en zijne gunstbewijzen (d. i. de gunstbewijzen die hij ontvan»gen heeft), ziet, zij zijn geschreven in het *Gezicht van Jesaja*;

»*den zoon van Amoz* (חזון ישעיה בן אמוץ), den Profeet, [dat opge-»nomen is] in het boek der Koningen van Juda en Israel."

Met het oog op 2 Chron. 20. 34 is de invoeging der woorden: *dat opgenomen is*, geheel gewettigd. Overigens volg ik hier den heftigsten bestrijder van de echtheid van een groot gedeelte van Jesaja, nl. Gesenius, die in zijn Comment. I. p.25 de constructie duidelijk heeft uiteen gezet en met voorbeelden heeft gestaafd [1]).

In dat oude boek der Koningen van Juda en Israel was dus opgenomen het boek van Jesaja, met denzelfden titel, waaronder Jezus, zoon van Sirach, het geheele boek gekend en aangehaald heeft en dien het nog in onzen Bijbel draagt.

Men zegt wel, dat het daar aangehaalde boek van Jesaja misschien een ander geweest is, dan het onder dien titel bestaande en bekende; maar een ander boek is niet bekend en de titel is nog al sterk sprekende; ook vinden wij in Jes. 36—39 juist datgene, wat volgens 2 Chron. 32. 32 daarin geschreven stond. Het beteekent ook niets dat anderen vooropstellen: wij zouden in een geschiedboek der Koningen, Jesaja's geheele boek niet hebben opgenomen en dus is dit van dien tijd ook niet te denken. Zoo mag men niet besluiten; want de omvang, de aard en de bedoeling van het Boek der Koningen van Juda en Israel, zijn ons ten eenemale onbekend en gissingen daaromtrent zijn slechts gissingen. Of zou men een werk, geschreven door den vriend van Hiskia, den grooten Profeet Jesaja, misschien niet belangrijk genoeg hebben geacht om het over te nemen?

Door wiens tusschenkomst Jesaja's werk in het boek der Koningen gekomen is, wordt ons hier niet medegedeeld. Mij schijnt echter de oude Joodsche traditie, die in den Talmud bewaard is, niet verwerpelijk, dat Hiskia's mannen die hebben

---

1) Gesenius maakt zich, wel is waar, van deze opgave af, door de gissing, dat het boek toen wel niet meer bestaan zal hebben en dat hij wellicht eene aanhaling daarvan, elders misschien gedaan, gevolgd zal zijn. Die gissingen worden overigens door niets gesteund.

opgenomen. Dan zijn zij zeker ook de tusschenpersonen geweest, door wie Jesaja's boek deze plaats in de oude geschiedrollen verkreeg, waarin ook de schriften van andere Profeten waren ingelascht.

Op die oude overlevering echter behoeven wij niet te steunen of eenigen grond daarin te vinden, tot bevestiging van ons gevoelen. Het staat uit 2 Chron. 32. 32 vast, dat ten tijde van Ezra en Nehemia en dus omstreeks 440 jaren vóór Chr., de schrijver van het boek der Chronieken onder zijne bronnen een oud geschiedkundig werk noemt, waarin Jesaja's Godspraken onder den titel, dien het boek tot op heden draagt, was opgenomen of ingelascht, en dat hij zelf dat boek in 440 voor Chr. onder dien titel gekend en geciteerd heeft.

§ 5.

Het edict van Cyrus.

In Ezra 1. 2— wordt een edict van Cyrus, Koning der Perzen, medegedeeld, waarbij aan de Joden verlof wordt gegeven om weder te keeren uit hunne ballingschap en te Jeruzalem den tempel te herbouwen.

Sommigen hebben zich gestooten aan den inhoud en den toon van dat bevelschrift als veel te gunstig voor de Joodsche ballingen, en daarom aan de echtheid getwijfeld. Men had dit niet moeten doen. Er zijn bewijzen genoeg voor de waarheid.

Toen de Joden, in den tempelbouw door de Samaritanen verhinderd, den herbouw op aandrang van de Profeten Haggai en Zacharia voortzetten in het 16e jaar na hunne terugkeering (Ezra 4. 24), werden zij op nieuw daarover aangevallen en nu beriepen zich de Oversten der Joden, waaronder zich de Landvoogd Zerubbabel en de Hoogepriester Josua bevonden, op het verlof van Cyrus en op zijne gunst, gebleken in de teruggave der vroeger geroofde kostbaarheden (Ezra 5. 13). Dit getuigenis bewijst althans iets.

Toen de vijanden der Joden hiernaar onderzoek deden bij

Darius Hystaspis, den Koning van Perzie, en het koninklijk archief te Achmeta (Ecbatana) op last des konings doorzocht werd, vond men daar een bevel van Cyrus, waaruit zijne gunstige gezindheid voor de Joden overtuigend bleek (Ezra 6. 1—). Darius verbood daarop alle verdere verhindering en schonk aan de Joden krachtige ondersteuning. Dit getuigenis uit het koninklijk archief herkomstig, door den Koning der Perzen erkend en met daden bekrachtigd, beteekent toch ook iets.

Eindelijk, het is een erkend feit, dat de Joden werkelijk zijn teruggekeerd en dat zij op bevel en door bijzondere gunst van Cyrus hebben terug bekomen al de kostbare vaten en gereedschappen, die Nebukadnezar uit den tempel te Jeruzalem genomen en naar Babel weggevoerd had. Tegen zulk een erkend feit geldt geene redenering. De bijzonder gunstige beschikking van den Koning van Perzie staat daarmede vast, en de inhoud en toon van het ediet is daardoor volkomen gerechtvaardigd.

De tegenwerping die tegen den inhoud en toon gemaakt wordt, als te gunstig voor de Joden, schijnt mij alleen te moeten dienen om de aandacht van het eigenlijke punt af te leiden en de beteekenis van dit stuk in het algemeen te verzwakken.

De eigenlijke steen des aanstoots ligt voor de bestrijders niet in de bijzondere gunst des Konings, maar in deze woorden van Cyrus: de Heer, de God des hemels *heeft mij opgedragen Hem een tempel te bouwen te Jeruzalem.*

Dit ziet op Jes. 44. 28 waar de Heer, de God des hemels en der aarde aldus spreekt: die tot Cyrus mijn herder zegge, dat hij al mijn welbehagen zal volbrengen, namelijk door tot Jeruzalem te zeggen: word herbouwd! en tot den tempel: word gevestigd!

De bestrijders van Jesaja's echtheid erkennen dezen zamenhang van Ezra 1. 2 en Jes. 44. 28; en de meesten weten zich nu niet anders te redden, dan door de vooronderstelling, dat

men Cyrus hierin bedrogen zal hebben, door hem deze nu onlangs door een Babylonischen Jood gedane voorspelling als eene oude godspraak van Jesaja op te disschen.

Deze redeneering gaat intusschen niet op. Het is klaarblijkelijk dat er eene buitengewone oorzaak moet geweest zijn voor deze buitengewone gunst. Aan geen der weggevoerde volken werd verlof gegeven naar hunne vroegere woonplaats terug te keeren; noch aan de inwoners van Damascus, noch aan de Arabieren, noch aan de Cutheërs, noch aan de Joniërs, noch aan de Egyptenaren; alleen de Joden, zij alléén, krijgen die vergunning en bovendien den aangenamen last, om den tempel te herbouwen; zij bekomen ook nog de oude kostbaarheden terug, en nieuwe geschenken daarbij. Dit is niet te verklaren, tenzij Cyrus op die voorzegging gewezen zij. Men geeft dit dan ook van de andere zijde veelal toe, maar meent dat men Cyrus zal hebben bedrogen.

Aangenomen dan nu van weerszijden, dat men Cyrus op die voorzegging gewezen heeft, wie heeft hem dan bedrogen? Wij kunnen hier aan niemand anders denken dan aan Daniël, die tot in het derde jaar van Cyrus aan het Perzische hof in de hoogste achting stond. Er is geen ander Israëliet te noemen, die zoo aanzienlijk en geëerd was, of die met den Koning op zulken voet van mededeeling stond. Het is ondenkbaar, dat hij niet daarnaar gevraagd zoude zijn.

Maar dan vraag ik: was Daniel hierin de bedrogene of de bedrieger? Was Daniël, de voornaamste der wijzen en de beroemdste der verstandigen, zelf bedrogen door dien Jood te Babel, die, naar men zegt, het laatste gedeelte van Jesaja verdicht heeft? Wie kan dit gelooven van Daniël, wiens wijsheid onder zijne tijdgenooten ten spreekwoord was geworden? (Ezech. 28. 3). Of heeft Daniël misschien, tegen beter weten aan, Cyrus bedrogen? Wie kan dit aannemen van dezen grooten en edelen man, in wien van zijne jeugd af, opregte Godsvrucht woonde, en die in zoo nauwe gemeenschap met den Heer leefde, dat hij liever sterven wilde, dan zonder gebed

te leven. Wie kan dit van hem gelooven, die van God zelf getuigenis van rechtvaardigheid heeft bekomen en door den Allerhoogste nevens Noach en Job geplaatst is (Ezech. 14. 14).

Was ook Cyrus wel een man, die zich zoo gemakkelijk liet misleiden? Er is in de oudheid maar ééne stem over het doorzicht en de menschenkennis van dezen stichter der Perzische heerschappij. Heeft hij die eigenschappen hier zoo verzaakt, dat hij zich eene onlangs gedane voorspelling van een te Babel levenden Joodschen bedrieger liet aanleunen voor eene door de oudheid eerwaardige en zonder Gods openbaring onmogelijke voorzegging? Was er onder zijne raadslieden niemand die het bedrog heeft gemerkt? Ik houde het daarvoor, dat ieder menschenkenner en geschiedkundige dit voor hoogstonwaarschijnlijk zal houden.

Dit wordt dan ook door sommige bestrijders ingezien. Toch willen zij de zeer eenvoudige en natuurlijke conclusie niet toelaten. Nog eene nieuwe uitvlucht is door dezen gevonden. Wij vooronderstellen, zoo zegt men, dat Cyrus het wel geweten zal hebben, dat een Jood te Babel nu *onlangs* deze voorspelling had gedaan. Konde hij dan die gunstige beschikkingen omtrent de Joden niet gemaakt hebben ten gevolge van eene nu onlangs gedane voorzegging en wetende dat zij *nu onlangs* eerst was gedaan? Dan moet het antwoord zijn: neen, dat konde hij niet. Wel konde hij iemand, die nu onlangs te Babel zijne overwinningen had voorspeld, met onderscheiding en achting behandeld hebben, als een verstandigen en wijzen opmerker en zaakkundige. Maar als die man valschelijk verklaart, dat de voorzegging van vroegeren tijd dateert, als hij die voorzegging valschelijk toeschrijft aan een oud Profeet, die leefde vóór den tijd van Cyrus, toen nog niemand dit berekenen of gissen konde, dan moest hij als bedrieger en leugenaar verachtelijk zijn in de oogen van dezen Koning. Er zijn volken geweest, die niet zoo scherp letten op waarheidspreken en goede trouw, (Graecia mendax en Punica fides); maar in het oog der Perzen was liegen het allerschandelijkste kwaad.

Herodotus zegt van hen - *αἴσχιςον δὲ αὐτοῖς τὸ ψεύδεσθαι νενόμιςαι.* (I. 138). Neen, dat Cyrus den Joden zoo gunstig geworden is, ten gevolge van Jesaja 44. 28, is niet geschied, omdat een tijdgenoot, die zich voor een oud Profeet uitgaf en diens geschriften nabootste, deze voorspelling had gedaan, maar omdat Cyrus zich overtuigd had, dat werkelijk die voorzegging geschreven was, voor dat iemand dit gissen of denken konde.

Nu is tevens duidelijk waarom deze zoo bepaalde en duidelijke voorzegging door Jesaja *den Profeet* gedaan is. De eigennaam van Cyrus wordt zelfs genoemd. Gode zijn alle Zijne werken van eeuwigheid bekend. Hij doet niets zonder wijze redenen. Er is geen krachtiger drangmiddel uit te vinden om dezen Koning tot zulk eene geheel exceptioneele en voor de Joden ten hoogste gunstige handelwijze aan te sporen, dan die voorzegging zoo lang geleden reeds door Jesaja gedaan. Wie ziet hierin niet den vinger Gods? Als het Cyrus gebleken was, dat waarlijk meer dan honderd jaren voor zijne geboorte, een Profeet van den God van Israel, hem met name had aangekondigd als den Overwinnaar van Babel en hersteller van den Joodschen Godsdienst, dan, maar ook dan eerst, moest hij handelen zoo als hij gedaan heeft. Tot zulk eene wonderbare genegenheid voor de Joden en hun eeredienst, konde hij alleen bewogen worden door eene godspraak, die alle bedenkingen afsneed.

Als hij dan in zijn edict verklaart: de Heere, de God des hemels, *heeft mij opgedragen* Hem een tempel te bouwen te Jeruzalem, dan hebben wij in Cyrus en zijne raadslieden getuigen voor de oudheid der profetie waarvan Jes. 44. 28 de slotsom is. Cyrus heeft die, na gedaan onderzoek, voor echt gehouden.

§ 6.

De Profeet Jeremia.

Ouder getuigenis dan het voorgaande, vinden wij in Jeremia,

waar Jesaja's naam wel niet voorkomt, maar toch zijn leeftijd nader bepaald wordt.

Het is bekend dat Jeremia, vóór de Babylonische ballingschap, in het 13e jaar van Josia, den Koning van Juda, als Profeet is opgetreden. Blijkt het nu, dat Jeremia de nu bestredene gedeelten van Jesaja gebruikt en nagevolgd heeft, dan volgt daaruit, dat die reeds voor Jeremia bestonden en dan is hare echtheid licht door die bestrijders toe te geven.

Men maakt hier intusschen, zooals natuurlijk is, allerlei bezwaren. Op de vraag waaraan men den navolger van den oorspronkelijken schrijver kan onderscheiden, wordt reeds verschillend geantwoord.

Sommigen willen *de uitbreiding* als kenmerk van navolging beschouwd hebben. Die een ander navolgt, zeggen zij, tracht het oorspronkelijke duidelijker en vollediger te maken. Vandaar meerdere uitgebreidheid. Anderen geven als kenmerk van den navolger, de *verkorting* op. De navolger, zeggen zij, tracht alles beknopter, puntiger en daardoor krachtiger te maken.

Ik meen dat geen van beiden doorgaat. Die een ouderen schrijver navolgt, zal de oorspronkelijke gezegden òf uitbreiden òf verkorten, naar gelang van beider karakter en stijl. Is de oorspronkelijke schrijver zeer beknopt en de navolger gewoonlijk niet, dan zal deze het oorspronkelijke licht uitbreiden, maar in eene tegenovergestelde verhouding van karakter, zal hij het oorspronkelijke liever verkorten. Een algemeen en vast kenmerk is daarin evenmin bij de Hebreeuwsche schrijvers te vinden, als bij de Grieksche en anderen. Daar is echter een ander kenmerk dat deugdelijk genoemd mag worden. Het is de eigenaardige schrijfwijze, de woorden, de stijl. Waar het nu twee schrijvers geldt, zoo verschillend in karakter en vorming, en dus ook in schrijfwijze en stijl als Jesaja en Jeremia, daar is de toepassing niet moeielijk en de conclusie beslissend.

Nu hebben niet weinige geleerden (Jahn, Kueper, Häver-

nick enz.) reeds aangetoond, dat bij Jeremia *zeer dikwijls*, terwijl de grondtoon en schrijfwijze zeer zeker die van Jeremia was, woorden van Jesaja voorkomen, die aan dezen laatsten overigens geheel alleen eigen zijn en hem karakteriseeren. Hunne bewijsvoering is tot hiertoe niet wederlegd. Alleen dit hebben enkele bestrijders gedaan. Zij lieten van de aangehaalde plaatsen het grootste deel zonder tegenspraak liggen, maar was er onder de vele bewijsplaatsen eene enkele die zwak was of waarin men had misgetast, dan wederlegde men die op schitterende wijze en de ongeoefende lezer, die de overige deugdelijk aangevoerde plaatsen niet kent, heeft medelijden met de onkunde van zulke verdedigers van Jesaja's echtheid, en verwerpt dit geheele argument als nietsbeteekenend.

Het schijnt mij ongepast toe, hier te herhalen wat door velen voortreffelijk is aangetoond en door niemand wederlegd. Ik zal daarom maar in een paar voorbeelden uit eene enkele rede van Jeremia aantoonen, welke de kracht van dit argument is, en bij mijne conclusie hierop nog weder terugkomen.

De redevoering, die ik nu uitkies, is Jerem. 50 en 51.

De geheele schrijfwijze en stijl dezer Hoofdstukken, is die van Jeremia, zooals elk, die in zijne schriften te huis is, weet en erkent. Dit is zoo duidelijk, zegt Umbreit, dat goede critici deze beide Hoofdstukken aan Jeremia, zonder aarzelen, zouden toeschrijven, indien zij hier of daar als een naamloos stuk gevonden werden. Nu wordt bovendien de naam van den schrijver aan het begin (Hoofdst. 50. 1) en met eenige toevoegselen aan het einde (Hoofdst. 51. 59—) gevonden en eindelijk wijst de geheele historische inhoud bepaaldelijk op Jeremia's tijd en omstandigheden.

Terwijl nu de geheele schrijfwijze klaarblijkelijk die van Jeremia is, vindt men hier niet weinige, zeer zeldzame, uitdrukkingen, die Jeremia anders niet gebruikt, en die alleen bij Jesaja, vooral ook in de bestredene Hoofdstukken van Jesaja, voorkomen, en geheele of halve volzinnen, die aan Jesaja kennelijk ontleend zijn.

Men lette b. v. op de uitdrukking *de Heilige Israels*, die bij Jeremia alléén voorkomt in Hoofdst. 50. 29 en 51. 5, en die aan Jesaja, waar zij 30 malen voorkomt, bijzonder eigen is. Zie onder de taalkundige opmerkingen bij Hoofdst. 6. 3; voorts op het werkwoord גאל dat bij Jeremia nooit gebruikt wordt dan hier in Hoofdst. 50. 34, maar aan Jesaja bijzonder eigen is, men zie Jes. 41. 14; 47. 4 enz. Men lette op Jerem. 50. 39 waar het eerste gedeelte, »Babel eene woonplaats van sjakals, »wilde honden en struisvogels", kennelijk ontleend is aan Jes. 13. 21, 22. Dit is te meer in het oogloopend, omdat het tweede dierensoort (איים), hier door *wilde honden* vertaald, nergens elders gevonden wordt dan ook nog in Jes. 34. 14. — Het tweede gedeelte van Jer. 50. 39: »daar woont men niet »meer in eeuwigheid en zij wordt niet meer bewoond van geslacht tot geslacht" komt woordelijk en letterlijk overeen met Jes. 13. 23. — Men lette ook eens op Jerem. 51. 27—29, waar naast de woorden van Jeremia in elken regel de uitdrukkingen van Jes. 13. 2 worden gevonden. Men kan niet ontkennen, dat er eene bijzondere betrekking bestaat tusschen deze twee Hoofdstukken van Jeremia en vele gedeelten van Jesaja.

Om dit nog aanschouwelijker te maken, kies ik tot voorbeeld het eerste vers dezer redevoering, Jerem. 50. 2.

»Verkondigt onder de Heidenen en doet hooren en verheft »eene banier; doet hooren en verbergt het niet; zegt: Babel »is ingenomen, Bel is beschaamd, Merodach is verpletterd; »hare afgoden zijn beschaamd, hare drekgoden zijn verpletterd."

Elk die met de Hebr. taal en de schrijfwijze van dien Profeet goed bekend is, ziet al dadelijk, in de eerste verzen van dit Hoofdstuk, bij het lezen van den Hebr. tekst, dat dit een geschrift van Jeremia is. (Sprachgebrauch und Styl verrathen unverkennbar den Jeremia, zegt Hitzig met vele anderen.) Toch is het alsof de schrijver zoo even het boek van Jesaja heeft nedergelegd. Uitdrukkingen, woorden, constructie, roepen ons telkens dezen Profeet voor den geest. Uit dit eerste vers der aangehaalde rede blijkt het reeds.

De uitdrukking »de banier verheffen" komt bij Jeremia nergens voor dan hier en in Hoofdst. 4. 6 (welk Hoofdstuk ons dikwijls aan Jesaja doet denken). Het is eene aan Jesaja alleen eigene, en bij hem geliefde uitdrukking, zoowel חרים נס als נשא נס) en komt bij hem in *alle* gedeelten van zijn werk voor b. v. Jes. 5. 26; 11. 12; 13. 2; 18. 3; 49. 22; 62. 10. Elders in het O. T. wordt deze uitdrukking niet gevonden.

Maar bovenal, hier zijn drie werkwoorden in dit vers, nl. »*doet hooren*, *is beschaamd*, *is verpletterd*", die ieder tweemalen in hetzelfde vers gebruikt worden. Dit is geene gewoonte bij de Hebr. schrijvers in 't algemeen en wordt ook zoo niet door Jeremia gedaan. In plaats van herhaling gebruikt men een synoniem woord. Maar het is eene eigenaardigheid van Jesaja dat hij dikwijls, in plaats van een synoniem woord te gebruiken, eenvoudig het woord of gezegde voor de tweede maal in hetzelfde vers plaatst. Deze bijzonderheid van Jesaja's schrijfwijze wordt in *alle* gedeelten van Jesaja gevonden b. v. Jes. 11. 5; 15. 1, 8; 16. 7; 17. 12, 13; 19. 7; 31. 8; 32. 17; 42. 19; 44. 3; 54. 4, 13; 59. 10.

Ik meen met deze weinige voorbeelden van overeenkomst hier te mogen volstaan, omdat zoowel de bestrijders van Jesaja's echtheid (b. v. de Wette en anderen), als de verdedigers daarvan (b. v. Hävernick) daarin overeenstemmen en dit met te meer nadruk doen, naarmate zij door critische of exegetische studie (b. v. Movers, Hitzig) Jeremia met meer nauwkeurigheid hebben nagegaan.

Hoe hebben nu de bestrijders van Jesaja's echtheid de betrekking tusschen die twee schrijvers verklaard? Het karakteristiek verschil in de schrijfwijze en grondtoon, wordt algemeen erkend. Vanwaar nu zooveel overeenkomst?

Eerst heeft men die overeenkomst, eene toevallige overeenkomst genoemd (Gesenius), waarbij dan de breede stijl van Jeremia komt, die licht, ofschoon ten onrechte, aan navolging deed denken.

Nadat echter aangetoond was, dat de overeenkomst van

woorden, beelden, uitdrukkingen, voorstellingen en volzinnen te groot was, om die aan toevallige overeenstemming toe te schrijven, heeft men gezegd (Ewald), dat de valsche Jesaja het boek van Jeremia had nagevolgd.

Nadat echter was aangetoond dat hier, te midden van de kennelijke schrijfwijze en stijl van Jeremia, vele zulke woorden voorkomen die alleen bij Jesaja en wel bij dezen in *alle* gedeelten van zijn werk voorkomen, terwijl Jeremia, die slechts eens of hoogstens tweemalen gebruikt, heeft men de gissing gewaagd (de Wette, Movers), dat misschien op deze plaatsen het boek van Jeremia door den valschen Jesaja zou zijn herzien, geinterpoleerd, op nieuw bewerkt en naar zijn stijl geconformeerd.

Nadat echter was aangetoond, dat die overeenkomst niet alleen bestond tusschen Jeremia en de bestredene Hoofdstukken van Jesaja, maar tusschen Jeremia en *alle* gedeelten van Jesaja en dat buitendien meermalen in een gelijkluidenden volzin, in plaats van de zwaarder en donkerder woorden en woordvormen van Jesaja, bij Jeremia de duidelijker en eenvoudiger woorden en woordvormen stonden, heeft men gegist (Hitzig), dat misschien de eerste herziener, wellicht na den tijd der ballingschap, nog door een tweeden herziener (Ueberarbeiter) zal zijn bewerkt en veranderd.

Die reeks van gissingen oordeelt ziehzelve. Men wordt zóó door zijne eigene woorden verstrikt en gevangen. Na de aanwijzing van het onwaarschijnlijke en willekeurige dezer uitvluchten, bleef er niets meer over dan ten laatste die lastige Hoofdstukken van Jeremia maar voor onecht te verklaren.

Wel was dit een gewichtige stap. Nog Hitzig, een hevig bestrijder van de echtheid van Jesaja's tweede gedeelte, had aangetoond, dat b. v. Hoofdst. 50 en 51 van Jeremia echt *moesten* zijn, want dat niet alleen het opschrift en het naschrift dit verklaarden, maar dat ook het spraakgebruik, de woorden, de beelden, de stijl en de constructie, evenzeer als de historische inhoud, duidelijk en stellig bewezen, dat Jeremia de

auteur dier beide Hoofdstukken was; maar het scheen het eenige redmiddel en vond daarom ingang.

Het *scheen*, zeg ik, het eenige redmiddel, maar het was dit niet. Men was nu nog geen haarbreed verder genaderd tot de verklaring van het verschil en de overeenkomst. Integendeel, de zaak werd nog ingewikkelder. Men heeft nu nog een bedrieger te meer. Er is nu toch vooreerst noodig een vervalscher, die den stijl van Jeremia op het treffendste wist na te bootsen; dan een tweede, die de eigenaardigheden van Jesaja daarop inentte; dan een derde, die zeker uit zucht voor antieke en moeielijke woorden en woordvormen deze in Jesaja inschoof; en eindelijk een vierde, die later, wellicht na den tijd der ballingschap, nog eens Jeremia's tekst herzien heeft! Voorwaar dit is geene critiek, geene oordeelkunde.

Daar gelijk algemeen erkend wordt, de grondtoon en stijl die van Jeremia is en hier toch, behalve geheele volzinnen, woorden en uitdrukkingen voorkomen, die niet aan Jeremia, maar bepaald aan Jesaja eigen zijn en dezen schrijver kenmerken, — zoo is de *eenvoudige* en *daarom ware* oplossing van dit verschijnsel geene andere dan deze: Jeremia heeft hier en daar Jesaja nagevolgd en van hem eenige woorden en gezegden ontleend.

Wij hebben alzoo in Jeremia een sterksprekend getuige voor de oudheid der door hem nagevolgde gedeelten van Jesaja.

§. 7.

Getuigenis van den schrijver zelven.

Onder de getuigen voor de echtheid, bekleedt de schrijver zelf een aanzienlijken rang.

Twee verschillende getuigenissen komen hier in aanmerking.

I. *Vooreerst* het opschrift Hoofdst. 1. 1.

Na vroeger verschil is men het thans vrij algemeen eens over de beteekenis van het opschrift: Het gezicht of de profe-

tie van Jesaja, zoon van Amoz enz. Het woord חזון, door gezicht vertaald, is een abstract woord, dat geen pluralis heeft, evenmin als אסון ,גאון ,חרון ,יגון en zeer vele andere woorden en dat als collectief woord gebruikt wordt b. v. Hos. 12. 11. Dat het hier ook collectief voorkomt, blijkt uit de lijst der Koningen in dit vers. Hij heeft toch niet dit éene Hoofdstuk onder 4 Koningen uitgesproken.

Even als het woord חֹזֶה *ziener*, voor een Profeet, door vele schrijvers wordt gebezigd en het werkwoord חזה *zien*, door Jesaja, (die nooit het werkwoord נבא of התנבא heeft) en eenige lateren tot vóór den tijd van Jeremia, voor profeteeren, in goeden zin gebruikt wordt, zoo beteekent ook het woord *het gezicht*, hier zooveel als *de profetie* [1]). Men wil dit wel aannemen.

Nu zeggen echter velen, dat dit opschrift alleen ziet op de eerste hoofdstukken. en niet op het geheele boek. Maar de redenen, die zij daarvoor bijbrengen, beteekenen niet veel.

Men zegt nl.: Daar Jesaja 36—39 ontleend is aan 2 Kon. 18. 13— en het boek der Koningen eerst in de laatste helft der Babylonische ballingschap geschreven is, mag het als *zeker* worden aangenomen, dat die 4 Hoofdstukken niet van Jesaja's hand zijn. Het boek waarin zij staan is dus later geredigeerd.

Men stelt dus als zeker voorop, en ontleent zijn geheele bewijs aan de stelling, dat Jes. 36— ontleend is aan 2 Kon. 18—. Maar ik vraag: is dit zoo zeker? Is dat eene uitgemaakte zaak? Om het verschil en de overeenkomst dier beide plaatsen te verklaren, kan men op *vier* verschillende wijzen te werk gaan. Men kan zeggen: 1°. 2 Koningen is ontleend aan

---

1) Af te keuren is, meen ik, in onze taal het woord *visioen*, waar van Gods profeten sprake is. Het past in onze taal alleen, waar van dweepers of geestdrijvers gesproken wordt. In andere talen mag het goed zijn, niet in de onze. Men beroepe zich niet op de etymologie. Of zal men er ook vrede mede hebben, als men hen die *de rede* zeggen te volgen, raisonneurs noemt! Dat komt toch ook van la raison, de rede. Ik vrees echter dat zij, die op schampere wijze het woord *profetisme* gebruikèn kunnen, ook *visioen* wel zullen behouden.

Jesaja; 2°. in het boek van Jesaja is het overgenomen uit 2 Koningen; 3°. beide hebben uit een gemeenschappelijke oudere bron geput, en 4°. wat mijn gevoelen is; in het oude boek der Koningen van Juda en Israel was het boek der profetie van Jesaja ingelascht, zie boven § 4 en dat boek der Koningen van Juda en Israel, dat later nog door den schrijver van de Chronieken geciteerd wordt, is ook door den Schrijver van de Koningen gebruikt. Hij vond in dat boek nog enkele aanteekeningen die tot aanvulling van Jesaja's verhaal dienen konden en hij heeft, toen hij daaruit de Hoofdstukken van Jesaja overnam, op vrijen trant, met volkomen recht daarvan gebruik gemaakt. Het is echter hier de plaats niet om dit verder te ontwikkelen. Waar het hier op aankomt, is de vraag: is het werkelijk *zeker* dat Jesaja's Hoofdstukken ontleend zijn aan 2 Koningen? Neen! zeggen Hugo de Groot, Camp. Vitringa, Jahn, Hengstenberg, Hävernick en anderen, die het eerste gevoelen zijn toegedaan. Neen! zeggen Rosenmüller, Keil, Knobel en anderen, die het derde gevoelen verdedigen. — Er is daarover groot verschil. Daar is ook in de critiek van het O. en N. T. geen moeielijker onderwerp, en dat aan meer verschil onderhevig is, dan de verklaring van de oorzaak der overeenstemming van sommige Hoofdstukken en Boeken. Zijn er niet meer dan 30 verschillende meeningen ter explicatie van het verschil en de zamenstemming der drie eerste Evangeliën? Nu heeft ieder geleerde, als hij de zaak naar zijn beste vermogen onderzocht heeft, het recht om daarvan één uit te kiezen als naar zijne meening overeenkomstig de waarheid; hij heeft ook het recht nog eene nieuwe meening daarbij te voegen. Maar hij heeft niet het recht om als vooronderstelling voorop te zetten, dat hij alleen de waarheid aan zijne zijde heeft. Hij heeft niet het recht, om op grond van zijne overtuiging, hier te besluiten: daar Jesaja ontleend is aan 2 Koningen, enz. Dit argument moet vervallen.

Nog een ander argument wordt bijgebragt, ten betooge dat het opschrift niet zien kan op het geheele boek van Jesaja.

Men zegt, de verschillende stukken van dit boek zijn in de vreeselijkste verwarring (in der gräueliebsten Unordnung) door elkander geworpen, zoodat dit het werk niet kan zijn van den auteur, maar zeker geschied is, door een onbekwamen en daarom ook, echt en onecht door elkander werpenden, verzamelaar of Redactor, dien men hiervoor uitbedacht heeft.

Zien wij zoo kort mogelijk, of niet orde in die zoogenaamde gruwelijke wanorde te vinden is.

Het geheele boek kan gevoegelijk in twee deelen worden verdeeld, waarvan het tweede (Hoofdst. 40—66) de latere tijden betreft. Dit wordt algemeen erkend.

Nauwkeuriger echter is het, als men zegt, dat het boek uit *vijf* deelen bestaat.

1. Het eerste deel Hoofdst. 1—12 bevat de profetieën bij dreigende en reeds aanvankelijk aanwezige oorlogsrampen tot het volk uitgesproken.

De orde hierin is deze, dat de donkerste redenen voorop gaan en de helderste besluiten.

In de vier eerste redevoeringen van dit deel, Hoofdst. 1, 2—4, 5 en 6 is de hoofdtoon en hoofdinhoud bestraffing en vermaning, al werpt dan ook het slot van Hoofdst. 4 en het laatste vers van Hoofdst. 6 een enkelen lichtstraal in den donkeren nacht. In de vijfde rede Hoofdst. 7—10. 4, wordt alles lichter door de verkondiging van Hem, die uit eene maagd geboren zou worden (Hoofdst. 7. 14), den Immanuël (Hoofdst. 8. 8), den Vredevorst enz. (Hoofdst. 9. 1—5). In de zesde profetie (Hoofdst. 10. 4 -12, wordt alles geheel verlicht door de heerlijke beschrijving (Hoofdst. 11) van het rijk van den Messias, en het slot is een danklied (Hoofdst. 12).

De geregelde en geleidelijke voortgang van den donkeren nacht der zonde en schuld, tot het heldere middag-licht, door den Messias aangebracht aan een geheiligd volk, schijnt mij geene gruwelijke wanorde, maar verhevene en schoone rangschikking toe.

2. Het tweede deel, Hoofdst. 13—23, bevat de profetien tegen de vreemde volken die Israel verdrukten of zouden verdrukken.

De orde is hier deze, dat die volken, die van Jesaja's optreden af, de ergste waren of zijn zouden, voorop gaan en men van daar afdaalt tot de lichtste verdrukkers.

In deze volgorde zijn zij gerangschikt: eerst Babel (Hoofdst. 13 tot 14. 27), dan de Filistijnen (14. 28; verg. Jesaja's tijdgenoot Amos 1. 6—); dan Moab, die het overjordaansche verwoest had (Hoofdst. 15 en 16); voorts Damascus (Hoofdst. 17. 1—11); dan Ethiopie en Opper-Egypte (Hoofdst. 17. 12—18), verder Egypte (Hoofdst. 19 en 20); dan verschillende Arabische stammen wonende tusschen Babylon, Palestina en het land dat nu Arabie heet, elders de kinderen van het Oosten genoemd (Hoofdst. 21—22. 14), en na eene tusschenrede tot Sebna, wiens trotschheid, ongeloof en verdrukking van het volk bestraft wordt (Hoofdst. 22. 1—15), een klaaglied over Tyrus (Hoofdst. 23).

Ook hier schijnt mij de bovengenoemde orde niet te miskennen, al is het dat wij, bij veelvuldige onkunde in de bijzondere geschiedenis van dien tijd, niet op alle vragen naar wensch kunnen antwoorden.

3. Het derde deel (Hoofdst. 24—39), bevat de profeticën van de rampen die door de Assyriers over het gansche volk komen zullen, met de belofte van uitredding, en de geschiedenis der uitredding.

In deze volgorde zijn zij gerangschikt: eerst eene profetie in 't algemeen, dat het gansche land wordt uitgeledigd en uitgeplunderd, en vreeselijk is de ramp waarin ook Moab (die aan Juda cijnsbaar was) en Egypte (Juda's bondgenoot), deelen zullen (Hoofdst. 24—27); dan verwoesting van de stad Samaria en verderf over Juda (Hoofdst. 28); daarna benauwdheid voor Jeruzalem zelve, door de aankomst in Juda van het Assyrische leger, — afkeuring van het bondgenootschap met Egypte, — dat slechts teleurstelling geven zou, — met de voorspelling van de redding der hoofdstad, en betere tijden.

Deze vier punten worden in vier aldus op elkander volgende redenen, geleidelijk behandeld (Hoofdst. 29—32); daarna nog eens de voorspelling van de verlossing van Juda en Jeruzalem door de nederlaag van Sanheribs leger (Hoofdst. 33) en bedreiging van straf over de Edomieten, Juda's erfelijke vijanden; verg. de tijdgenooten Amos 1. 11 en Joël 4. 19 (Hoofdst. 34). Eindelijk wordt dit profetisch deel besloten met de belofte van een allerbloeiendsten gelukstaat, die voor Israel eens te wachten was (Hoofdst. 35), en aan dit deel een geschiedververhaal toegevoegd, waardoor de uitkomst van Gods beloften, omtrent Sanheribs ondergang en Jeruzalems verlossing, in het helderste daglicht komt (Hoofdst. 36—39).

Deze volgorde schijnt mij toe, zoo geleidelijk en natuurlijk te zijn, dat het niet licht mogelijk is, eene zoodanige reeks van verschillende profetieën met meer zamenhang of orde te rangschikken.

4. Het vierde deel (Hoofdst. 40—48), behelst de heerlijke verkondiging van den aanstaanden tijd des heils, waarvan de verlossing uit Babels ballingschap (op welke ramp vroeger dikwijls was gedoeld en die in Hoofdst. 39 bepaaldelijk was voorspeld) en de gelukkige herstelling van volk en hoofdstad, de voorbode zijn zou.

5. Het vijfde deel, Hoofdst. 49—66, voorzegt den aanvang, den voortgang en de voleindiging van het rijk van den Messias, Gods dienstknecht. Van Babel is in al deze hoofdstukken geene sprake meer. Verlossing van zonde en ellende en afmaning van al wat het heil des Heeren in den weg staat, is het hoofdonderwerp. Met de levendigste trekken en in den verhevensten stijl, wordt die laatste tijd aangekondigd en Jesaja is ook hierom vooral, van ouds af, de Evangelist van het O. T. genoemd.

Wanneer wij nu dit geheel overzien, dan blijkt niet veel van die gruwelijke wanorde. De zaak is echter deze: men heeft eene Chronologische orde gewild, hetzij van de gebeurtenissen, hetzij van de profetieën en die niet vindende, het

geheel als een onordelijk zamenraapsel, weg geworpen. Chronologische orde is er niet; maar er is eene orde naar den inhoud der stukken. Ook deze rangschikking is ordelijk.

Er is noch in Hoofdst. 36—39, noch in een totaal gebrek van orde, reden te vinden, waarom niet even goed Jesaja alles zóó had kunnen schikken, als een verzamelaar of Redactor, van wiens bestaan men vóór 50 jaren nog nooit gehoord had.

Wij hebben alzoo in het opschrift, Jes. 1. 1, wel geen bewijs voor de echtheid van Jesaja's profetie, maar toch een getuigenis, dat wij evenmin zonder voldoende reden mogen verwerpen als wij de opschriften van Herodotus of Thucydides versmaden of ter zijde leggen.

II. Eene geheele reeks van getuigenissen wordt ons gegeven door den Schrijver zelven, van wien het tweede deel is uitgegaan.

In welken tijd meenen de bestrijders dat de 27 laatste Hoofdstukken geschreven zijn? Gesenius, die door de meesten geheel of ten naastenbij gevolgd wordt, zegt daaromtrent (2. bl. 33): »in geen anderen tijd dan dien waarin door de schit- »terende overwinningen van Cyrus en zijne vijandelijke toena- »dering tegen Babel (Vordringen gegen Babylon) in de Hebreërs »langzamerhand de zekere hoop, ja de overtuiging ontstond, »dat weldra Babylon vallen en het volk bevrijd zou worden."

Het is zeker dat toen, ongeveer 5 of 10 jaren voor Babels verovering ieder verstandig mensch, de zegepraal van Cyrus voorzien konde.

Maar wat zegt nu de schrijver van zichzelven?

Vroegere dingen heb ik u lang vooruit bekend gemaakt; uit mijn mond gingen zij; zij zijn vervuld; ik verkondigde het u lang te voren eer het gebeurde; Hoofdst. 48. 5—6[a]; (men denke b. v. aan den Syrischen en Assyrischen oorlog onder Sanherib). — Van nu af doe ik u nieuwe dingen hooren, ja gehei-

men, die gij niet weten kondt; Hoofdst. 48. 6[b]; de overwinningen van Cyrus, vs. 14; ook nu heeft de Heere Heere mij gezonden en Zijnen Geest vs. 16[b]. Dit is waarheid als Jesaja het gezegd heeft; het is valsch, als iemand dit schreef, toen in elk verstandig man de overtuiging ontstond, dat weldra ook Babel voor Cyrus leger vallen zoude.

Wat zegt de schrijver van den tijd waarin hij leefde? Had men toen algemeen de verwachting, ja de overtuiging van Cyrus overwinningen?

Neen, verklaart hij in Hoofdst. 41, waar in vs. 21—23 de voorstanders der afgoden opgeroepen worden om òf reeds gebeurde dingen bij te brengen, ten bewijze voor de macht hunner goden, òf anders voorzeggingen te doen van toekomstige gebeurtenissen.

Dat de ware God zijn volk geleid, bestuurd en bewaard heeft, had hij vroeger bewezen (Hoofdst. 41. 1—); nu wijst hij in vs. 25 op dienzelfden God, die den machtigen overwinnaar van vorsten (Cyrus) zal verwekken, iets dat niemand nog heeft geweten, waarvan niemand nog gesproken heeft. Wie, zoo zegt hij vs. 26, wie heeft dit van den beginne aangekondigd, dat wij hem kennen! ja lang te voren, dat wij zeggen: hij heeft recht! neen, niemand was er die dat aankondigde! niemand, die er iets van hooren deed! neen, niemand hoorde een woord van u.

Dit was volkomene waarheid, als het door Jesaja geschreven werd. Het was eene onbeschaamde leugen, als het tegen den tijd van Babels belegering werd opgesteld.

De wereld was toen sedert lang vol van voorspellingen omtrent Cyrus, wiens jeugd reeds veel deed verwachten, wiens optreden den veroveraar terstond kenmerkte.

Niet weinige daarvan zijn ons bewaard gebleven. De geschiedschrijver Dino (Fr. 7) verhaalt, dat de zangers aan het hof van Astyages, den Koning van Medië, de dapperheid en toekomstige overwinningen van Cyrus, toen deze tot mannelijken leeftijd gekomen was, voorzien en bezongen hebben.

Toen nl. Cyrus, die bij Astyages was opgevoed, voor het eerst naar zijn eigen volk, de Perzen, was afgereisd, bezong de voornaamste der Medische dichters, Angares, het toekomstig oorlogsgeweld en oorlogsgeluk van Cyrus. Astyages hierdoor verontrust, daar ook zijne grootheid hierdoor zou te ondergaan, zond boden om Cyrus terug te roepen, die echter onverrichter zake terug keerden. (Nicolaus Damasc. Fr. 66 verhaalt de bijzaken eenigszins anders, maar over het feit is geen verschil). Cicero verhaalt ook, de Divin. 1. dat toen Cyrus zelf in het begin zijner regeering een droom gedroomd had, de droomuitleggers, dien aldus verklaarden, dat hij 30 jaren lang hoogst gelukkig over Azië regeeren zoude. Ook Herodotus meldt I. 53 verv., van Delphische godspraken, die de overwinningen van Cyrus aankondigden. Dat orakel mocht nu, zooals gewoonlijk, dubbelzinnig zijn, zoodat Croesus het verkeerd verstond. Hij mocht ook het tweede orakel, dat hem zeer uitdrukkelijk aanraadde om niet tegen Cyrus op te trekken, misverstaan, omdat hij dacht dat wel nimmer een muilezel (zoo werd Cyrus genoemd, omdat hij een Perziaan tot vader, eene Medische tot moeder had) over de Meden zoude heerschen; — wijze mannen, zoo als de Lydier Sandanis, voorzagen en voorzeiden reeds toen met volkomene overtuiging Cyrus overwinningen. Ik zwijg nu van den droom van Astyages, bij Herod. I. 107, van de voorspelling van Nebukadnezar omtrent Babels val, door Abydenus verhaald (Euseb. Praep. Er. IX. 41) enz. Het bijgebrachte zal wel genoeg zijn om te bewijzen, dat het na de schitterende overwinningen van Cyrus en bij zijne vijandelijke toenadering tegen Babel, eene grove leugen was, als iemand zeide: van dien Cyrus heeft niemand nog iets geweten, of gesproken; niemand was er die daar iets van hooren deed.

Als dat geschreven werd in de laatste jaren der Babylonische ballingschap, dan heeft de schrijver door die leugen zijne lezers in den waan willen brengen, dat dit zijn geschrift tot den vroegeren tijd behoorde; en dan heeft hij stout weg, met bewustheid van zijne onoprechtheid, trachten te bedriegen.

Wat zegt de schrijver eindelijk zelf van zijne eigene voorzeggingen? Zijn zij van dien aard, dat elk schrander man iets dergelijks voorzien konde?

Neen, zegt hij in Hoofdst. 46. 9, 10. Nadat hij eerst op de onmacht der afgoden gewezen heeft, stelt hij tegen hen over den waren God, die zijne goddelijkheid en grootheid daarin betoont, dat hij gewichtige toekomende gebeurtenissen (Babels val, Cyrus overheersching, Israels herstel) van den beginne af aankondigt, van ouds af hetgeen nog niet aanwezig is, zoodat hieruit blijkt, dat Hij God is, dat er geen andere God is, noch iets dat Hem gelijkt.

Zeer waar en treffend is de aanteekening van Van der Palm in zijne Bijbelvertaling op vs. 10. »Dat is, zegt hij: Ik betoone »mijne Goddelijke macht en wetenschap daardoor, dat ik groote »gebeurtenissen voorzegge, eer iemand die raden of gissen »kan; en dit daarom alleen, dat alles alleen bestaat uit hoofde »van mijn besluit, en omdat het aldus mijn welbehagen is! »Indien de Hebreeuwsche Profeten, gelijk sommigen meenen, »nooit iets anders voorspeld hebben, of voorspellen konden, »dan 't geen elk schrander en wel onderricht mensch weten »kon, dan verdienen zij, om dergelijke gezegden, als bedrie»gers en lasteraars ten toon gesteld te worden!"

Als de schrijver dus geleefd heeft in den tijd, waarin de bestrijders van Jesaja's echtheid hem plaatsen, dan verdient hij den naam van leugenaar en bedrieger; en, daar hij door den heiligen God zelf zijn bedriegelijk woord laat ondersteunen, dien van Godslasteraar. Heeft Jesaja het werkelijk geschreven, dan is het reine waarheid.

Kan men nu van den schrijver der 27 laatste Hoofdstukken eene zoo verregaande bedriegerij verwachten of aannemen?

Men erkent algemeen, dat de schrijver van dit laatste gedeelte een ijveraar was voor Godsvrucht en deugd, een man van hooge godsdienstige ontwikkeling en edelen zin.

Mijns inziens is het zielkundig onmogelijk, dat de schrijver dezer hoofdstukken, een man die gloeit van warmen ijver voor

Godsdienst des harten, voor gerechtigheid en reinen wandel, voor oprechtheid en waarheid — te gelijker tijd zou geweest zijn een onbeschaamde leugenaar en dat hij Gods heiligen naam zou hebben misbruikt, om zijn bedrog ingang te doen vinden.

Daarom acht ik het getuigenis dat de schrijver voor *de oudheid* zijner voorzeggingen heeft afgelegd, — als geschreven toen niemand daar nog een woord over had voortgebracht en toen niemand die geheimen der toekomst gissen konde, — van groot belang. Het is toch afgelegd door een Godvreezend en edel man, die beter dan eenig mensch den tijd kon aanwijzen, waarin hij zelf leefde en schreef. Er is geene reden om hem, wegens de opgave van zijn leeftijd, voor een bedrieger te houden.

Met een terugblik op deze lange reeks van belangrijke getuigen, moet nu nog het besluit worden bepaald, dat daaruit moet worden opgemaakt.

Het is algemeen aangenomen, dat bij een wetenschappelijk onderzoek naar de echtheid van eenig geschrift, de getuigenissen op zichzelven niet als *afdoende* bewijzen mogen worden aangemerkt. Dit is ook *mijne* bedoeling niet.

De waarde echter van zoodanige getuigenissen hangt grootendeels af, zoo van de persoonlijkheid van den schrijver wien het geldt, als van het gehalte van hen die ze hebben afgelegd.

Nu is hier sprake, niet van een onbekend en onder zijn volk stil levend man, maar van Jesaja, die te Jeruzalem aan het hof van meer dan één koning van Juda leefde; die zeer betrokken was in de gewichtigste gebeurtenissen van zijn tijd, met name in de Syrische en Assyrische oorlogen; die als Profeet in beide oorlogen van Gods wege de toekomst vooraf aankondigde en door de uitkomst als waar en van God gezonden Profeet bekend stond; die op de herstelling van den Godsdienst, na Achaz jammerlijke regeering, grooten invloed had uitgeoefend; die aan alle echte Israëlieten bekend was en

door hen allen gewaardeerd werd; die aan de Priesters even bekend was, als aan den Koning en het volk. Als nu aan dezen bekenden en geëerden man door allen de laatste Hoofdstukken van dit boek worden toegeschreven, dan geeft de persoonlijkheid van den beroemden man, aan wien zij worden toegekend, eene kracht aan dit getuigenis, die daaraan niet gegeven zou kunnen worden, als hij een weinig bekend man was geweest en in een afgelegenen hoek des lands als vergeten burger geleefd had.

Als wij van den anderen kant zien wie zij zijn, die behalve den schrijver zelven, deze getuigenissen hebben afgelegd, dan wordt hun getuigenis te belangrijker en te gewichtiger, naarmate het meer overwogen wordt.

Het zijn toch geene onkundige, geringe, ongeleerde, onbeschaafde menschen; het is niet maar eene gewone traditie, die van mond tot mond door geheel onbekende personen, van geslacht tot geslacht, is overgeplant; maar het zijn juist de meest ontwikkelde, hoogstgeplaatste, kundigste mannen, van zeer verschillenden rang en karakter, die als schriftelijke getuigen optreden.

Van den schrijver zelf beginnende, komen hier in aanmerking: het boek der Chronieken der Koningen van Juda, dat is, het koninklijk archief, — de Profeet en Priester Jeremia, — Cyrus de Koning der Perzen en zijne raadslieden, — de schrijver van het boek der Chronieken, — Jezus, de zoon van Sirach, — de Grieksche vertalers, en verder al wat van den oudsten tijd af in Israel door geestvermogens en geestontwikkeling, door kunde en nauwgezetheid, door waarheidsliefde en Godsdienstigen zin heeft uitgemunt. Zij allen, zonder eenig voorbehoud, zij allen getuigen hetzelfde. Mag dan zulk een getuigenis als eene volks-legende worden beschouwd en veracht? Men kan voor geenen schrijver der ongewijde oudheid eene schoonere reeks van wel ontwikkelde en eerwaardige getuigen aanvoeren. Zullen wij die getuigen hier verzaken? of hen van luttel gewicht achten? Voorwaar wij mogen wel groote waarde

hechten aan hun schriftelijk getuigenis, dat door niemand in de oudheid is wedersproken, door niemand is betwijfeld.

Bedenkt men nu nog dat er meer dan 25 eeuwen sedert Jesaja's leeftijd zijn verloopen, — dat steeds volmaakte eenstemmigheid bestond omtrent de echtheid van het tweede deel, — dat eerst in het laatste vierendeel der voorgaande eeuw daartegen bezwaren zijn ingebracht, die *toen* alleen van dogmatischen aard waren en ontleend werden aan het Theologisch systeem van Döderlein en zijne geestverwanten, dan meen ik, dat het getuigenis van alle vroegeren, die geen dogmatisch belang hadden bij de echtheid of onechtheid dezer Hoofdstukken, als dat van *onbevooroordeelde* mannen, van het hoogste belang mag worden geacht.

Als dan later de historische inhoud en de taal en stijl dezer Hoofdstukken de onechtheid daarvan mochten aantoonen, dan zullen wij ook de aangevoerde getuigenissen, op dit wetenschappelijk gebied, niet voor afdoende bewijzen voor de echtheid houden. Maar eischen mogen wij, dat dit duidelijk uitkome, dat het niet maar gissingen of hypothesen zijn, die daar tegenovergesteld worden, maar deugdelijke en duidelijke bewijzen. Zonder degelijke en afdoende bewijzen, zullen wij de schriftelijke getuigenissen van de geachtste mannen, omtrent de schriften van een der bekendste en beroemdste Profeten, niet verwerpen of verachten.

HOOFDSTUK II.

De historische toestand. Voorloopige aanmerkingen.

Voordat ik overga tot de nauwkeurige ontwikkeling van den toestand te Babel, ten tijde van der Joden ballingschap aldaar, acht ik het noodzakelijk iets te zeggen over de wijze waarop dit onderwerp behandeld en besproken wordt door hen, die met den meesten ijver de echtheid dezer Hoofdstukken wederspreken.

Met een enkel woord wijs ik op het verkeerd en onoordeelkundig gebruik dat van de Cyropaedie van Xenophon gemaakt wordt. Het is algemeen erkend, dat dit boek wel een historischen grondslag heeft, maar toch eigenlijk een historische roman is. De verhalen nu van dit boek als ware geschiedenis aan te nemen, dit schijnt mij geheel oncritisch te zijn; en als men die Cyropaedie gebruikt om in de woorden van onzen schrijver een zin te leggen, die zij op zichzelven niet hebben kunnen, dan moge dit nieuw zijn en vernuftig schijnen; maar dan ontbreekt aan die verklaring, de waarheid. Als voorbeeld en opdat mijne bedoeling geheel duidelijk zij, neem ik maar de allereerste bewijsplaats, door Knobel aangehaald, om daaruit den toestand van den tijd, waarin onze schrijver leefde, aan te toonen, nl. Hoofdst. 49. 26.

Om kort te zijn, ga ik dit vers eerst in zijn samenhang

verklaren; dan behoeft de wijze van behandeling der tegenpartij slechts even toegelicht te worden.

Met Hoofdst.. 49 begint eene nieuwe rede. In den aanvang wordt het woord gericht tot de eilanden en kusten der Middellandsche zee en tot de verre verwijderde groote volken. De persoon, wiens woorden daar voorkomen, is van den Heer geroepen en toebereid vs. 1, 2; hij wordt genoemd Gods dienstknecht en Israel (d. i. een tweede Israel of Jakob, een *stamvader*, oorsprong van een groot Godgeheiligd volk) vs. 3; nadat hij te vergeefs gearbeid heeft onder zijn volk vs. 4, 5, wordt hij ook gesteld tot een licht der heidenen en om Gods heil te zijn tot aan het einde der aarde vs. 6; hij is veracht en verfoeid onder zijn volk, maar Koningen en Vorsten zullen zich voor hem eerbiedig nederbuigen, vs. 7; hij wordt gegeven tot middelaar van een verbond des volks vs. 8; om vrijheid, licht en zegen aan te brengen en allen tegenstand uit den weg te ruimen, vs. 9—11; van alle zijden zullen de volken zich tot hem vergaderen, en vroolijkheid en vertroosting zal door hem zijn, vs. 12, 13. Dat is de heerlijke belofte der heilrijkste toekomst. Die opgegevene kenmerken zien alleen op den beloofden Verlosser. Op niemand anders kunnen zij worden toegepast.

Nu moge dan Zion zich vergeten achten en Jeruzalem na de wederkeering uit de ballingschap zwak en slecht bevolkt zijn, het land moge dan grootendeels verwoest en het volk arm en ongeëerd zijn, — de Heer zal sterkte en eere geven en van alle zijden het volk tot het heilige land terugbrengen, vs. 14—25, en nu komt vs. 26, dat aldus luidt: »En ik zal uwe verdruk»kers spijzen met hun eigen vleesch en van hun eigen bloed »zullen zij dronken worden, als van zoeten wijn”. Die verdrukkers zijn, volgens het algemeen aangenomen gevoelen, de inwoners van Babel. De algemeene bedoeling is ook duidelijk deze, dat inwendige beroering en vreeselijke bloedstorting en onderlinge moord in Babel zal gezien worden. Wanneer nu is deze voorzegging vervuld? Het schijnt mij vrij gewis ver-

vuld te zijn omstreeks 16 à 18 jaren na de terugkeering der Joden onder Zerubbabel.

In dien tijd toch ontstond er te Babel een opstand tegen Darius Hystaspis, den Koning der Perzen. Wij kennen de hoofdpunten dezer gebeurtenis uit de groote inscriptie van Darius zelven te Behistan (Bisoetun) I. 83—II. 5 en uit Herodotus III. 250 en verv. Een zekere Natitabira wierp zich op als Koning, bewoog de Babyloniërs tot den oorlog, werd door Darius een en andermaal verslagen, werd eindelijk in Babel belegerd en Darius heeft na een langdurig beleg die stad ten laatste alleen door de opofferende liefde en list van Zopyrus kunnen bemachtigen. In den aanvang nu dezer belegering had er te Babylon eene vreeselijke slachting plaats. Opdat de levensmiddelen langer strekken mochten in de stad, die men door geweld onneembaar achtte, *doodde men alle vrouwen*, die zich daarbinnen bevonden, zoodat ieder man (behalve zijne moeder, zoo zij leefde), slechts éene vrouw overhield. Zóó hebben de verdrukkers der Joden, de Babyloniërs, hun eigen vleesch gegeten en hun eigen bloed gedronken. Waar is bloeddorstiger en wreeder tegen het zwakke geslacht gehandeld, dan toen te Babel, waar tienduizenden door medeburgers en bloedverwanten vermoord werden. Darius mocht na de inneming der stad en het vreeselijk bloedbad onder hare verdedigers aangericht, vijftigduizend vrouwen van omliggende natiën daarhenen transporteeren; een onherstelbare slag had Babel getroffen. Dat bloedbad was het vreeselijk begin van Babels ondergang. Tot hiertoe was hare heerlijkheid ook door de Perzische koningen gespaard. Van hier af holt zij ten verderve.

Dit vreeselijke, ongehoorde feit verklaart de voorzegging van den Profeet en de tegenstelling is nu klaarblijkelijk. Israel moge dan zwak en ellendig zijn, men gaat betere tijden te gemoet, Babel moge nu sterk en overmoedig zijn, eene ijzingwekkende bloedstorting is het voorspel van haren geheelen ondergang.

Waarop ziet dit vers nu volgens Knobel's Commentar? Op

den afval van eenige onderkoningen, b. v. Gobryas en Gadatas en van de Hyrcaniers, die, *op gezag van de Cyropaedie*, gezegd worden tegen de Babyloniërs gestreden te hebben. Dat geheele verhaal van die twee Vorsten, met de ingevlochten uitvoerige samenspraken grootelijks opgesierd, past hier niet, omdat zij geene Babyloniërs zijn en de Joden niet verdrukt hadden. Met de geschiedenis van Babels inneming is het op verschillende punten in strijd. Dit wordt intusschen niet opgehelderd, maar wel daaruit deze conclusie getrokken, dat de schrijver den historischen toestand van het Oosten (die toch geheel anders was) nauwkeurig gekend zal hebben!

Het zou hier te ver afleiden, indien ik al de plaatsen, waarin de opgesierde berichten der Cyropaedie met vrije phantasie worden toegepast, in het breede ging behandelen. Die roman van Xenophon mag noch hier, noch elders zonder critiek eenvoudig als ware geschiedenis gebruikt worden. Elk die met de oude geschiedenis en de waarde harer bronnen bekend is, moet zich bedroeven over zulk eene oncritische mistasting.

De eigenlijke hoofdzaak echter, waar het hier op aankomt, is het navolgende. Van den eersten bestrijder der echtheid dezer hoofdstukken af, tot op den tegenwoordigen tijd, wordt telkens op nieuw als een sterk en onomstootelijk argument de volgende redeneering bijgebracht. Men zegt:

»De schrijver moet gedurende de Babylonische ballingschap »te Babel geleefd hebben. Gewoonlijk toch wordt in deze 27 »Hoofdstukken het woord gericht tot de Joodsche ballingen »aldaar. Bovendien is de historische toestand zoo als zij hier »voorkomt, uit- en inwendig [1]), zoodanig als zij te Babel in »dien tijd werkelijk bestond. Er is in al deze Hoofdstukken »niets dat op den leeftijd van Jesaja of op zijne woonplaats

---

1) Over de bekendheid met de gezindheden der Joodsche ballingen of hunne partijen, zie boven bl. 9.

»in Palestina wijst. Was de schrijver Jesaja en leefde hij in »Palestina, het moest toch wel hier of daar eenigszins uitko- »men. Al kon een schrijver zich met levendige verbeeldings- »kracht nu en dan in het tijdvak der ballingschap verplaatsen, »ondenkbaar is het, dat zijn werkelijke leeftijd, indien deze »vóór de Babylonische ballingschap viel, in zeven- en- twintig »Hoofdstukken nergens zou doorschemeren."

Ziedaar het telkens herhaalde argument.

Vooreerst moet wel hierop worden aangemerkt, dat bij de uitwerking van dat betoog, door allen, die daarvan gebruik maken, twee zaken verward worden die men nauwkeurig behoort te onderscheiden. Door die verwarring ontstaat eene valsche redeneering en onwaar besluit. Men behoort wel te onderscheiden de toestand die geprofeteerd wordt, van den toestand die rechtstreeks of zijdelings wordt beschreven.

Tot den toestand die geprofeteerd wordt, behooren niet meer dan vier onderwerpen. Het zijn de verwoesting van stad en tempel, de verlossing en terugkeer des volks, de redding door Cyrus, de komst van den Messias. — Wat buiten deze profetieën in het tweede deel geschreven staat, de gebeurtenissen, beschouwingen, beelden, voorstellingen, inkleeding enz., dit alles behoort tot den historischen toestand, waaruit een besluit tot den leeftijd en de woonplaats van den schrijver moet worden getrokken.

Dat ik recht heb om deze onderscheiding te maken, blijkt reeds uit de redenen vroeger opgegeven (blz. 7). Iedereen doet dit ook elders, b. v. bij Micha, wiens echtheid niet betwijfeld wordt. Deze toch verkondigde Hoofdst. 3. 12 de geheele verwoesting van stad en tempel; Hoofdst. 4. 10 de wegvoering des volks naar Babel en de verlossing en terugkeer vandaar; en Hoofdst. 5. 1, de komst van den Messias. Zal men nu ook daarom besluiten: Micha, de tijdgenoot van Jesaja, konde dat niet weten of vermoeden, dus moet hij althans in de Babylonische ballingschap geleefd en geschreven hebben? Men zou dit met hetzelfde recht of liever onrecht kunnen

doen, maar tot hiertoe doet men het niet. Men behoort onzen schrijver niet met andere maat te meten.

Maar men wijst toch op eenig verschil. Bij onzen schrijver wordt de zaak als reeds geschied voorgesteld. Het land is verwoest, zegt hij, en niet: het zal verwoest worden, enz.

Dit is intusschen eene zwarigheid, die alleen van gewicht is voor hen die met de Hebreeuwsche grammatica en constructie en met de schrijfwijze der Profeten niet bekend zijn. De Hebreeuwsche Profeten, al spreken zij van toekomstige zaken, verplaatsen zich niet zelden met hunne gedachten zoozeer midden in de dingen die zij vermelden, dat zij daarvan spreken alsof ze nu geschiedden, of die voorstellen en afschilderen alsof ze reeds voleindigd waren. Zoo zegt Roorda te recht in zijne Hebr. Grammat. § 559. En wil men een voorbeeld, dan wijs ik op het eerste aldaar aangehaalde Jes. 9. 1—5, waar óók het eerste vers in het Hebreeuwsch het perfectum heeft, en in overeenstemming met de volgende verzen, letterlijk luidt: »Het »volk dat in de duisternis wandelt, *heeft* een groot licht »*gezien;* degenen die wonen in het land van de schaduw des »doods, over dezelve *heeft* een licht *geschenen*", en zoo verder tot vs. 5, »een kind *is ons geboren*, een zoon *is ons gegeven*" enz. en dat wel, ofschoon er klaarblijkelijk van de verre toekomst, van den tijd van den Messias, gesproken wordt.

Zoo als nu Jesaja in Hoofdst. 9 zich verplaatst in den tijd waarin het licht reeds gezien — en het kind reeds geboren is, zoo doet hij het ook in de laatste Hoofdstukken. Hij verplaatst zich in den tijd dat Jeruzalem verwoest is enz.

Om de vroeger opgegevene redenen dus, en omdat men bij andere Profeten, Jesaja's tijdgenooten, de aankondiging van drie der genoemde onderwerpen admitteert, behoort men ook deze profetieën buiten rekening te laten. De geloovige en ongeloovige dogmatici mogen dit onderling afdoen.

Wat nu buiten de profetie in het tweede deel gevonden wordt, dit is het eigenlijke punt waarover ons onderzoek gaan moet.

Na deze ééne, noodzakelijke distinctie en restrictie gemaakt te hebben, wensch ik dan nu de gemaakte redeneering te beschouwen. De voornaamste plaatsen, die tegen de echtheid worden aangevoerd, zullen daarbij besproken worden; want velen daarvan schijnen mij juist voor de echtheid te pleiten.

Men zegt: gewoonlijk richt de schrijver het woord tot de Joodsche ballingen te Babel.

Dit is niet het geval. De 27 laatste Hoofdstukken zijn, met uitzondering van Hoofdst. 40 dat eene inleiding op het geheel is en waarin geen enkel woord op Babel ziet (men vergelijke later mijn *derde* hoofdstuk), in twee groote afdeelingen verdeeld, waarvan het eerste begint met Hoofdst. 41. 1 en het tweede met Hoofdst. 49. 1 (zie boven bladz. 65).

Tot wie wordt nu door den Profeet bij den aanhef zijner redenen het woord gericht? Hij zelf zegt het ons Hoofdst. 41. 1: tot de eilanden (d. i. tot de bewoners der eilanden en der kusten van de Middellandsche zee tot aan Tharsis of Spanje toe, Hoofdst. 23. 6 en 60. 9), en tot de groote verre verwijderde volken (לאמים); eveneens is het in Hoofdst. 49. 1: tot de eilanden en verre verwijderde volken. Dit verklaart de schrijver zelf. Daarvoor was ook alle reden. Het hoofddoel immers dezer Hoofdstukken is de aankondiging van den Messias, die ook het licht der heidenen zoude zijn en Gods heil tot aan de einden der aarde. Hierom juist is Jesaja genoemd de Evangelist des Ouden Testaments. Men zegge dan niet, dat hij gewoonlijk het woord richt tot de Joodsche ballingen te Babel; bovenal is dit gericht tot de verre verwijderde volken over de gansche aarde.

Toch is het waar dat hij dikwijls zich wendt tot zijn volk, maar of het is tot de Joodsche ballingen te Babel *in dien zin* dat hij zelf tot hen als mede-balling spreekt, dit is nu het groote punt dat hier onderzocht moet worden.

Men zie nog eens even het argument in, dat zoo even blz. 74 door mij is opgegeven. Met het oog daarop erken ik gaarne, dat indien er in deze hoofdstukken niets is, dat op Jesaja en

zijn leeftijd en woonplaats henen wijst, indien alles ons den tijd der ballingschap en Babel voor den geest roept, indien nergens Jesaja's leeftijd en vaderland *doorschemert*, — dat mij dan de echtheid dezer 27 Hoofdstukken twijfelachtig wordt; want ik herhaal met volkomene instemming de woorden der bestrijders: ondenkbaar is het dat in zeven-en-twintig Hoofdstukken de leeftijd en woonplaats des schrijvers niet ergens zou doorschemeren.

Gaarne neem ik dus den strijd aan op dien grondslag, die door de tegenpartij zelve is gelegd. De uitkomst schijnt mij niet twijfelachtig te zijn.

In deze voorloopige aanmerkingen wensch ik alleen de aandacht te vestigen op eenige plaatsen van onzen schrijver, waarin Jesaja's leeftijd of woonplaats mij werkelijk schijnt door te schemeren, maar voor welke ik later geene geschikte plaats vond.

Wij lezen in Hoofdst. 43. 28: (om de zonden en overtredingen uwer voorgangers), »daarom *zal Ik* de Oversten des hei»ligdoms (uwe priesters) *ontheiligen*, en *zal Ik* Jakob ten ban »*overgeven* en Israel tot beschimpingen." Hier wordt de afzetting en vernedering der priesterschare en de verbanning en beschimping des volks bepaald als *toekomstig* aangekondigd. De tekst duldt geene andere vertaling of verklaring.

Wij lezen in Hoofdst. 57. 1: »De rechtvaardige komt om, en »er is niemand die het ter harte neemt: en de weldadige lie»den worden weggeraapt, zonder dat er iemand op let, dat »*de rechtvaardige weggeraapt wordt, vóór het kwaad.*" Dit is louter onzin als men zich het volk met den schrijver in Babel denkt kort vóór de verlossing, toen het volk *in het kwaad* verkeerde. Neen! vóór het kwaad, voor dat de rechtvaardige straf en de groote ramp het volk getroffen heeft, *vóór het kwaad* wordt de rechtvaardige weggeraapt. Hij sterft nog in vrede op zijne slaapstede. Men mag zich, zooveel men wil, keeren en wenden; van dit woord is geene gezonde verklaring te geven, tenzij men het vóór de ballingschap achte gesproken te zijn.

Wij lezen in Hoofdst. 42. 22—25 eene beschrijving van den toestand van Israel. Het is die van een beroofd en uitgeplunderd en zwaar geteisterd volk, maar geen woord van de wegvoering buiten hun land. Het is geheel dezelfde toestand, die door Jesaja dikwijls beschreven wordt als die van zijn tijd. Terstond reeds Jes. 1 is daarvan het bewijs, waar *onder anderen* in vs. 7 de jammerlijke toestand aldus wordt beschreven: Uw land is eene verwoesting, uwe steden zijn met vuur verbrand; uw akkerland verteren de vreemden in uwe tegenwoordigheid, en eene verwoesting is er, als eene omkeering door de vreemden. Noch Jes. 42. 22—, noch Jes. 1. 5— is beschrijving van de Babylonische ballingschap; en in de plaats die wij nu bespreken is nog het woord *holen* (חורים), als bewaarplaats voor gevangenen, eene uitdrukking die luide roept, dat wij hier in Palestina verkeeren. In Babylonië waren geene *holen.*

Wij lezen in Hoofdst. 43. 5, 6. »Vrees niet, want Ik ben »met u; Ik zal uw zaad van den opgang (het Oosten) brengen »en Ik zal u verzamelen van den ondergang (het Westen). Ik »zal zeggen tot het Noorden: Geef; en tot het Zuiden: Houd »niet terug; breng Mijne zonen van verre, en Mijne dochters »van het einde der aarde." — Men ziet het; niet de wederkeering uit Babel, ofschoon zij niet uitgesloten wordt, maar uit het Oosten, Westen, Noorden en Zuiden wordt beloofd. Geheel dus zoo als Jes. 11. 11: »Want het zal geschieden te dien »dage, dat de Heere ten anderen male Zijne hand aanleggen »zal om weder te verwerven het overblijfsel Zijns volks, hetwelk overgebleven zal zijn van Assyrië, en van Egypte, en »van Pathros, en van Moorenland, en van Elam, en van Sinear (Sinear is de vaste en altijd gebruikelijke naam van Babylonië, dat dus ook hier niet wordt uitgesloten), »en van Hamath en van »de eilanden der zee" (de volken die aan de Middellandsche zee wonen). Men stelle midden in Jes. XI, in plaats van vs. 11, onze beide verzen, of in Jes. 43 in plaats van vs. 5 en 6 de voorzegging van Jes. XI. 11, dan heeft men geen de minste verandering

gebracht in de algemeene bedoeling. De schrijver, die onder verschillende woorden volkomen hetzelfde zegt, behoort niet op de eene plaats anders verklaard te worden dan op de andere. Het is mij onbegrijpelijk dat deze en vorige plaatsen tegen de echtheid worden aangevoerd. Heeft men die dan niet gelezen of overwogen?

Ofschoon het uit den aard en het hoofddoel van het tweede deel van Jesaja van zelf voortvloeit, dat hier tempeldienst en offeranden niet opzettelijk kunnen worden behandeld, — want de tijd wordt hier aangekondigd, waarin Gods heerlijkheid niet slechts in den tempel zal worden geëerd, maar waarin Hij over de geheele aarde zal worden gediend, waarin de offers der wet zullen worden vervangen door het groote offer, waarop zij doelden, enz. — toch worden dikwijls daaraan beelden ontleend en daarop toespelingen gemaakt, die ons tot den tijd van den nog te Jeruzalem bestaanden eeredienst, vóór de ballingschap, terugbrengen.

Wij lezen in Hoofdst. 43. 23, 24. »Mij hebt gij niet gebracht »het kleine vee uwer brandofferen en met uwe slachtofferen »hebt gij mij niet geëerd. Ik heb u niet doen dienen met »spijsoffer en u niet vermoeid met wierook. Mij hebt gij geen »specerij-riet voor geld gekocht en met het vette uwer slacht»offeren hebt gij mij niet gedrenkt; maar mij hebt gij arbeid »gemaakt met uwe zonden, gij hebt mij vermoeid met uwe »ongerechtigheden", dat is: uw uiterlijke eeredienst gold *mij* niet. Ik neem dien niet aan uit uwe hand; want alle uitwendige vereering *zonder gehoorzaamheid* is voor mij als niets. Dan is ook het besluit in vs. 28: daarom *zal ik* de Oversten des heiligdoms ontheiligen en Jakob ten ban overgeven en Israel tot beschimpingen.

Is het niet volmaakt hetzelfde denkbeeld dat reeds Jes. 1 geheel is uitgewerkt met hetzelfde besluit? Dat behoefde den Joodschen ballingen te Babel niet verweten te worden, dat zij aan God geene brandofferen enz. opbrachten, want dáár konde dit niet geschieden; maar de stem van Jesaja en van al de

Profeten, die zijne tijdgenooten waren, is overal dezelfde die hier gehoord wordt. Aan uitwendige eeredienst ontbreekt het niet, maar zij geldt mij niet, want de gehoorzaamheid, de godsvrucht ontbreekt. Die eeredienst is dus voor niets te achten. Zij mishaagt Hem die op het hart en den wandel ziet.

Wij lezen in Hoofdst. 56. 6, 7 waar van de toekomstige toebrenging der heidenen gesproken wordt: »en de vreemde die »zich tot den Heer voegen om Hem te dienen en om den »naam des Heeren lief te hebben en Hem tot knechten te zijn: »al die den Sabbath houdt, dat hij dien niet ontheilige en »die vast aan mijn verbond houden, die zal ik ook brengen »tot mijn heiligen berg en ik zal ze verheugen in mijn bede»huis; hunne brandoffers en hunne slachtoffers zullen aange»naam wezen op mijnen altaar; want mijn huis zal een bede»huis genaamd worden voor alle volkeren."

De profetie zelve wordt nu hier niet door mij bedoeld. Die is dezelfde als Jes. 2. 2, 3 en elders. Maar de uitdrukkingen, de beelden, de voorstellingen wijzen, naar ik meen, in hare aanschouwelijkheid op den tijd, waarin de Sabbath niet alleen en het verbond, maar ook de offeranden in Gods bedehuis werden onderhouden. Er zijn er wel die zich stooten aan de vermelding *alleen* van den Sabbath met weglating van andere feesten; maar zij doen dit uit onopmerkzaamheid op het gewicht van dien heerlijken dag. Die Sabbath is de heiligste der feestdagen voor Israel; hun onderscheidend kenmerk ligt in de onderhouding van dien dag. In Exod. 31. 16, 17 zegt de Heer: »dat dan de kinderen Israels den Sabbath houden, den »Sabbath onderhoudende tot een eeuwig verbond. Hij zal »tusschen mij en tusschen de kinderen Israels een *teeken* in »eeuwigheid zijn." Men zie ook Deut. 5. 15 en bedenke dat *alleen* deze feestdag in de wet der tien geboden is opgenomen. Geen vreemde kende of heiligde dien dag. Voor de vreemden dan, die hem onderhouden zouden, wordt de scheidsmuur weggenomen. Zij waren opgenomen in het eeuwig verbond.

Als in Hoofdst. 56. 10 van Israels Profeten gezegd wordt, »zij »zijn blind" enz., dan kan dit niet verstaan worden van hen die in den tijd der ballingschap leefden. Van dien tijd is *te Babel* geen ander Profeet bekend dan alleen Daniël, op wien die beschrijving niet passen kan. Maar ten tijde van Jesaja waren er vele valsche Profeten, die het volk misleidden en zich voor Gods gezanten uitgaven, ofschoon de Heer niet tot hen gesproken had, die door aankondiging van heil, de gunst van het volk zochten en daardoor niet alleen een bestaan, maar ook rijkdom en eere bij het volk verkregen. Men zie Jes. 9. 14; 28. 7; Micha 3. 5 enz. Zulke Profeten waren in Babel niet.

Ik voeg hier nog bij Jes. 66. 20^{b}, waar wij deze gelijkenis lezen: »gelijk de kinderen Israels het spijsoffer in een rein »vat *brengen* (niet brachten, maar brengen) *ten huize des »Heeren.*"

Uit vele dergelijke plaatsen heb ik eenigen bijgebracht, die mij het eerste voor de hand kwamen. Ik houde ze niet voor afdoende bewijzen, dat deze Hoofdstukken in Jeruzalem vóór de ballingschap geschreven zijn, maar heb ze alleen aangehaald om te doen zien, dat toch wel hier en daar de woonplaats en leeftijd van den schrijver schijnen *door* te *schemeren.* Niet juist deze, maar toch dergelijke uitdrukkingen hebben dan ook aanleiding gegeven, dat sommigen der bestrijders dezer Hoofdstukken toch enkele gedeelten hebben willen uitzonderen en vóór de Babylonische ballingschap geschreven achten (Eichhorn, Augusti, de Wette, Ewald enz.); maar hunne soms voortreffelijke opmerkingen, hebben geen ingang gevonden en zijn eenvoudig ter zijde gelegd.

Het argument is intusschen te dikwijls gebruikt en met te groote stoutheid uitgesproken, om het hierbij te laten berusten. De historische toestand die in deze Hoofdstukken gesteld en vooronderstelt wordt, mag wel eens wat scherper en nauwkeuriger worden beschouwd. Dit zal daarom door mij geschieden in de vier volgende paragrafen, met inachtneming van hetgeen door oude schrijvers en door de nieuwste onder-

zoekingen en verklaringen van de oude inscriptiën en monumenten tot hiertoe is bekend geworden. Ik vertrouw dat men ten slotte zal moeten erkennen, dat de woonplaats en leeftijd van den schrijver hier niet alleen doorschemert, maar helder en luisterrijk uitkomt.

§. 1.

Geschiedenis.

De auteur van de 27 laatste Hoofdstukken van Jesaja is te huis in de geschiedenis. Onderscheidene gebeurtenissen, van den oudsten tijd af, vermeldt hij meermalen als in het voorbijgaan en ontleent daaraan zijne beelden en gebruikt die om de gebeurtenissen van zijn eigen tijd te levendiger voor te stellen.

Dat doet Jesaja in de weinige Hoofdstukken die aan geen tegenspraak onderworpen zijn. Hij vermeldt b. v. Abraham 29. 22; de verdrukking in Egypte en door Assur 10. 24 en elders; de verlossing uit Egypte en van de Assyriërs 11. 16 en elders; de overwinning te Gibeon 28. 21; de verlossing van de Midianieten 9. 4; ook met vermelding van Oreb 10. 26; de legerplaats van David 29. 1, zijn troon 9. 6 en zijne tent 16. 5; de overwinning op de Filistijnen te Perazim 28. 21 enz.

Dat doet de auteur van de laatste Hoofdstukken op dezelfde wijze. Hij vermeldt b. v. Eden of het Paradijs 51. 3; Noach en den zondvloed 54. 9; Abraham en Sara 51. 2; Abraham en Israel 63. 16; de verdrukking in Egypte en door Assur 52. 4; Mozes en de verlossing uit Egypte met den doortocht door de Roode zee, Gods gunstige leiding, des volks wederspannigheid enz. 63. 9—12 en 51. 9. (waar Rahab de naam van Egypte is); David 55. 3 enz.

Ook met den bijzonderen historischen toestand van vreemde volken, zoo als die ten tijde van Jesaja was, is deze auteur goed bekend. In Hoofdst. 45. 3 wordt vermeld dat Egypte,

Ethiopië en Meroë *gezamenlijk* in Juda's plaats aan den vijand worden overgegeven; en men weet, ook uit de inscriptie van Sanheribs paleis te Ninive, dat werkelijk Egypte, dat *toen* met de beide genoemde rijken vereenigd was, door den Assyrischen Koning overwonnen en cijnsbaar gemaakt is. De samenvoeging echter van die drie landen onder eenen schepter, die in Jesaja's tijd (onder Tirhaka) bestond en kort daarop verbroken werd, is later nooit vernieuwd en er is later geen tijdpunt in de oude geschiedenis, waarin die drie bij elkander behoorden, en in hetzelfde lot deelden.

Maar wat hij van geschiedenis geweten of vermeld moge hebben, de geschiedenis van Babel, tijdens de ballingschap der Joden aldaar, kende hij niet.

De bestrijders dezer Hoofdstukken stellen, dat hun auteur te Babel geschreven heeft, toen de overwinningen van Cyrus aan de Joden op goeden grond uitzicht gaven op de verovering van Babel door Cyrus en hoop op verlossing uit hunne ballingschap. Dat is dus omstreeks 550 vóór Chr. Eenigen stellen het een paar jaren vroeger, anderen drie of zes jaren later.

Indien dit zoo was, dan had de schrijver in tijden en onder omstandigheden geleefd, die op hem den diepsten indruk moesten maken.

Hij moest dan geboren zijn onder de regeering van Nebukadnezar, die in 562 voor Chr. gestorven is, en wiens roemruchtige krijgsdaden nog niet door die van Cyrus en anderen waren in de schaduw gesteld. Nebukadnezar had behalve Syrië, ook Fenicië, Coelesyrië, Palestina met de omliggende landen en Egypte veroverd. Hij had het vroeger zoo machtige Assyrië, in bondgenootschap met den Koning van Medië, overwonnen en de prachtige hoofdstad van Assyrië, Ninive, verwoest. Hij had ook het rijk van Juda overheerd, de Joden in ballingschap weggevoerd, Jeruzalem ingenomen, de stad en den heiligen tempel verbrand, gebeurtenissen die met jaarlijksche vastendagen door de Joden herdacht werden. Maar van al de groote daden van Nebukadnezar, wordt even weinig gewag

gemaakt, als van zijne krankzinnigheid in zijn ouderdom. Op geene van zijne daden wordt ooit gezinspeeld. Zelfs zijn naam wordt niet genoemd. Het is als of Nebukadnezar voor hem niet bestaan heeft.

Op Nebukadnezar volgde zijn zoon Evilmerodach, 561 en 560 voor Chr., die te kort regeerde om den luister van zijn geslacht te vergrooten. Maar voor een Israëliet was toch de welwillendheid, die deze Koning aan Jojachin, den voormaligen Koning van Juda betoonde, niet onbelangrijk. Nadat deze 37 jaren lang in de gevangenis was opgesloten geweest, werd hij door Evilmerodach, terstond na zijne troonsbestijging, daaruit ontslagen, met eerbied behandeld, aan 's Konings tafel als zijn dagelijksche gast toegelaten en boven alle vorsten te Babel verheven. Noch van deze gunstige beschikking, noch van den moord aan Evilmerodach gepleegd, wordt in deze Hoofdstukken gesproken en nooit zelfs eenige toespeling daarop gemaakt.

Na hem regeerde Belsazar (eerst onder de voogdij van zijn oom Neriglissar), de zoon van Evilmerodach, van wiens jeugdige lichtzinnigheid de Babylonische geschiedschrijver Berosus getuigt, en van wiens loszinnige verachting van den God van Israel, in Daniël een bekend voorbeeld staat opgeteekend. Voor een geloovigen Israëliet te Babel moest dit belangrijk zijn, maar noch hiervan, noch van het schrift aan den wand, van deszelfs verklaring door Daniël, van den onverwachten dood des Konings, die aan de regeering van Nebukadnezars geslacht voor altijd een einde maakte, en waardoor Jeremia's voorzegging Hoofdst. 27. 7, zoo letterlijk vervuld is geworden, wordt een enkel woord gezegd. Nergens wordt daarop gedoeld.

Tot aan den dood van Belsazar, was het volk der Chaldeën heer en meester te Babel. Hij werd gedood ten gevolge van eene samenzwering van Babyloniërs tegen de Chaldeën, en nu werd Nabonidus, een Babyloniër, koning [1]). Met de heerschappij der

1) Zie mijn in 1851 uitgegeven werk: Het tijdvak der Babylonische ballingschap, pag. 93.

Chaldeën aldaar is het voor altijd gedaan. Deze groote revolutie, waardoor gedurende 17 jaren een Babyloniër over de Babyloniërs regeerde, is wel eene voorname oorzaak dat de naam en schitterende daden der Chaldeën zoo weinig zijn bekend gebleven. De Perzen vonden hen niet meer in het bewind. Van de grootheid der Chaldeën aldaar was geene sprake meer. (Eenigen uit hen bleven slechts, gelijk vroeger, als astrologen, geleerden, priesters werkzaam en over hen zal later gesproken worden).

Deze voor het Babylonische rijk zoo allerbelangrijkste nationale omwenteling, heeft de Schrijver van Jesaja's tweede deel nergens vermeld, ofschoon men wil dat hij daar ter plaatse in dien tijd geleefd en geschreven zal hebben. Of liever, men moet dit sterker uitdrukken; hij heeft daarvan niet eens kennis gedragen. Slechts drie malen wordt in de laatste 27 Hoofdstukken Babels naam genoemd en het is telkens als de stad der Chaldeën: 43. 14; 47. 1—5; 48. 14, 20. De Chaldeën zijn bij hem nog altijd, in strijd met de geschiedenis, de beheerschers, en hun naam is bij hem synoniem met dien van Babel. Men zie b. v. 48. 14 waar de Heer spreekt: »hij zal »zijn welbehagen volbrengen aan *Babel* en zijn arm (zijne »macht) aan de *Chaldeën.*" En wederom in vs. 20 wordt den Joodschen ballingen verkondigd: »Gaat uit (d. i. gij zult stellig »uitgaan) uit *Babel* en ontvliedt van de *Chaldeën*" enz. — Men ziet het, voor den Schrijver is Babel en de Chaldeën nog geheel hetzelfde. Niemand heeft ook daaraan tot hiertoe nog getwijfeld. Als hij nu dit geschreven heeft, zoo als de bestrijders meenen, in Babel gedurende de laatste 17 jaren vóór dat Cyrus deze stad innam, dan heeft men hier het voorbeeldeloos en wonderbaar verschijnsel van een overigens wel ontwikkeld man, die niets gemerkt heeft van den val en den geheelen ondergang der Chaldeeuwsche heerschappij in zijne woonplaats, die geen kennis droeg van den opstand der Babyloniërs tegen hunne overheerschers de Chaldeën, die van de welgelukte nationale omwenteling aldaar niets vernomen

heeft, die zich verbeeldt dat de Chaldeeën nog altijd de Heeren van Babel zijn!

Ik spreek nu niet van het geheele stilzwijgen van dezen auteur aangaande den politieken toestand, het staatsbestuur, de verschillende regeeringsposten en betrekkingen, de personen die deze ambten bekleedden, den toestand der Joden met betrekking tot de overheid, hunne levenswijze, middelen van bestaan enz. Evenmin wil ik nu met nadruk er op wijzen, dat hij Daniël niet schijnt gekend te hebben, ofschoon deze meermalen door zijn tijdgenoot Ezechiël (wiens woonplaats verscheidene dagen reizens van Babel verwijderd was), met de hoogste onderscheiding genoemd wordt; dat hij ook Daniëls vrienden, die de aanzienlijkste ambten bekleed hebben, met stilzwijgen voorbijgaat. Zelfs wil ik niet nadrukkelijk wijzen op de onverklaarbare en ongehoorde vergissing, waaraan hij in Babel levende zich schuldig zou hebben gemaakt in Hoofdst. 57. 9, 10. Hij bestraft daar de Joden omdat zij, met *olie* (kostelijk product van Kanaän) en andere geschenken, *gezanten* zonden (NB. zij de Joodsche ballingen!) naar een verwijderden Koning d. i. naar Egypte: men zie Hosea 12. 2^b en Jes. 30. 2 en 31. 1—).

Ik laat dit alles onbesproken, ofschoon het in een schrijver te Babel levende, niet met gezonde redenen kan worden goedgemaakt. Maar dat hij nooit de algemeen bekende en gewichtigste gebeurtenissen van zijne jeugd en van zijn manlijken leeftijd aangehaald, ja de allerbelangrijkste, pas voorgevallene omwenteling te Babel, niet gekend heeft; dit is niet alleen vreemd, maar volstrekt ongeloofelijk en ondenkbaar. Ik meen te mogen komen tot het besluit: die Schrijver heeft waarschijnlijk niet te Babel onder die Chaldeeuwsche Koningen en niet na de revolutie onder den Babylonischen geleefd.

§ 2.

Babylonië; de landstreek, hare natuurlijke gesteldheid en voortbrengselen.

Het is zeer moeielijk twee, niet ver van elkander verwij-

derde, landen te vinden, die in uitwendig voorkomen der natuur, in aard en voortbrengselen meer van elkander verschillen, dan het eigenlijke Babylonië en Palestina. Als wij dus een Schrijver voor ons hebben, die op het land, zijn toestand en producten zeer opmerkzaam is geweest en daaraan overal zijne beelden en spreekwijzen ontleent, (en van het begin tot het einde van het geheele boek van Jesaja is dit in ieder van de 66 Hoofdstukken overal het geval), dan is het reeds a priori waarschijnlijk dat ook hierdoor de landstreek, waarin de schrijver woonde, wel zal worden aangeduid. Hij moet door hetgeen hij daarvan telkens vermeldt òf verraden òf duidelijk aanwijzen, in welk van die twee landen hij geleefd en geschreven heeft. De uitkomst bevestigt op de stelligste wijze dit reeds op zichzelf waarschijnlijke vermoeden.

Wat de eigennamen van steden en landen betreft, vinden wij hier terstond een opmerkelijk verschijnsel. Behalve Babel, waren in dat land der vreemdelingschap, vele groote en sterkbevolkte steden, waarvan meer dan eene in het gezicht of de nabijheid van Babel lag. Geen enkele van deze wordt in deze 27 Hoofdstukken genoemd. Er komt ook geen enkele eigennaam voor van eenige Babylonische provincie, district, landstreek, vesting, dorp enz. hoegenaamd; ja de naam van Babel zelve komt in al deze 27 Hoofdstukken niet meer dan drie malen voor. Wel mag men dit vreemd heeten, vooral wanneer men bedenkt, dat de naam van Babel bij alle Schrijvers die omstreeks de Babylonische ballingschap leefden, zoo als natuurlijk is, dikwijls voorkomt; bij Jeremia meer dan 160 malen! — Van Kanaän daarentegen, worden niet alleen veelmalen Jeruzalem, Zion, de Libanon enz., maar ook minder bekende plaatsen genoemd b. v. de vallei van Saron en die van Achor, Hoofdst. 65. 10. Waarom juist deze? Zeker niet, omdat zij zoo algemeen bekend waren; de laatste althans niet. Maar het zijn de uiterste einden van het Rijk van Juda, ten tijde van Jesaja! Achor in het Noord-Oosten, Saron in het Westen en Zuid-Westen. Saron wordt ook nog genoemd Jes.

53. 9 en 35. 2; en het dal van Achor door Jesaja's tijdgenoot Hosea, 2. 17. In lateren tijd, na dien van Jesaja, wordt van Achor niet meer gesproken.

Ook van al de volken die rondom Babylonië woonden, wordt niet een enkele in deze 27 Hoofdstukken genoemd. Daarentegen is Palestina's omgeving steeds voor den geest van den Schrijver. De volken, die hij noemt, zijn die naburen van Judea, met wie men door politiek of handel te Jeruzalem bekend was, de Midianieten, Edomieten, Kedareners en andere bij Palestina wonende stammen en inzonderheid ook de eilanden en kusten der Middellandsche zee, vooral de volken van de noordkust van Afrika tot aan Tharsis, d. i. Spanje of het uiterste Westen toe. Hoe kwam hij in Babel aan die bekendheid juist met de Middellandsche zee en het verre Westen? Hoe dit zij, van al de volken die met Babel in dien tijd handel dreven, b. v. de Assyriërs, de Meden, de Perzen, de Indiërs enz., hetzij zij uit het Noorden, het midden of het Oosten van Azië kwamen, van dezen noemt hij er geen!

Het eigenlijke Babylonië, dat ten Oosten en Zuiden door de Tigris en den Eufraat werd begrensd, ten Westen sedert de uitgebreide ontginningen en kunstmatige besproeiing door Nebukadnezar, zich een weinig verder dan den Eufraat uitbreidde tot aan de Arabische woestijn, en dat ten Noorden tot aan Hit (Is) en het daar tegenover liggende Samarah zich uitstrekte, is geheel en al een laag alluviaal land. Noch tusschen de Tigris en den Eufraat, noch tusschen deze rivier en de Arabische woestijn is hier ergens berg of heuvel, rots of spelonk, dal of beek te vinden. Het is van natuur eene eentoonige vlakte, alleen afgebroken door gegraven kanalen, die gedeeltelijk bestemd zijn tot verdediging des lands en voor de scheepvaart, maar vooral zijn aangelegd om door middel van sluizen, watermolens, kunstige werktuigen en gemetselde waterleidingen, de landerijen te besproeien en daardoor vruchtbaar te maken. Tot op geringen afstand van den Eufraat werden de landen telken jare overstroomd en daardoor vrucht-

baar, maar overigens moest het vlakke land gedurende een groot gedeelte van het jaar door kunst worden bewaterd en waar dit middel ontbrak, lag het land onbebouwd en onvruchtbaar en was veelal met eene soort van wormkruid bedekt.

Het land waarin de Schrijver der laatste 27 Hoofdstukken leefde en waaraan hij zijne beelden ontleende, is geheel het tegenovergestelde. Telkens spreekt hij van bergen en heuvelen, rotsen en rotskloven, bergwegen en spelonken, dalen en valleien, beken, bronnen en putten. Men zie Jes. 40. 4, 9, 12, 15; 41. 18; 42. 15; 44. 8; 48. 21; 49. 9, 11; 50. 7; 52. 7; 55. 10, 12; 57. 5, 6, 7; 58, 14; 63. 2, 14; 65. 7, 10; 66. 12, 20. Het karakteristieke van het landschap van Babel wordt nergens, zelfs niet met een enkel woord aangeduid, noch daarop gedoeld. De natuur van het land, waaraan de Schrijver zijne beschrijvingen, beelden, gelijkenissen ontleent, is die van Judea.

Tot den natuurlijken toestand van het land behoort ook de aanwezigheid of het gemis van steenen.

Babyloniëns alluviale grond bezat die niet. Nergens worden hier op of onder den grond zachtere of hardere steensoorten gevonden. Noch voor het bouwen van vestingen, paleizen, huizen of tempels waren hier de elders overvloedige gewone steenen voorhanden, noch ook edelgesteenten voor kostbaren tooi.

De Schrijver van Jesaja's tweede deel daarentegen kent en vermeldt, zoo als van een bewoner van Palestina verwacht mocht worden, het *zand* der zee en deszelfs *steentjes* 48. 19; de *gladde steenen* der beken 57. 6; de *steenen* op de wegen verspreid liggende 62. 10; de *rotssteen* (צור Palestina's meest gewone steensoort) 44. 8; 51. 1; de harde *kei-* of *vuursteen* 50. 7 enz.

Zoo doet gewoonlijk een Schrijver, die in een land woont dat rijk is aan steenen; zoo doet men niet in een land, waar muren en huizen enz., bij gebrek van het natuurlijk voortbrengsel, met *gebakken steen* gebouwd worden en dit kunst-

product noemt hij nooit, evenmin als de naftha, die aldaar ook voor brandstof diende of de petroleum, die te Babel in de lampen gebrand werd in plaats van olie.

Hetzelfde verschijnsel openbaart zich als wij op de *planten* acht geven die in Babylonië gevonden worden.

Die landstreek is arm aan boomen. In de hoven werden wel onderscheidene soorten van vruchtboomen met zorg gekweekt, perziken, abrikozen, moerbeien, kersen, appelen enz., maar in de vrije natuur vond men slechts bosschen van palmboomen en aan den rivierkant twee soorten van populieren en wilgen. Van al die soorten is in dit tweede deel geen enkele genoemd, behalve alleen de wilgen, 44. 4; maar hier voegt de Schrijver er nog een woord aan toe, dat ons verbiedt aan Babylonische wilgen te denken en dat ons naar Palestina en de wilgen aldaar henen leidt. Hij zegt toch *wilgen aan waterbeken*. Daar die waterbeken in Babylonië niet te vinden zijn, maar in Palestina van de bergen en heuvels afstroomen (zie b. v. Jes. 30. 25), kan dit geene uitzondering op den algemeenen regel genoemd worden. Hij noemt de Babylonische boomen niet.

De boomen daarentegen die in Palestina gevonden werden, vermeldt hij vaak genoeg. Hij noemt ceder, acacia, mirteboom, olijfboom, denneboom, beuk, kleine ceder, cypres, pijnboom, eik, olm, vooral ook den wijnstok met zijne druiven, most en wijn. Men zie 41. 19; 44. 14; 51. 22; 55. 13; 57. 5; 61. 5; 62. 8; 63. 2; 65. 8, 21 enz.

Geheel in overeenstemming hiermede is het *gebruik* van hout. Had men in Babylonië hout noodig voor huizen, meubels, brandstof, dan gebruikte men hiertoe volgens Strabo (XVI. 1. § 14) en Theophrastus (Hist. Plant. II. 7, 8) palmboomenhout. Onze Schrijver daarentegen laat den timmerman een cederboom of cypres, een eik of een pijnboom omhouwen en verwerken en bij een deel van dat hout zijn brood bakken en zijn vleesch braden en zich verwarmen 44. 13—16, en die boomen vond men in Babylonië niet.

Hoe is het nu denkbaar dat iemand, in Babel wonende, de boomen van het land waarin hij woont, en hun gebruik *nergens* zou vermeld hebben en die van een ander land op de aanschouwelijkste wijze voorstelt en in grooten getale noemt?

Niet anders is het gesteld met de veldvruchten. Bij allen, die dit land bewoond of bereisd hebben, is maar ééne stem over de geheel buitengewone vruchtbaarheid van Babylonië. Herodotus, die nog al vele landen gezien had, getuigt (I. 193): dat van alle landen die hij gezien heeft, dit verreweg de grootste opbrengst van koorn oplevert. De gewone vruchtboomen, vijgen, wijnstok, olijfboomen, zegt hij, ziet men hier niet, maar het koorn geeft overal althans tweehonderdvoudige en in sommige streken driehonderdvoudige vrucht. De bladen zelfs van de tarwe en garst zijn 4 vingeren breed en hoe hoog en groot de gierst en sesamplant hier wordt, wil hij niet opgeven, omdat zij, die deze landstreek niet gezien hebben, het geheel ongeloofelijk zullen vinden. Dit getuigt ook Strabo (XVI. 1. § 14) en anderen. Na de verwaarloozing der waterleidingen is dit natuurlijk verminderd, maar nog is die vruchtbaarheid geheel buitengewoon, vooral van de tarwe, die volgens Berosus (Fr. I. § 2) hier eene inheemsche plant is. Van die zoo geheel buitengewone opbrengst der veldvruchten spreekt de Schrijver niet, ofschoon de opmerking daarvan voor de hand lag en voor een Israëliet niet onbelangrijk zijn kon; hij doet dit niet eens daar, waar hij van de toekomstige welvaart en landelijken rijkdom des volks spreekt. Hij alleen zal dit dus niet opgemerkt hebben! Hij noemt trouwens ook niet ééne plant die aan Babylonië bijzonder eigen is, maar wel specerij-riet, vlas enz. die in Palestina gevonden of verbouwd werden.

Met de dieren heeft hetzelfde plaats. Ofschoon hij in deze Hoofdstukken 25 soorten van dieren opnoemt, is er niet een onder, die aan Babylonië bijzonder eigen was. De roofdieren konde hij licht, in de stad wonende, niet gekend hebben; ofschoon hij toch wel de roofdieren van Palestina, den leeuw,

den wolf, den beer, den sjakal en meer dan eene soort van slangen noemt, maar ik meen dat hij, in Babel levende, wel moest vernomen hebben van de zeldzame dieren in die landstreek te vinden, van den bever, den otter, het groote stekelvarken, den alligator of van de faizanten, flamingo's, pelikanen enz. en bovenal dat hij de dagelijksche en geliefkoosde spijs der Babyloniërs, de keurige visschen, wel eens zou hebben genoemd, nl. karpers, brasems enz., die in zeer groot aantal dagelijks aldaar werden aangevoerd. Hij schijnt geheel onkundig te zijn van al wat daarvan in Babylonië gevonden werd.

Wanneer wij het geheel overzien en nagaan het overgroote verschil tusschen de naburen en handelaars van Babel en die van Jeruzalem, tusschen het vlakke Babylonië en het bergachtige Palestina, tusschen beider toestand en hare boomen, veldvruchten en dieren, en dan bedenken, dat hij overal alles beschrijft of vermeldt, niet zoo als het in Babylonië, maar zoo als het in Palestina was, dan mogen wij het wederom zeer waarschijnlijk achten, dat hij niet in Babel maar in Judea geleefd heeft.

Alle vreemden die in Babylonië eenigen tijd verkeerd hebben: Herodotus, Ctesias, Theophrastus, Strabo, om van de eigenlijke inwoners, Berosus en anderen, niet te spreken, zij hebben allen Babylonië's zeldzame natuur, cultuur, voortbrengselen enz. opgemerkt en aangeteekend; een krijgsman, Xenophon, die slechts een klein gedeelte van het land *gedurende weinige dagen* doortrok, heeft niet kunnen nalaten veel bijzonders op te merken en op te teekenen; — maar als de bestrijders van de echtheid dezer Hoofdstukken gelijk hebben, dan hebben wij hier een overigens zeer ontwikkeld man, die zeer veel acht op de natuur geslagen heeft, die in elk Hoofdstuk daaraan beelden ontleent of op andere wijze van zijne juiste kennis der natuur gebruik maakt, — maar die zijn oog gesloten zou hebben voor de landstreek, waarin hij leefde, die nooit iets daarvan heeft opgemerkt, die nooit iets daarvan schijnt gehoord te hebben.

Nog vreemder en wonderlijker wordt dit stilzwijgen, als wij nagaan, op welke wijze de natuurlijke toestand dier landstreek was ontwikkeld en hoe van hare geschiktheid voor *landbouw, nijverheid* en *handel* was partij getrokken.

Veel was door Nebukadnezar verricht ten voordeele van den landbouw en alzoo tot bevordering van de welvaart des lands. Babylonië, dat geheel uit aangeslibde, meestal zeer vruchtbare, klei bestond, had gedurende de langdurige droogte der zomermaanden de grootste behoefte aan water, dat hier de volstrekte voorwaarde is voor een goeden oogst. Door de zorg der regeering werd hierin zoo uitstekend voorzien, dat de tarwe en garst hier telken jare van hetzelfde land tweemalen geoogst werd. Onder de geheel buitengewone werken daartoe ingericht, behoort het groote waterbekken of reservoir, ten Westen van den Eufraat, bij Sippara. De moerassen en lage gronden die daar gevonden werden, liet Nebukadnezar uitgraven tot eene diepte van 120 voet en op die wijze vormde hij daar binnenslands een meer van vele uren gaans in omtrek, dat door een breed en diep uitgegraven kanaal, Pallakopas, uit den Eufraat telken jare gevuld werd en met sluizen en waterwerken voorzien was om eene uitgebreide streek, gedurende langen tijd, zoo veel het noodig was, te kunnen besproeien. Waar ter wereld is ooit iets dergelijks gezien?

Een ander breed en diep uitgegraven kanaal, Nahr Malka of het Koninklijk kanaal genoemd, ten Oosten van den Eufraat, waardoor de Tigris en Eufraat onderling verbonden waren, diende ook tot verdediging des lands en voor de scheepvaart, maar toch inzonderheid moest het strekken om daaruit een groot aantal van kleinere kanalen van water te voorzien, om dat tot op verren afstand over de landen te kunnen laten vloeien.

Een ander groot en diep kanaal, thans Kerek Saidah of het kanaal van Saida geheeten, had dezelfde bedoeling en liep van den Eufraat bij Hit tot aan de Perzische golf. Het had eene lengte van meer dan 100 uren gaans.

Voorts was hier, behalve een groot aantal van kleinere kanalen, ook een groot aantal van steenen waterleidingen, waardoor het water tot op een aanzienlijken afstand werd gebracht, wier overblijfselen nog de verbazing der reizigers wekken.

De besproeiing des lands, de voorwaarde der vruchtbaarheid (het regent hier maar zelden, Herod. I. 193), was hier even als in Egypte, maar op zeer veel grooter schaal, geheel kunstmatig. Zij werd hier door verwonderlijk groote en verbazend uitgebreide en afdoende middelen verkregen, zoo als die nergens elders ooit gezien zijn.

De Schrijver van de laatste Hoofdstukken van Jesaja heeft daarvan niets gemerkt, en als hij van de overal noodzakelijke bevochtiging van een land spreekt, of beelden daaraan ontleent, dan doet hij het, zoo als een Schrijver in Palestina zich moest uitdrukken b. v. Hoofdst. 55. 10: »want gelijk de regen en de »sneeuw van den hemel nederdaalt en derwaarts niet weder»keert; maar doorvochtigt de aarde en maakt dat zij voort»brenge en uitspruite en zaad geve den zaaier en brood den »eter, alzoo" enz. Hij doelt nergens op die verwonderlijk schoone kunstbesproeiing, waardoor alléén Babylonië's nergens geëvenaarde vruchtbaarheid ontstond.

Maar misschien heeft hij, omdat de Joden in Babel door *nijverheid* of *handel* leven moesten, meer *hierop* zijne aandacht gevestigd? Ook dit niet.

Het aloude Babel, dat door Nebukadnezar in omtrek werd uitgebreid en in omvang de grootste steden van onzen tijd drie- of viermalen overtrof, was door hem ook met een zeer groot aantal van nieuwe inwoners voorzien. Het waren niet alleen Joodsche ballingen, maar ook Egyptenaren, Pheniciërs, Syriërs, Ammonieten, Moabieten enz., die uit hunne verschillende landen hierheen waren overgeplant. Bovendien had hij zijn groot leger binnen Babels muren doen wonen. Daar deze talrijke bevolking voor een goed deel door fabrieken en handwerken haar bestaan moest vinden, is het natuurlijk, dat verscheidene takken van nijverheid met ijver werden beoefend.

Behalve vele andere van minder belang worden er inzonderheid drie vakken van industrie vermeld.

Eerst mag wel genoemd worden de bouwkunde en wat daarop betrekking heeft. De groote gebouwen en muren, bij gebrek van gehouwen steen, uit steenen van gebakken klei gemetseld, gaven aan velen voortdurende bezigheid. Alleen de muur rondom Babel vereischte (volgens de opgave van Herodotus berekend) meer dan vijfduizend-millioenen vierkante voeten van metselwerk en dus ruim driemaal zooveel baksteenen, die moesten worden vervaardigd en verwerkt, en dit was maar een klein gedeelte van 't geen in dien tijd aldaar uit baksteenen gebouwd werd. Uit het Noorden werden buitendien op vlotten over den Eufraat groote en kleinere steenblokken aangevoerd voor den bouw van paleizen en waaruit ook eene overgroote menigte van symbolische beelden, historische voorstellingen, jagttooneelen of andere beelden vervaardigd werden, die, nu weder aan het licht gebracht, aller aandacht tot zich trekken door de kolossale afmetingen en somtijds ook door de krachtige behandeling en fijne bewerking. Groot moet het aantal van bouwkundigen en beeldhouwers geweest zijn, overgroot het aantal van steenbakkers, metselaars en andere werklieden die zich hiermede bezig hielden.

Eene andere talrijke klasse van inwoners was werkzaam in weverijen. Men vervaardigde stoffen uit wol, katoen en vlas, dat alles van buiten af werd ingevoerd. Men had hier fabrieken van de zwaarste vloertapijten en van de lichtste katoenen stof, van de dagelijksche gewone kleedingstof en van het fijnste linnen, van gemeene, dat is donkerblauw, geverfde stof en van de schitterendste kleuren.

Eene derde klasse was van hen, die edele steenen wisten te bewerken en te graveeren. Al leverde Babylonië zelve de grondstof niet op, van elders werd die aangevoerd en daar iedere Babyloniër een gesneden zegelring droeg, gaf dit reeds eenig debiet, dat grootelijks vermeerderd werd door den uitvoer van bewerkte en gesnedene edelgesteenten naar allerlei landen.

Op deze of andere takken van Babylonische nijverheid wordt in deze Hoofdstukken nergens gedoeld. Het weven was in Judea het werk der huisvrouwen, aan gebakken steen was bijna geene behoefte en beeldhouwwerk kwam hier weinig voor. De Schrijver noemt deze industrie dan ook niet; maar ontleent alleen zijne beelden aan de handwerkers, die Jeruzalem en zijn omtrek bezat, aan ijzersmeden, goudsmeden, metaalgieters, timmerlieden, pottebakkers enz.

Door den handel was Babel reeds voor de ballingschap beroemd. Hare ligging bracht dat mede en de geest harer inwoners, wier eerlijkheid alom bekend was, vermeerderde die.

Van het Zuiden over de Perzische golf bracht men nu koopwaren aan uit Arabië en Indië, nl. wierook, paarlen, katoen, verfstoffen, edelgesteenten enz. Om dien handel te bevorderen, bouwde Nebukadnezar kaden en dijken aan de Perzische golf en stichtte daar eene stapelplaats Diridotis (Teredon). Uit het Noorden over den Eufraat kwam ijzer, gehouwen steen, edelgesteenten, wijn enz. Uit het Westen over Palmyra en Thapsacus kwam uit Phoenicië tin en vele andere metalen, allerlei voorwerpen van weelde enz. Uit Medië en het Noordoosten fijne wol, lapis lazuli, goud, elpenbeen en misschien zijde. Van alle zijden stroomden vreemde kooplieden herwaarts en alle Oostersche volken waren hier in den tijd van de Joodsche ballingschap door den levendigsten ruilhandel met elkander in aanraking. Na de inneming van Tyrus door Nebukadnezar, was Babel de eerste koopstad der wereld.

In deze 27 Hoofdstukken wordt Babels handel slechts éénS genoemd, Hoofdst. 47. 15 en dan nog zoo flauw vermeld, dat die aanhaling blijkbaar ziet op den vroegeren tijd, op den handelstoestand, zoo als die voor Nebukadnezar sedert lang reeds in Babel bestaan had.

Men mag wel vragen, hoe het mogelijk kan geacht worden, dat een schrijver, wiens schriften getuigen van fijne en juiste opmerking en die overal rijk is in beelden aan het dagelijksche leven ontleend, geen oog of oor gehad heeft voor al dat

bijzondere, wonderbare en eenige dat zijne woonplaats bevatte, dat hij *met* zijn geest en in zijn schrijven in een ander land en anderen tijd zich bevindt. Ik acht het niet waarschijnlijk dat deze Schrijver in Babylonië gewoond heeft. Het land waarin hij leefde en schreef was Judea.

§ 3.

Godsdienst.

Een onderzoek naar de mededeelingen van den Schrijver van Jesaja's tweede deel omtrent de Godsdienst van Babel ligt geheel op onzen weg. Het kan niet onbelangrijk zijn op te merken, wat de Schrijver wist en vermeldde van de *voorgangers* in den eeredienst, van *de plaatsen* aan den dienst der goden gewijd en van die *goden* zelve. Deze drie hoofdpunten toch konden aan iemand, die te Babel leefde, niet onbekend zijn. Zien wij dan of de Schrijver die kende.

Reeds langen tijd voor de Babylonische ballingschap en voor Jesaja's leeftijd, had eene afdeeling der Chaldeën te Babel zich toegewijd aan den eeredienst. Het was hun werk den dienst waar te nemen in de tempels en aan de altaren, droomen uit te leggen, voorteekens te verklaren, uit de sterren de toekomst te voorzeggen en op te geven hoe men door offeranden enz. dreigende gevaren zou kunnen afwenden; bovendien waren zij de geleerden en hebben door hunne astronomische aanteekeningen, in verband met de geschiedenis van Nabonassar af, het nageslacht aan zich verplicht. Deze *wijzen*, in bijzonderen zin *Chaldeën* genoemd, en in bijzondere klassen verdeeld naar den aard hunner werkzaamheden, stonden bij de Koningen der Chaldeën en hunne Raadslieden in de hoogste achting en werden door het volk met de hoogste onderscheiding en eerbied bejegend. Ook toen door de nationale omwenteling, bij den dood van Belsazar, de overheersching der Chaldeën te Babel voor altijd had opgehouden, bleven deze

Chaldeeën hunne voormalige functiën uitoefenen, behielden hun invloed als uitleggers van den wil der goden en bleven als astrologen en geleerden onder hunne tijdgenooten in eere.

De Schrijver dezer laatste Hoofdstukken, die gezegd wordt 5, 10 of 15 jaren ongeveer vóór het einde der Babylonische ballingschap; en dus na den politieken val der Chaldeeuwsche overheerschers, geleefd te hebben, moest hen te Babel gekend hebben, maar hij weet van hen niets en zegt van hen niets. Bij hem is de naam Chaldeën, alleen de naam van het krijgszuchtige, overheerschende volk.

De plaatsen aan den dienst der goden gewijd, moesten ieders aandacht trekken door de geheel eigenaardige, op astrologie gegronde, constructie der tempels en door hun rijkdom, grootte en pracht.

De verwondering, ja verbazing van alle reizigers wordt nu nog gewekt door de genoegzaam bewaarde overblijfselen van den tempel van Nebo, te Borsippa bij Babel, door Nebukadnezar gebouwd, en dien ik als ophelderend voorbeeld hier meen te moeten vermelden, om de bijzondere constructie te doen uitkomen.

In eene vierkante, door een muur ingesloten ruimte, stond de tempel boven op een pyramidaal-vormigen toren of ontzaglijk groot en hoog gebouw, dat uit zeven, aan de 7 planeten gewijde, terrassen bestond [1]).

Op een grondslag van gebakken steen was gelijkvloers gemetseld eene onderste of eerste terras of volkomen vierkant, waarvan iedere zijde eene lengte had van 272 voet; de hoogte van dit geheel uit gebakken steen digt gemetseld vierkant is 26 voet. De buitenzijden zijn zwart gekleurd, de kleur van den planeet Saturnus. Op dit onderste vierkant was een tweede kleiner vierkant gebouwd, ook van baksteen, welks zijden slechts 230 voet lang waren; de hoogte was we-

---

1) Men zie de afbeelding en beschrijving in Rawlinson's Herodotus, II. p. 583.

der 26 voet. De buitenzijden waren aangestreken met oranje, de kleur van den planeet Jupiter. Het daarop geplaatste vierkant van 188 voeten weder 26 voet hoogte, was aan de buitenzijden hoog rood, de kleur van Mars. Het vierde vierkant van 146 voet en 26 voet hoogte, was aan de Zon geheiligd en aan de buitenzijden met goudplaten bekleed. Het vijfde van 104 voet en 15 voet hoogte was bleekgeel geverwd, de kleur van Venus. Het zesde van 62 voet en 15 voet hoogte was donkerblaauw, de kleur van Mercurius. Het zevende of bovenste vierkant, welks vier zijden 20 voet lang waren en dat weder 15 voet hoogte had, was dat der Maan en met zilveren platen gedekt. Het geheele naar boven steeds kleiner wordende ondergebouw was dus eene dichtgemetselde massa, 150 voet hoog, en werd langs de buitenzijden beklommen. De tempel die hier boven op geplaatst was, is nu geheel vernield en verdwenen; en deze beschrijving dient hier nu dus alleen om de geheel eigenaardige constructie van het kostbare en vaste *ondergebouw* der Babylonische tempels eenigszins te doen uitkomen.

Geheel overeenkomstig met den zoo even beschreven onderbouw, maar met veel grootere dimensie der vierkanten, was de tempel van Bel te Babel. Hêt pyramidaalvormig ondergebouw was hier niet minder dan 480 voet hoog en op den top van deze torenhooge vierkante pyramide was het heiligdom van Bel geplaatst, waarheen men langs de buitenzijden opklom. Ter halverwege was eene rustplaats.

In dat hooggeplaatste heiligdom bevonden zich, volgens Diodorus Siculus (II. 9. § 5) vóór Babels verovering door de Perzen, drie kolossale gouden standbeelden, van Bel, Hera of Beltis en Rhea of Ischtar. Voor het beeld van Beltis lagen 2 gouden leeuwen en 3 zilveren slangen, elk van 30 talenten gewichts. Eene groote gouden tafel, 40 voet lang en 15 voet breed, was vóór de 3 beelden geplaatst en daarop stonden twee enorme bekkens, elk 30 talenten zwaar en bovendien 2 buitengemeen groote wierookvaten, 3 gouden kannen enz.

Behalve dit heiligdom, was er een tweede heiligdom aan den voet van het steenen grondgebouw. Hierin bevond zich, toen Herodotus Babel bezocht, (I. 183) een groot gouden beeld zittende op een gouden troon aan een gouden tafel en voor dit heiligdom twee altaren, het eene van goud; op het andere werd op het jaarlijksche feest wierook gebrand en wel een gewicht van niet minder dan 1000 talenten. Zoo als hij vernam, had Xerxes uit dezen tempel laten wegnemen een standbeeld van menschelijke gedaante dat 12 ellen hoog en van massief goud was enz.

En nu vergelijke men eens met dezen luister en pracht, met deze zeldzame constructie en ten toon gespreidden rijkdom — de beschrijving van den eenvoudigen afgodendienst, zoo als die in de laatste Hoofdstukken van Jesaja voorkomt. Men moet dan wel tot de conclusie komen: de armelijke toestand der afgoderij, die hier beschreven en bespot wordt, is klaarblijkelijk niet die van Babel maar van Judea. Had de schrijver al de Babylonische pracht met eigene oogen aanschouwd, hij zou dan niet eene beschrijving hebben gegeven die in geenerlei opzicht daarop past; hij zou dien luister hebben vermeld en het nietige daarvan hebben aangetoond. Zoo als het nu door hem geschiedt, is zijn betoog krachtig in Jeruzalem, maar het is geheel ongepast en zonder eenige beteekenis, als de schrijver te Babel in het gezicht van dien Bels-tempel en van vele andere niet minder kostbare en prachtig versierde tempels geschreven had. Ik ga dit nog een weinig nader toelichten.

Vooreerst dan hebben wij te letten op de plaatsen waar de afgoderij wordt uitgeoefend, die door onzen schrijver bestraft wordt. Bij hem is nergens sprake van een kostbaren pyramidaalvormigen onderbouw en luisterrijken tempel, maar zij geschiedt, zoo als dit duidelijk wordt aangetoond in Jes. 57. 5—7, bij *terpentijn boomen*, onder allen groenen boom, zoo als dit ook door Jesaja zelf van zijn leeftijd verklaard wordt in Jes. 1. 29 en ook door Hosea Hoofdst. 4. 13 enz.; en verder aan de *beken*, bij de kloven der *steenrotsen*, op hooge en verhevene *bergen*.

Bedenkt men nu dat er in Babylonië geene terpentijnboomen, geene beken, geene steenrotsen, geene hooge bergen waren, en dat dit alles alleen in Kanaän gevonden werd en in Jesaja's tijd voor den afgodendienst gebruikt werd tot aan de regeering van Josia, den kleinzoon van Hiskia, dan ziet men dat de schrijver niet de Joodsche afgodendienaars te Babel bestraft en niet de afgoderij van Babel bestrijdt, maar die van Judea. Men moet den schrijver voor krankzinnig houden, als hij de Joden te Babel van afgoderij beschuldigde, uitgeoefend op plaatsen die niet eens in het land bestonden. Men heeft daartoe geen recht. Die boomen en de beken, steenrotsen en bergen, verklaren met luider stem, dat de Schrijver de Joden in Judea bestraft; dat hij niet te Babel maar in zijn vaderland leefde en schreef. (In het voorbijgaan lette men nog op het slachten van kinderen ter eere der afgoden. Dat behoort ook tot de afgoderij der Joden *in hun eigen land*, waar dit zelfs in de onmiddelijke nabijheid van Jeruzalem, in het dal Hinnoms, geschiedde. Het was eene overoude Phoenicische of Kanaänitische afgoderij, die te Babel niet bestond. Aan Bel Nebo enz. werden wel zooglammeren geofferd, maar geene kinderen. Die onmenschelijke eeredienst, die door de Profeten te recht als de grootste gruwel bestraft werd, was tot Babel niet doorgedrongen. Ook hieraan heeft Josia in Judea kort na Jesaja's tijd een einde gemaakt).

Ten tweede vergelijke men met de kostbare massief gouden beelden en tempelgereedschappen en ornamenten, die der afgoden, zoo als onze Schrijver die afteekent. Hij beschrijft ze als van tweederlei soort. In Hoofdst. 40. 19 is het een gegoten beeld van onedel metaal, dat met goud slechts overtrokken wordt en geplaatst is in een houten tabernakel. In Hoofdst. 44. 13 en verv. wordt het andere soort genoemd, door een timmerman eenvoudig uit hout vervaardigd. Kan men zich in ernst verbeelden, dat de Schrijver dit in Babel schreef? Moest niet elk, die dit dáár zoo hoorde voorstellen, zijne onkunde en dwaasheid bespotten? Viel niet zijne scherpe en onvergelijke-

lijk krachtige ironie op hem zelven terug? Gewis had elk te Babel het recht om de bespotting dier armelijke beelden te beantwoorden met de juiste opmerking: spreek dit tegen hen die aan zulke beelden eer bewijzen! wij vereeren geheel andere. Ga naar den tempel van Bel en zie met eigene oogen den luister en de schitterende pracht van onzen eeredienst!

Ook wij kunnen niet anders oordeelen. Het eenvoudige en betrekkelijk povere van de hier beschrevene beelden maakt, dat wij den Schrijver plaatsen moeten, niet bij Babels prachtige tempels en beelden, maar in Judea, waar zijne beschrijving geheel past.

Eindelijk hebben wij nog onze aandacht te vestigen op de afgoden, die door den Schrijver in onze 27 Hoofdstukken genoemd worden. Het zijn niet meer dan twee [1]) en wel de allerbekendste, Bel en Nebo Hoofdst. 47. 1. Dit zijn juist de twee eenige godennamen, die op de belangrijke inscriptie van den Koning Sargon, Jesaja's tijdgenoot, voorkomen. Door kooplieden, door het Assyrische leger, door het gezantschap aan Hiskia door Merodach Baladan toegezonden, door reizigers, enz. konden deze in midden-Azië vereerde afgoden, licht in Judea bekend zijn. De Schrijver schijnt ook geene andere dan zeer oppervlakkige kennis daarvan te hebben. Over geen van beiden heeft hij iets karakteristieks, iets bepaalds gezegd; in het geheel niets dat van eigene, zij het ook maar oppervlakkige, aanschouwing van hun eeredienst getuigt. Of die dienst samenhangt met de vereering van natuurkrachten, van sterren, van vergoodde menschen, of uit angst of andere opgewekte hartstochten is voortgevloeid, kan men uit hem niet vernemen. Iemand te Babel wonende moest er meer van weten. Maar buitendien zoude hij dan ook nog wel andere goden genoemd hebben. Jeremia noemt ook nog, Hoofdst. 51, Merodach. Dezen althans had onze Schrijver niet mogen of kunnen verzwijgen, als hij op den tijd, dien men aangeeft, te Babel gewoond had.

---

1) Gad en Meni, 65. 11, werden niet in Babel vereerd, maar in Kanaän, de eerste reeds in Jozua's tijd; zie Joz. 11. 17; 12. 7. enz. en ook 15. 37.

Immers nevens Bel werd Merodach aldaar op het luisterrijkste vereerd en gediend, vooral sedert Nebukadnezar, wiens beschermgod hij was. Tot ons is gekomen eene allerbelangrijkste inscriptie van Nebukadnezar zelven, die te Londen bewaard wordt. Hij vermeldt daarin de groote en kostbare werken die door hem verricht zijn. Hij noemt daar die goden, wier tempels te Babel of in andere steden van Babylonië, door hem gebouwd of versierd of met rijke geschenken begiftigd waren. Wat hierin te dezer plaatse van belang schijnt te zijn, is de hooge rang die onder deze goden aan Merodach wordt toegekend door Nebukadnezar zelven. Hij noemt Merodach boven alle anderen met nadruk *zijn Heer*, *den grooten Opperheer*, *den eerste der goden*, *den steun zijner heerschappij*, *den koning des hemels en der aarde*. Nebukadnezar (even als na hem Neriglissar) deed al wat in zijn vermogen was om de eer van dezen zijnen beschermgod te verhoogen en den luister van zijn dienst te vermeerderen. Hij had den tempel van Bel aan Merodach's dienst toegewijd. Is het dan niet vreemd, dat onze Schrijver, die in Babel onder Nebukadnezar's regeering zou zijn opgegroeid en kort na hem zou geschreven hebben, daarvan geen kennis schijnt te dragen, dat hij, die zoo vaak de afgodendienst bestrijdt en bestraft, van Bel en Nebo slechts de namen en van de andere afgoden, in 't bijzonder van den hoogvereerden Merodach, die, tijdens de Babylonische ballingschap, Babels hoogste godheid was, niet eens den naam vermeldt? Mij schijnt ook dit eene aanwijzing te zijn dat wij hem niet te Babel moeten zoeken, waar ieder kind er meer van wist dan deze auteur bericht.

Als wij nagaan wat uit het tweede deel van Jesaja blijkt van de kennis die de Schrijver dezer 27 Hoofdstukken draagt van de voorgangers in den Babylonischen eeredienst, van de plaatsen die aan den dienst der goden waren gewijd en van die goden zelve, dan blijkt het zeer onwaarschijnlijk te zijn, dat de auteur in het laatste gedeelte der ballingschap te Babel geleefd zou hebben.

§ 4.

Babel.

Te Babel zou hij geleefd hebben!

Indien er ééne stad in de oudheid was, wier geheel eenige grootheid en wonderen op ieder den diepsten indruk moesten maken, het was Babel.

Midden door de stad liep de breede en snelstroomende Eufraat, die, waar hij door de stad henen stroomde, door Nabopolassar met een aarden dijk was ingesloten, opdat de stad zelve voor overstrooming zoude beveiligd zijn. In de straks genoemde inscriptie geeft Nebukadnezar als een zijner belangrijkste werken op, dat hij aan weêrskanten van de rivier eene kade van gebakken steen langs de oevers had gemetseld en op eenigen afstand van het water aan beide zijden van die kaden een sterken en zwaren muur had laten bouwen, tot insluiting van de rivier en tot bevestiging van de stad tegen vijanden, die misschien 't eeniger tijd met schepen of vlotten over den Eufraat mochten willen binnendringen. Elk van die twee muren was met 25 poorten voorzien, waardoor aan de inwoners van de beide gedeelten der stad den toegang tot de rivier verleend werd, die overal met schuiten kon worden overgestoken. Geen Koning, zegt Nebukadnezar in die inscriptie, heeft zulk een verdedigingswerk gemaakt. Dat hij dit met volkomen recht zeggen konde, blijkt reeds dadelijk, als men bedenkt dat de lengte van den Eufraat *binnen de stad* meer dan vier uren gaans bedraagt. Behalve met schuiten werd de communicatie tusschen de beide deelen der stad, gedurende den dag, onderhouden door eene brug, verreweg de grootste der oude wereld. Van afstand tot afstand waren in de rivier vaste steenen pijlers gebouwd, bestand ook tegen de kracht van dien diepen en in sommige jaargetijden met vreeselijk geweld onstuimig voortschietenden stroom. Draaibruggen verbonden gedurende den dag die pijlers onderling en vormden

zoo de gemakkelijkste verbinding tusschen de beide oevers. De Grieken stonden later verbaasd over dit grootsche en kunstige werk en meenden, dat deze brug wel verdiend had onder de wonderen der wereld te zijn gesteld. Zij had eene lengte van 1250 schreden en eene breedte van 12 schreden. Bovendien was er nog een gemetselde onderaardsche gewelfde gang of tunnel, onder den Eufraat door, van 15 voet breedte en 12 voet hoogte. Bedenkt men nu de breedte van de rivier, meer dan 1200 schreden, hare diepte en haar weeken ondergrond, dan mag deze tunnel wel een werk worden genoemd, even stout bedacht als krachtig en kunstig uitgevoerd. Het mocht niet zoozeer in het oog vallen, het was een der uitstekendste kunstgewrochten.

Van dien trotschen Eufraat en de werken daaraan gebouwd komt in Jesaja's tweede deel niets voor; evenmin als van zijne woelige drukte en veelvuldige scheepvaart, op eene wijze uitgeoefend die nergens elders op den aardbodem bestond en die boven alle andere zeldzaamheden van Babel, Herodotus' verbazing opwekte (I. 194).

Zelfs geen beeld wordt aan een en ander door onzen Schrijver ontleend, geene zinspeling daarop gemaakt, zelfs de naam der rivier niet genoemd! Hij noemt geen stroomend water dan van *beken*, die in Babylonië niet, maar in Palestina in menigte bestonden.

Onder de zeven wonderen der wereld, hebben de Ouden met reden gerangschikt den voorbeeldeloos langen, hoogen en dikken muur van Babel. De stad was een volkomen vierkant en elke zijde had eene lengte van 120 stadiën, zoodat de lengte van den geheelen muur, die de stad omgaf, niet minder was dan ongeveer 18 uren gaans. De hoogte wordt door Herodotus opgegeven van 200 koninklijke ellen, d. i. daar die el nagenoeg $1/2$ Ned. el was, 100 Ned. ellen of ongeveer 300 voet; de dikte was van 50 koninklijke ellen of ongeveer 75 voet. Men denke zich zulk een toren-hoogen muur en men zal zich niet verwonderen over de verbazing van alle vreemdelingen, die dit

wereld-wonder aanschouwden. Hij was gebouwd uit gebakken steen en de klei, die hiervoor gebruikt werd, was in de onmiddellijke nabijheid van den muur gegraven. De wegneming van deze enorme massa klei had tevens eene zeer diepe en breede gracht gevormd, die den muur rondom omgaf en den toegang verhinderde.

Van dit verwonderlijk groote werk dat door Nebukadnezar was uitgevoerd zeer kort voor den tijd, waarin de Schrijver gezegd wordt geschreven te hebben, en dat in de geheele wereld zijns gelijken niet had, wordt geen woord gerept.

Onder de hoogstverwonderlijke gebouwen te Babel moest ieders aandacht getrokken worden, behalve door den tempel van Bel, waarover reeds gehandeld is, vooral ook door het *groote* paleis van Nebukadnezar. Binnen de stad een weinig ten Zuiden van den tempel van Bel, had hij een kanaal doen graven, dat water uit den Eufraat bracht in een groot reservoir of waterbekken, midden in Babel uitgegraven, en vandaar weder afvoerde naar den Eufraat. Hier was alzoo een groot eiland binnen in de stad, aan de eene zijde begrensd door de groote rivier, aan de andere zijde door het kanaal met den grooten vijver. Nebukadnezar zelf noemt dit op onder zijne belangrijkste en groote werken. Op dit aldus gevormde eiland lag onder anderen het groote paleis van dien koning. Het was met drie muren van gebakken steen omgeven en de buitenste dezer drie muren had eene lengte van 2 uren gaans. Al wat Oostersche pracht en weelde had kunnen uitvinden was hier vereenigd. De koninklijke grootheid en de versiering der zalen was in overeenstemming met de kostbare gehouwen steenen, waaruit het paleis gebouwd was en met zijne hoogte en daaraan geëvenredigde breedte, als ook met de torens, die het versierden. Nebukadnezar zelf verheft zich op den bouw en het voorkomen van dit trotsch gebouw. Daaraan grensden de *hangende tuinen*, die aller verbazing in de hoogste mate opwekten. Nergens elders heeft ooit iets zoo buitengewoons bestaan. Onderscheidene rijen van stevige pilaren

droegen een gewelf van gehouwen steen, dat terrasgewijze, al hooger en hooger opging en met vruchtbare aarde bedekt was, waarin niet alleen bloemen en heesters, maar zelfs opgaande boomen welig groeiden. Het water tot besproeiing van dezen kunst-hof, werd met vernuftig uitgevondene werktuigen tot de hoogte van meer dan 80 voeten opgevoerd. Met de grootste zorg was het geheele gebouw behandeld. Opdat het water tot de onderliggende gehouwen steenen niet mocht doordringen, was deze bodem eerst met riet en aardpek gedekt; hierover was eene dubbele laag van baksteenen in gyps gemetseld en daarover heen eene bedekking van looden platen gelegd. Deze hooge tuin was even verrukkelijk door den sierlijken aanleg, de aangename rustplaatsen en tuinhuizen, het ver gezicht over de stad, de rivier en den omtrek en de keur van bloemen, planten en boomen, als verbazend door de grootsheid der uitvinding, de juistheid der uitvoering en de samenstemming van schoonheid met kolossalen bouw. De Grieken hebben ook deze hangende tuinen onder de zeven wonderen der wereld gerangschikt.

Ik zwijg nu van het andere koningspaleis, van het paleis van Neriglissar, van den burcht, en van zoovele prachtige tempels en paleizen, als Babel binnen zijne muren bezat; maar zulke geheel *eenige* werken, als opgenoemd zijn, konden voorzeker de aandacht van de inwoners niet ontgaan. En toch, ook waar Babels val en verwoesting opzettelijk en in het breede wordt aangekondigd (Hoofdst 46 en 47), is het de weelderige en aanzienlijke handelsstad, zoo als die bestond, vóór dat Nabopolassar en vooral Nebukadnezar daarin die wonderbare werken hadden gesticht; maar van dien muur zonder wedergade, van den tempel van Bel, van het groote paleis, van de hangende tuinen heeft onze Schrijver niets, in 't geheel niets vermeld. Wel spreekt hij hier en daar of zinspeelt op Jeruzalems poorten en muren, op gewone huizen met hunne deuren, posten, slaapsteden enz., op tenten met hare gordijnen, koorden en pinnen b. v. Hoofdst. 44. 13; 49. 16; 57, 2, 7, 8; 58.

7; 54. 2; 60. 10; 62. 6; maar van de onvergelijkelijk groote en prachtige en schoone gebouwen van Babel heeft hij *niets.* Kan men het dan waarschijnlijk achten dat de Schrijver aldaar gewoond heeft zonder die werken te zien, dat de opmerkzame Schrijver, die aan allerlei zaken uit de natuur en kunst zijne beelden ontleent, hierdoor niet is getroffen geworden en dat hij die met onverschilligheid is voorbij gegaan, dat de Schrijver zijne beelden en voorstellingen niet ontleend zou hebben aan de plaats, waar hij woonde en aan de verbazende voorwerpen, die hem omringden?

Ik heb geen lust om nu te qualificeeren de voorstellingen van hen die verklaren: »De historische toestand, zoo als die in deze 27 Hoofdstukken voorkomt, is uit- en inwendig zoo»danig als die te Babel gedurende de ballingschap der Joden »werkelijk bestond. Er is in al deze Hoofdstukken niets, dat »op den leeftijd van Jesaja of op zijne woonplaats in Palestina »wijst. Was de schrijver Jesaja, en leefde hij in Palestina, »het moest toch wel hier of daar eenigszins uitkomen. Al kon »een schrijver zich met levendige verbeeldingskracht nu en »dan in het tijdvak der ballingschap verplaatsen, ondenkbaar »is het dat zijn werkelijke leeftijd, indien die vóór de Baby»lonische ballingschap viel, in zeven-en-twintig Hoofdstukken »nergens zou doorschemeren."

De beoordeeling daarvan laat ik gerust over aan den waarheidlievenden, onbevooroordeelden lezer. Zulke machtspreuken oordeelen zichzelven. Na mijne korte, en zoo ik hoop, duidelijke uiteenzetting van de ware toedracht der zaak, durf ik met vrijmoedigheid vragen; vertoonen nu deze zeven-en-twintig Hoofdstukken overal zulk eene nauwkeurige, vaste, levendige en aanschouwelijke kennis van Babels toestand, tijdens de ballingschap der Joden aldaar, dat men *hierom* tot het besluit

moet komen: de schrijver *moet* daar geleefd hebben. Zijn zijne mededeelingen van Babels geschiedenis, landstreek en hare voortbrengselen, landbouw, nijverheid en koophandel, van zijn godsdienst, van zijne wonderbare en weergalooze grootheid en pracht — zóó uit het leven gegrepen, zoo waar, zoo in het oogvallend, dat men *daarom* tot het besluit moet komen: het eenstemmig getuigenis en gevoelen van 25 eeuwen omtrent de echtheid dezer Hoofdstukken is klaarblijkelijk valsch? Is er nergens iets in al deze Hoofdstukken, dat op Jesaja of zijne woonplaats in Palestina wijst? Mag men zeggen, dat dit nergens zou doorschemeren? Mag men daarom (en het was en blijft het hoofd-argument tegen de echtheid) mag men *daarom* deze Hoofdstukken aan Jesaja ontzeggen?

HOOFDSTUK III.

TAAL EN STIJL. VOORLOOPIGE AANMERKINGEN.

Het is, ik erken het gaarne, eene in alle opzichten uiterst moeielijke taak die ik thans op mij neem. Het is toch mijne bedoeling, twee Hoofdstukken van Jesaja nauwkeurig te beschouwen, om daarbij de eigenaardigheid van zijne schrijfwijze te ontwikkelen en hierdoor aan te toonen: dat de taal en stijl in het voor onecht gehouden gedeelte, al die karakteristieke trekken bezit, die aan het voor echt erkende gedeelte eigen zijn.

De zaak schijnt zoo moeielijk te zijn, dat de beste kenners van het Hebreeuwsch daarvoor zijn terug gedeinsd. Wel heeft men op enkele uitdrukkingen gewezen, die het meeste uitkomen en in alle deelen van Jesaja gelijkelijk gevonden worden; en voorzeker deze zijn voor de bestrijders der laatste Hoofdstukken reeds lastig genoeg. Eene opzettelijke aanwijzing echter van Jesaja's kenmerkende bijzonderheden in taal en stijl is tot hiertoe niet gegeven, noch beproefd. Ik moet dus hierin nagenoeg alleen op mijne eigene opmerkingen afgaan, zonder door de oplettendheid en scherpzinnigheid van vroegere bewerkers voorgelicht, bestuurd en gesteund te worden.

In het algemeen kan men wel aannemen, dat de stijl in het laatste gedeelte vrij gelijk is aan die van de voor echt gehou-

den Hoofdstukken. Sommigen hebben wel aangemerkt, dat die in de laatste Hoofdstukken eenigszins zachter, vloeiender en minder kort, scherp en gedrongen is dan in de eerste en men kan dit ook licht toegeven. Van den voortreffelijksten stilist, zoo als Jesaja blijkens de echte Hoofdstukken was, verwacht men niet anders, dan dat zijn stijl eenigszins, door het onderwerp dat hij behandelt, zal zijn gewijzigd. Hij die bestraft en waarschuwt en bedreigt, spreekt korter en scherper, dan hij die vertroost en bemoedigt en verblijdt. In het schrijven moet dit evenzeer uitkomen als in het spreken. Daar nu de eerste Hoofdstukken vol zijn van ernstige vermaning, scherpe bestraffing en treffende bedreiging, — de laatsten hoofdzakelijk gewijd zijn aan vriendelijke vertroosting en aankondiging van heil en zegen, van vreugde en gelukzaligheid, wie kan er zich dan met reden over verwonderen dat het laatste gedeelte zachter en vloeiender, minder kort en scherp is dan het eerste?

Overigens erkennen de meeste bestrijders, dat er groote gelijkheid in taal en stijl tusschen de twee gedeelten zichtbaar is. Er zijn er die dit willen verklaren uit nabootsing; iets dat niet waarschijnlijk is; of zal men zonder andere aanleiding vooronderstellen, dat de onbekende man, die, in de Babylonische ballingschap levende, zijn eigen werk voor dat van een ouden Profeet wilde doen doorgaan, eerst de taal en den stijl van Jesaja zal hebben bestudeerd om zoo zijn bedrog te dekken? Het karakter van dien man wordt er met zoodanige *onbewezene* vooronderstelling niet beter op, en de zaak zelve is vrij onwaarschijnlijk. — Anderen denken aan eene toevallige gelijkheid van stijl en meenen dat de laatste Hoofdstukken aan Jesaja zullen zijn toegeschreven, »weil sie so ganz im Geist und »Manier des Jesaja abgefasst wären"; maar als de stijl waarlijk de uitdrukking van het verstand en het gemoed eens schrijvers is, dan zal men dit niet zoo maar gaaf kunnen toestemmen. Mannen als Jesaja waren er waarlijk in Israel niet zoo overvloedig, dat men zoo maar *bij toeval* in een geheel onbe-

kenden man zijn evenbeeld zou mogen erkennen of dat zonder een schijn van bewijs zou mogen aannemen. — Anderen willen het daarvoor gehouden hebben, dat er later misschien een corrector geweest zal zijn, die het werk van den Babylonischen auteur zal hebben overgezien en den stijl naar dien van den echten Jesaja zal hebben gecorrigeerd. Zoo hebben wij nog zonder eenig bewijs een onbekenden corrector bij den onbekenden schrijver en de zaak wordt er niet te waarschijnlijker om. — Anderen zetten er zich met wanhopige inspanning over heen en zeggen dat de gelijkheid niet toevallig kan zijn: »sie »muss aus Nachahmung oder Sonstwie erklärt werden." Dat *oder Sonstwie* getuigt wel van besliste keuze, maar ook van geheele radeloosheid. — De laatste bestrijder van de echtheid (Bleek, Einl. 1865. pag. 468) zegt hiervan: »Uebrigens gehört »das Buch Jesaja, und zwar sowol die eigenen Aussprüche des »Jesaja, als die anderen Propheten angehörenden Weissagungen »in demselben, schon in *Schriftstellerischer* Hinsicht, was die »Form und Sprache betrifft, zu den schönsten Ueberbleibseln »der Hebräischen Literatur", maar tot opheldering van dit juist opgemerkt verschijnsel geeft hij niets.

Zulke verklaringen beteekenen toch nog al iets, waar het den schoonsten, krachtigsten en verhevensten prozaschrijver geldt, en als het gezegd wordt door hen die zoo gaarne eenig verschil hadden willen vinden. De eerste meester in den prozastijl wordt niet zoo licht door den een of anderen onbekende, die hem navolgen wil, geheel geëvenaard. Men kent de fabel van den ezel, die eene leeuwenhuid had omgehangen. Hier of daar komt het bedrog aan het licht.

Toch zijn er onder de bestrijders, die in taal en stijl verschil hebben meenen op te merken.

Inzonderheid heeft men in het tweede deel woorden trachten te vinden, die aan de latere Hebreeuwsche schrijvers *alleen* eigen waren en dus van lateren tijd zouden getuigen; en hier doet zich nu een merkwaardig verschijnsel voor. Men zoude

nl. verwachten dat in de laatste Hoofdstukken, ook het latere taalgebruik hier en daar beslissend zou uitkomen; maar die verwachting wordt niet vervuld. Gesenius heeft in zijne Geschichte der Hebräischen Sprache pag. 28—30, nauwkeurige opgave gedaan van woorden, woordvormen, beteekenissen, orthographie, phraseologie en woordvoeging, die aan de latere Hebreeuwsche Bijbelboeken eigen zijn, — maar van dat alles is in al de laatste Hoofdstukken van Jesaja niet een enkel voorbeeld te vinden. De onbekende auteur van dit deel van Jesaja of zijn nog later levende corrector of redactor, dien sommigen aannemen, zij hebben dus niet de taal van hun eigen tijd gebruikt! Zeer zorgvuldig hebben zij zich hiervoor gewacht en de taal van den zuiversten Schrijver uit den ouden tijd overal weten te gebruiken, zonder zich ergens te verraden! Het is dan wel eene verbazend bekwame hand geweest, die zóó volkomen een vroeger tijdperk der taal heeft gereproduceerd en den eigen leeftijd heeft weten te verbergen. En dát in de ballingschap, te midden van vreemdelingen, die eene zeer na verwante taal spraken en onder landgenooten, van wie men van kindsaf steeds de moedertaal had gehoord, niet zuiver, maar zoo als die daar toen naar het Babylonisch dialect gewijzigd werd. Het is geheel onbegrijpelijk. Als thans Nederlanders of Duitschers naar Noord-Amerika verhuizen, dan is na ongeveer 60 jaren bij hunne kinderen de zuiverheid en frischheid hunner moedertaal in het spreken en schrijven verdwenen. Zoo was het ook met de Joden in Babel. De Schrijver van de laatste Hoofdstukken van Jesaja is dan wel eene groote uitzondering, te grooter, omdat men toen geene woordenboeken, spraakkunsten of andere hulpmiddelen had, waarnaar men zich richten en ook geene scholen, waar men zich oefenen konde. Men zegge ook niet, dat eene nauwkeurige studie van de echte stukken van Jesaja hem tot die zuiverheid van schrijven en Jesajaanschen stijl brengen konde. Dit laat zich eenigszins denken, als men van een Schrijver zooveel werken gebruiken kan, als b. v. van Cicero. Dan kan iemand zijn stijl

daarnaar vormen. Maar met het oog op dat weinige, dat men voor echt erkent in Jesaja, zal niemand zoo iets durven staande houden. Immers als men alles ter zijde legt wat, van Gesenius tot Knobel, door hedendaagsche critici als onecht beschouwd wordt, dan houdt men nog geen negen kleine Hoofdstukken van Jesaja over; en daaruit zal iemand dan zijn stijl geheel kunnen vormen en zich voor alle verbasteringen, die in zijn eigen leeftijd bestaan, leeren wachten!

Maar men heeft werkelijk in de laatste Hoofdstukken afwijkingen van de zuiverheid der woordvormen en bepaaldelijk Arameïsmen gevonden, althans meenen te vinden. Het getal echter van bepaalde Arameïsmen dat men opgeeft, is niet bijzonder groot. Vroeger telde men er meer; thans slechts *twee* en *een* Perzisch woord. In zeven-en-twintig Hoofdstukken niet meer dan twee Arameesche woordvormen, is weinig genoeg. Wij zullen nu zien, of zij zeker genoeg zijn.

Als het eerste voorbeeld van Arameïsme, wordt uit Jes. 53. 10 het woord הֶחֱלִי aangehaald; maar alleen door onoplettendheid of door gemis van de noodige kennis, wordt het daar gevonden. Er is hier niets dat Arameïsme genoemd mag worden. Van de consonanten wordt dit door elk erkend, en een Arameesche vorm zou in den aanvang toch eene Aleph en niet eene Hê behooren te hebben. Het is alleen de slotvokaal Chirek die bedoeld wordt; en deze is nu juist niet Arameesch, d. i. hier, Chaldeeuwsch. De werkwoorden nl. op א uitgaande, hebben gedeeltelijk in 3 pers. perf. Peal de vokaal *a*, gedeeltelijk de vokaal *î*. De verba nu, die in Peal *a* hebben, krijgen in 3 pers. perf. Aphel de vokaal *ê*; die in Peal *î* hebben, behouden in 3 pers. perf. Aphel de vokaal *î*. Dit is de gewone conjugatie, al staat het niet zoo eenvoudig in elke grammatica.

Hoe is het nu met dit werkwoord gesteld? Hier zijn de beide vokaaluitgangen nevens elkander in gebruik, maar in geheel verschillende beteekenis. Met de vokaal *a* in Peal en *ê* in Aphel, beteekent het *krank zijn;* met de vokaal *î* in beide species beteekent het *zoet zijn.* Daar er nu in de bedoelde

plaats van Jesaja geen sprake kan zijn van *zoetheid*, maar van *krankheid*, moest hier, als het een Arameisme was, de vokaal *ê* en niet *î* gevonden worden (הֶחֱלֵי). Volgens de gewone conjugatie is hier dus niets, dat Arameïsme genoemd mag worden. Van een Syrischen vorm kan geene spraak zijn, want in het Syrisch bestaat het alleen in de beteekenis van *zoetheid*. Het is in waarheid een zuiver Hebreeuwsche vorm van een zuiver Hebreeuwsch werkwoord. De letter א aan het slot is, zoo als meermalen bij de beste Schrijvers geschiedt, weggelaten, omdat zij niet gehoord wordt. Het is dus een geheel regelmatig perf. in Hiphil van חלא = חלה. Zoo wordt het ook verklaard door Roorda, Gramm. Hebr. pag. 194, waar, nevens andere voorbeelden, ook het hier besprokene wordt aangehaald.

Het andere voorbeeld, Jes. 63. 3 אגאלתי is althans niet beslissend. Het komt voor in het werkwoord גאל *bezoedelen*, dat in het Arameesch niet in gebruik is. Men zou daarentegen het eenige Arameïsme verwachten juist in een zeer gebruikelijk Arameesch woord. Men wil dan ook hier alleen gelet hebben op de א aan het begin, in plaats van de ה, want men beschouwt het als in de species Hiphil; die is echter bij dit werkwoord niet in gebruik. Als nu hier werkelijk deze kleine toenadering tot het Arameesch bestond, dan beteekende dit nog niet veel; want er waren te Jeruzalem, in Jesaja's tijd, die deze taal verstonden en dus ook wel eene kleinigheid daaruit konden overnemen; zie Jes. 36. 11. Ik acht het echter niet eens noodzakelijk, hierop te wijzen; want de vorm kan als een zuiver Hebreeuwsche worden verklaard. Het schijnt mij toe een werkwoord te zijn, afgeleid van het adjectivum אֶגְאָל, van denzelfden vorm als אַכְזָר, אַכְזָב, אַשְׁמָן (Jes. 59. 10). Van zulk een adject. kan een nieuw verbum worden gevormd en zoo als van אֵיתָן, verbogen naar Hiphil, in Jes. 19. 6 האזניח komt, zoo van ons adject. dit werkwoord, verbogen naar de species Pihel. Wel is dit eene geheel eenige conjugatie, even als die van Jes. 19. 6 geheel alleen staat, maar het gebruik van hoogstzeldzame vormen is bij Jesaja niets vreemds. Wil

men liever de verandering van ה in א, met Ewald, Gramm. § 122, verkiezen, dan is er, zoo als uit de daar opgegevene voorbeelden blijkt, nog geene reden om bepaald aan Arameïsme te denken. De species Hiphil komt ontelbare malen overal bij Jesaja voor; waarom zou hij dan nu op deze ééne plaats, bij de overigens geheel zuivere Hebreeuwsche conjugatie, eene Arameesche letter gebruikt hebben?

Wel geeft Knobel nog een anderen woordvorm op, te vinden in Hoofdst. 44. 14, waar hij לכרת wil aanmerken als 3 pers. sing. Imperf. en dus als een Chaldeeuwsch Imperfectum, in plaats van het Hebr. יכרת; maar hij zelf doet dit aarzelend en weifelend. Het *schijnt* eenvoudiger te zijn, zegt hij, om het daarvoor te houden. Een weinig nadenken zou hem hebben kunnen leeren, dat het niets dan schijn en volstrekt niets wezenlijks is. Als hij goed gelet had op de constructie Jes. 38. 20; 30. 1; Hos. 9. 13; Amos 6. 8; en dergelijke, dan zou hij de gewone en eenvoudige verklaring, waarbij men het werkwoord *zijn* (יֵשׁ of הָיָה) suppleert, zeker hebben voorgetrokken. De aangehaalde plaatsen zouden hem althans geleerd hebben, dat de Schrijver van Jes. 44. 14, als hij eene constructie gebruikt die door den Koning Hiskia, door den Profeet Jesaja en door zijne tijdgenooten Hosea en Amos gebruikt wordt, in goed gezelschap verkeert, en dat hij dus om die constructie niet behoort gebracht te worden tot een later tijdvak, waarin de taal hare zuiverheid begon te verliezen.

Men ziet het: een beroep op de Arameïsmen geeft geen resultaat; maar — en dit zou erger zijn, als het waar was, — men heeft hier ook een Perzisch woord gevonden. Het is echter niet waar. Stoutweg zegt men wel: het woord סְגָנִים, *Oversten*, is Perzisch. Maar even stout zou men op goede gronden daar tegenover mogen stellen: Perzisch is het niet.

Als wij toch vooreerst het woord *op zichzelf* beschouwen, dan is het van zuiver Hebreeuwschen, en van den meest gewonen vorm, even als מְלָכִים, גְּבָרִים enz. Daarentegen het Perzische woord, dat tot verklaring van het onze gebruikt wordt,

شاكنه is *op zichzelf* beschouwd niet oorspronkelijk Perzisch en kan het niet zijn. De keelletter ج is geene oorspronkelijk Perzische letter en komt alleen in die Perzische woorden voor, die aan andere talen ontleend zijn. Reeds dit is van gewicht bij het beoordeelen der gedane uitspraak.

Voorts heeft men bij die uitspraak niet gedacht aan het verschil tusschen Perzisch en Perzisch. Er zijn drie Perzische talen wel te onderscheiden; het oude, van Cyrus tot Alexander den Groote, dat uit oude monumenten ons bekend is, het Pehlewi of latere Perzisch, van den tijd der Sasaniden en het nieuw-Perzisch, dat, na de invoering van den Islam in de 7e eeuw onzer jaartelling, honderden van Arabische woorden heeft opgenomen.

Als men nu van een woord in Jes. 41. 25 zegt, dat het Perzisch is, dan bedoelt men daarmede niet, het nieuw-Perzisch. Men wil niet te kennen geven, dat de Schrijver althans 7 eeuwen na Chr. moet geleefd hebben, maar het kan slechts beteekenen, dat dit een oud-Perzisch woord is, dat hij in den tijd van Cyrus heeft kunnen hooren. Dan moet men echter het woord kunnen aanwijzen in de bekende overblijfselen der Oud-Perzische taal of, wat ook voldoende is, kunnen aantoonen, dat het etymologisch tot de oud-Perzische taal kan gebracht worden. Geen van beiden is ooit door iemand gedaan; want van 't geen von Bohlen heeft voorgesteld (zie Gesen., Thes. in v. door Knobel aangehaald) geldt de aanmerking van Gildemeister: Bohlen's Etymologie macht wohl auf ernsthafte Wiederlegung keinen Anspruch. Het woord behoort volgens de geschiedenis der taal tot het oud-Perzisch niet.

Eindelijk leze men toch eens met oplettendheid de aangehaalde plaats Jes. 41. 25. Volgens de eenstemmige verklaring van alle uitleggers wordt daar gezegd: dat er een volk uit het Noorden en Oosten zal komen; en dit volk is, naar aller verklaring, het volk der Perzen, ofschoon hun eigennaam in de 27 laatste Hoofdstukken niet voorkomt; en die Perzen zullen de Seganim of Oversten te Babel als slijk vertreden. Is

het dan nu niet reeds hieruit duidelijk, dat die Oversten te Babel, die door de Perzen vertreden worden, geene Perzen, maar Babyloniërs zijn, en dat zij reeds voor de aankomst der Perzen, den naam van Seganim droegen, zoo als zij daarom ook door Jeremia en Ezechiël genoemd worden, lang voor den tijd der Perzen. Hoe kwamen Overheidspersonen te Babel aan een Perzischen naam, nog vóór de Babylonische ballingschap?

Neen, dit woord van zuiver Hebreeuwschen vorm en dat bij de latere Joden in gebruik is gekomen, in den zin van *plaatsbekleeder*, in het burgerlijke als *lieu-tenant* van het districtshoofd, in het kerkelijke als *vicarius* van den Hoogepriester, en dat later ook in het Syrisch en Arabisch voorkomt (Gesen. s. v.), is hier bij Jesaja in zijne eerste en oorspronkelijke beteekenis gebruikt, als naam van Babylonische opperhoofden, waarschijnlijk lieutenants van de Pacha's. Zoo had Jesaja hen in zijn tijd kunnen hooren noemen, toen zij als legeraanvoerders der Babyloniërs, met het Assyrische leger in Judea waren.

Er is geen grond hoegenaamd voor de stellige uitspraak: het woord סגנים, Oversten, is Perzisch.

De overige bezwaren, die op het gebruik van sommige woorden en woordvormen gebouwd worden, hebben voor den deskundige even weinig gewicht. Ik moet echter hierbij opmerken, dat het zeer licht is eene reeks van woorden bijeen te verzamelen, die men eenvoudig zonder nadere toelichting aanhaalt en wel met stellige verzekering van hunne bewijskracht, even alsof daaraan geen twijfel bestaan konde. Men schijnt er wel op te rekenen, dat de lezer niet elk van deze woorden, meer dan 80 in getal, afzonderlijk overwegen zal of misschien daarop, dat de meeste lezers hiertoe niet eens in staat zijn. Het kan van niemand verwacht worden, dat hij over elk van deze woorden eene kleine verhandeling zal schrijven, zoo als ik nu over de Arameïsmen en het Perzische woord gedaan heb. Gelukkig echter zijn daaronder ook eenige woorden aan Hoofdst. 40 ontleend, dat ik in § 5 taalkundig behan-

delen zal. Het zijn nl. de volgende: קרא *predigen* 40. 3; דבר על לב 40. 2; העם *von der Erdbevölkerung* 40. 7; כאין *wie nichts;* 40. 17; כל בשר *alles Fleisch* 40. 5; מתח *ausspannen* 40. 22; כול *messen*; *abmessen* 40. 12; גזע *Stamm* 40. 24; מסכן *arm* 40. 20; פסל *vom Gussbilde* 40. 19; צבא *Mühsal* 40. 2; זרע in Pual 40. 24; תבונות 40. 14. Tot bewijs van de onbehoorlijke wijze, waarop zulke woorden als getuigen van later taalgebruik, zijn aangebracht, moge de verklaring dezer 13 woorden in § 3 volstaan. Anderen worden uit Hoofdst. 40 niet bijgebracht. Als deze allen geheel vervallen, dan mag men hieruit tot de bewijskracht der overigen besluiten.

In het algemeen moet ik toch nog eenige aanmerkingen op sommige der aangehaalde klassen van woorden maken, en doe dit zoo kort als mogelijk is.

Men zegt: de woorden, waarmede God wordt aangeduid, als Israels *Schepper*, *formeerder*, *redder*, *verlosser*, *erbarmer* en *trooster* komen wel hier, maar in het eerste deel van Jesaja nooit voor; en het is zoo; wel wordt somtijds in het eerste deel de zaak gevonden, b. v. Gij *troost* mij Hoofdst. 12. 1. Hij verlost ons en is onze God des heils, 25. 9; 12. 2; hij wischt de tranen van de oogen 25. 8; hij is Israels sterkte, schaduw, toevlucht enz.; maar het blijft waar: *die woorden* worden in het eerste deel niet gevonden. Daar moest echter nog iets aan toegevoegd zijn, nl. dit: dat in het eerste deel God dikwijls genoemd wordt: de Heer der heirscharen of de alles met macht regeerende, de rechtvaardige Opperheer, de sterke of geweldige Israels, een verterend vuur, een eeuwige gloed, eene rots der struikeling, een machtige, wiens lippen zijn vol gramschap, wiens tong is als een verterend vuur en wiens adem is als een zwavelstroom, de rechtvaardige, Israels verschrikking enz.

Met het oog hierop vraag ik: verwachtte men dan iets anders? Daar het tweede deel aan vertroosting is toegewijd, zijn die liefelijk vertroostende benamingen van God daar te recht gebruikt; en in het eerste deel, dat vooral vermaning, bedrei-

ging en bestraffing behelst, te recht weggelaten. Men zette eens in Hoofdst. 1., waar men wil, b. v. aan het slot: zoo spreekt de Heer, Israels vertrooster of ontfermer of redder enz., of plaatse die woorden aan het slot van Hoofdst. 2, of aan het begin van Hoofdst. 3, in plaats van de woorden, de (rechtvaardige) Opperheer of de Heer der Heirscharen, of aan het slot van Hoofdst. 4 enz. of waar men wil, en men zal gevoelen, dat die uitdrukkingen dáár geheel misplaatst zouden zijn. Zoo als het bezwaar gemaakt wordt, is het de halve waarheid, en deze, alleen op zich zelf beschouwd, is dikwijls geheele onwaarheid.

Men zegt: in de laatste Hoofdstukken zijn vele woorden, die slechts bij latere Schrijvers voorkomen. Dit zegt men met eenig recht, als men de Boeken van Mozes, Jozua, Richteren, Samuël, bijna alle Psalmen, Job enz. onder de latere Schrijvers telt; maar doet men dit niet, en mij schijnt dit een onwaar gevoelen te zijn, dan vervalt dit argument. In allen gevalle is dit geene uitgemaakte zaak, en daarom mag die stelling zoo maar niet tot grondslag van dit betoog gelegd worden. Neen, men had woorden moeten opgeven, die alleen hier en verder alleen bij Ezra, Nehemia, Esther, Haggaï, Zacharia en Maleachi voorkwamen en die als latere woorden zich kenmerkten. Dat deed men niet; want die zijn er niet. Men schijnt overigens hier ook van het wonderlijke denkbeeld uit te gaan, dat een Schrijver, ook zelfs eenvoudige of grondwoorden, zoo maar zelf zou hebben uitbedacht. Dit is niet redelijk gedacht. Zulke nieuwe woorden vindt een Schrijver niet uit, maar hij is slechts de eerste, die ze uit de gesprokene taal. in de geschrevene overbrengt. Men behoorde overigens ieder van deze woorden in zijne wording en ontwikkeling na te gaan. De geschiedenis echter van afzonderlijke woorden te schrijven, is in het Hebreeuwsch ten hoogste moeielijk, vooral om het kleine getal van de oude schriften en ook om de verschillende gevoelens over de oudheid der boeken. Met eenvoudige optelling en machtspreuken vordert men hier niet.

Men zegt: in de laatste Hoofdstukken vindt men een aantal woorden, meestal slechts eenmaal voorkomende, die elders in het O. Test. te vergeefs gezocht worden.

Voor zoover dit waar is, zijn die zeldzame of slechts eens voorkomende woorden, even zoovele bewijzen vóór de echtheid der laatste Hoofdstukken; want hetzelfde moet van de algemeen voor echt gehoudene verklaard worden. Dit kenmerk is aan alle deelen van Jesaja bijzonder eigen. Hierover zie men later § 2.

Men zegt: in de laatste Hoofdstukken komen eenige woorden voor, die in de eerste Hoofdstukken niet gevonden worden, of wier beteekenis gewijzigd is, of die overdrachtelijk gebezigd worden.

Dit geheele argument beteekent, voor elk die met Jesaja bekend is, letterlijk niets. Want indien men b. v. slechts de 12 eerste Hoofdstukken van Jesaja neemt en die dan nog in vier ongeveer even groote deelen verdeelt, b. v. 1°. Hoofdst. 1—4, 2°. Hoofdst. 5, 6, 3°. Hoofdst. 7—Hoofdst. 10. 4 en eindelijk 4°. Hoofdst. 10. 5—Hoofdst. 12, dan kan men van elk dezer vier deelen met evenveel recht zeggen: in het eerste of in het tweede, of in het derde, of in het vierde gedeelte, in elk van die afzonderlijk vindt men eenige woorden, die in de drie andere gedeelten en ook in al de andere Hoofdstukken van het geheele boek niet gevonden worden, of wier beteekenis gewijzigd is, of die overdrachtelijk gebezigd worden. Zie later § 2. Gebeurt dit nu eveneens in de laatste Hoofdstukken, als in de eerste, dan pleit dit zeer sterk voor de identiteit van den Schrijver en is een krachtig bewijs vóór de eenheid en echtheid van het geheele boek.

Het is inderdaad een treurig verschijnsel, dat mannen die een doorloopenden Commentaar op Jesaja schreven, en voor wie dit toch niet geheel verborgen kon blijven, daarvan niet hebben getuigd; ja, dat zij deze eigenaardigheden in het tweede deel, als karakteristieke bijzonderheden hebben opgemerkt en van diezelfde eigenaardigheden in het eerste deel, hebben gezwegen.

Als termen van vergelijking heb ik nu genomen Hoofdst. 6, als zijnde het eerste Hoofdstuk van het eerste gedeelte, aan welks echtheid door niemand getwijfeld wordt, en daar tegenover gesteld, Hoofdst. 40, als zijnde het eerste van het tweede deel. Ik had even goed twee anderen kunnen kiezen, want dit was mij om het even. Het resultaat is overal hetzelfde.

Dat men uit grooter getal van Hoofdstukken ook een grooter aantal van kenmerken ontleenen kan, en dat in één enkel Hoofdstuk niet al het eigendommelijke gevonden wordt, spreekt van zelf. Toch heb ik mij bij twee Hoofdstukken bepaald. Een te groot aantal van bewijsplaatsen leidt slechts tot verwarring en verduistering, en ik voor mij heb aan troebel water geene behoefte. Eenvoud en duidelijkheid zijn hier bovenal noodig. Mijn betoog moge dan maar eene beek gelijk zijn; ik wensch mijne lezers tot den bodem toe te laten doorzien en meen zoo aan hun belang het meest bevorderlijk te zijn.

§ 1.

Taalkundige opmerkingen over Jes. VI.

Vs. 1.

אדני *den Heer.* Zoo wordt het te recht vertaald, al beteekent het ook oorspronkelijk *mijn Heer!* Dat het woord door het pron. bepaald is, toont ook Jesaja door het voorgevoegde את; maar zoo als Rabbi, *mijn Meester!* later eenvoudig *Meester* geworden is, zoo is ook hier dezelfde wijziging der beteekenis op te merken. In de boeken van Mozes, Jozua enz. komt het alleen dán voor, als het woord tot God gericht wordt. Jesaja is de eerste die het ook objectief gebruikt, zoo als zijn jonger tijdgenoot Amos. 9. 1.

ישׁב *zittende op een troon.* Dat het zitten op een troon of rechterstoel hier wijst op rechtspraak, oordeel, vonnis, is met het oog op Jes. 16. 5, Ps. 9. 8, Spreuk. 20. 8 enz. en op den geheelen inhoud van het Hoofdstuk, duidelijk en wordt alge-

meen erkend. Gods troon wordt somtijds gesteld in den hemel, somtijds tusschen de Cherubim, boven de arke des Verbonds, in het Heilige der heiligen. Het verband wijst ons hier bepaaldelijk op dit binnenste tempel-vertrek. Bij den Jeruzalemschen tempel kon wel het lichamelijk oog van Jesaja, wegens het voorhangsel, daarin niet doordringen, maar de Tempel, dien hij in een gezicht zag, was ook niet die Jeruzalemsche, maar een daaraan gelijke Tempel, die aan zijn geest getoond werd.

Mijne voornaamste opmerking, naar aanleiding van het aangehaalde woord, geldt de orthographie van Jesaja. Waarom wordt hier en in vers 5 dit woord *defective*, zonder de Wau geschreven, en in vers 11 *plene*, met de Wau? Het antwoord op die vraag toont ons de nauwgezetheid van Jesaja's orthographie.

Het participium als zoodanig, wordt gewoonlijk door hem *defective* geschreven, b. v. חֹטֵא 1. 4; שֹׁמֵעַ 1. 15; 41. 26; 50. 10; אֹהֵב 1. 23; 61. 8; רֹדֵף 1. 23 en verder in meer dan 60 andere participia, in het tweede deel even zoo als in het eerste.

Als het participium als nomen substantivum gebruikt wordt of substantivum is, dan wordt het *plene* geschreven, b. v. בורא schepper, חוטא zondaar, אויב vijand, יונק zuigeling, יועץ raadgever, מושל heerscher enz.

Maar de substantiva, die eene bediening, stand of betrekking in de maatschappij aanduiden, blijven *defective* geschreven, b. v. כהן priester, קסם waarzegger, שמר wachter, סכן hofmeester, ספר schrijver, נֹגֵשׂ opzichter, סחר koopman, צרף goudsmit, רעה herder enz.

Wat verder de scriptio plena en defectiva regelt, behoort hier niet te worden behandeld, evenmin als hier verlangd zal worden de aanwijzing van de ware lezing, waar die in onze gewone uitgaven, door de onzekerheid der meeste Handschriften op dit punt, uit de Masora en eenige goede Handschriften hersteld moet worden. De bovenstaande drie opmerkingen mogen hier volstaan.

Volgens die regelen moet dus יֹשֵׁב een participium zijn, *zit-*

tende of *wonende* en יֹשֵׁב een nomen substantivum, *inwoner.* Zoo is het ook werkelijk bij Jesaja hier en elders. Men zie voor het eerste, behalve de 2 plaatsen in ons Hoofdstuk, ook Hoofdst. 10. 24; 26. 21; 33. 24; 37. 16; 40. 22 en voor het tweede, behalve de plaats in ons Hoofdstuk, ook Hoofdst. 5. 3; 8. 14; 9. 8; 22. 21; 24. 17; 28. 6; 49. 19. Het woord wordt dus in beiderlei schrijfwijze en in overeenstemming daarmede, in beiderlei beteekenis, in alle deelen van Jesaja gevonden. Behalve deze plaatsen, komt dit woord niet meer dan eens in het geheele boek voor, Hoofdst. 20. 6. Het wordt daar wel defective in onze uitgaven geschreven, terwijl toch de beteekenis die van *inwoner* is. Dit moet echter in onze uitgaven gecorrigeerd en plene gelezen worden, op grond van de Masora op Hoofdst. 5. 3 en op Hoofdst. 6. 1, die duidelijk en zeker is. Hoe meer men Jesaja's orthographie onderzoekt, des te nauwkeuriger blijkt zij te zijn. Zie verder over deze orthographie later bij Hoofdst. 40. 3 [1]).

רם ונשא *hoog en verheven.* Deze woorden worden gewoonlijk, in strijd met de daarbij staande accenten, toegevoegd aan het voorafgaande *troon.* Het is verkieslijker, met dien ouden commentaar die in de accenten gegeven is, hen te beschouwen, als tweede praedicaat van het voorafgaande אדני. Een hooge en verhevene troon laat zich in het Allerheiligste moeielijk denken. Die bijvoeglijke woorden passen ook niet bij het woord *troon,* dan in overdrachtelijken zin, dien men hier niet kan aannemen. Zij voegen volmaakt bij het voorgaande *den Heer,* die op den troon zit, die hoog en verheven is. Zoo voegt Jesaja, en hij *alleen,* die beide woorden gewoonlijk bijeen b. v. in Hoofdst. 57. 15: »Zoo zegt de Hooge en Verhevene"

---

1) Om niet telkens in herhalingen te vallen, verzoek ik nu eens vooral mijne lezers om bepaald te letten op de cijfers, der door mij aangehaalde Hoofdstukken van Jesaja. Daar gewoonlijk bij de plaatsen uit het *eerste* deel, ook aanhaling van dezelfde woorden en uitdrukkingen uit het *tweede* deel voorkomt, is dit een doorgaand argument voor de identiteit van de taal.

enz. en, van den Messias sprekende in Hoofdst. 52. 13: »Hij is »hoog en verheven."

שׁוּלָיו *zijne zoomen of zijne slepen* vervulden het Heilige. Zoo wordt het in de Lexica en Commentaren verkeerdelijk vertaald. Men had, meen ik, uit die vertaalde woorden alleen, reeds moeten opmaken, dat zij niet voegzaam zijn. Voorheen vertaalde men het door *zoomen;* maar wat zou dit beteekenen? De zoom of onderrand van een kleed, waaraan men dacht, laat hij drie of vier vingeren breed zijn, hoe kan die hier bedoeld zijn? Hoe kan de zoom of onderrand van het kleed het Heilige vervullen, als de Heer zelf in het Heilige der heiligen op den troon zit? Het is niet slechts onuitstaanbaar hyperbolisch, maar ook volstrekt onmogelijk. Daarom vertaalden de lateren het door *slepen.* Dit is echter geheel willekeurig en zonder eenigen grond. Voorts is het hoogstonwaarschijnlijk, dat het iets dergelijks zou moeten beteekenen; niemand zou dat in Jesaja's tijd begrepen hebben, want geen vorst of onderdaan, geen rechter of priester had onder Israel slepen of een sleep aan zijne kleeding. Eindelijk blijft het even onmogelijk. Als toch iemand aan zijn kleed een sleep draagt, dan is die achter hem als hij gaat en onder hem als hij zit; maar hier zouden dan de slepen van Hem, die in het Heilige der heiligen zit, vooruitsteken niet slechts, maar ook het Heilige, het voorvertrek vervullen! Neen, Jesaja moet iets anders bedoeld hebben. De oude vertalingen geven hier intusschen geen licht.

Zien wij dan eerst hoever de Etymologie ons brengt. Het algemeene denkbeeld, dat de wortel שׁוּל te kennen geeft, is dat van geplaatst te zijn onder iets anders of *daaronder gesteld te zijn.* Daarover is men het vrij wel eens. Nu komt hiervan af het subst. שׁוּל dat niet, zoo als opgegeven wordt, in den *pluralis,* maar in den *dualis* in gebruik is, שׁוּלַיִם. Dit komt 4 malen voor van den zoom of onderrand van een vrouwenkleed en 5 malen van den zoom of onderrand van het hoogepriesterlijke kleed. De dualis wordt vereischt, omdat die zoom

het kleed verdubbelt. Anders komt dit woord alleen voor in het latere Hebreeuwsch van den onderrand van eene schaal of bekken, b. v. Pesach V. 5: »de bekkens, waarin men het bloed »der Paaschlammeren opvangt, hebben geen שולים onderrand, »opdat men ze niet nederzette en het bloed stolle." Of van den onderrand of het voetstuk van een watervat, kopjes enz. Celim. 15. 1; Ohol. 8. 8. enz.

Naast dit subst. in den dualis, komt hier bij Jesaja voor het partic. pass. in den *pluralis* שולים, hetgeen dan noodzakelijk beteekenen moet: *personen die onder God staan.* Aan zaken kan hier niet gedacht worden, omdat het masc. gen. is en omdat voorwerpen geplaatst onder Hem, die in het Allerheiligste op den troon zit, het Heilige of het voorvertrek niet vervullen kunnen. Als wij dan personen genoemd vinden die onder God staan, dan denken wij als van zelf aan de engelen. Dit geeft een goeden zin. Gelijk de priesters, de zonen van Aäron, in den Jeruzalemschen tempel in het Heilige dienden, alzoo doen dit hier engelen, Gods dienstknechten, in het Heilige dat aan Jesaja wordt voorgesteld. Die beteekenis, door de etymologie aangewezen, wordt door den samenhang aanbevolen.

Uit de aanverwante talen geeft het Arabisch nog nadere opheldering. Daar is شَوّْل *dienstvaardig* en شَوِل wordt door Freytag in Lex. vertaald: *promtus in opere, in famulitio;* terwijl شُوُل door Sylv. de Sacy in Chrest. II. p. 485 en 466 vertolkt wordt: *prompt à executer les ordres.*

Wij hebben dus volkomen recht om het te vertalen: *zijne dienstvaardigen vervullen het Heilige.* Het is waar, deze benaming voor engelen komt elders niet voor; maar de volmaakt gelijkluidende naam in het N. T. λειτουργικὰ πνεύματα, *dienstvaardige geesten*, wordt ook niet meer dan éénmaal gebruikt Hebr. 1. 14. Bovendien is het aantal van slechts eens voorkomende woorden bij Jesaja zeer groot.

היכל het *Heilige.* Dit woord, somtijds gebruikt voor het geheele heiligdom, wordt hier te recht algemeen opgevat als de

naam van het groote vertrek in den tempel tusschen het voorportaal en het allerheiligste, zooals 1 Kon. 6. 1—, Ezech. 41. 1.

Vs. 2.

שרפים *Serafs* stonden bij Hem. Dit woord komt hier alleen voor. Er is nog wel een ander שרפים, maar dat is de pluralis van שָׂרָף eene vurige slangensoort [1], van het werkw. שרף branden, verbranden. Ons woord moet in den singularis geklonken hebben Seraf of Seref, van denzelfden vorm als גָּבָר of גֶּבֶר, en er worden door aangeduid redelijke, sprekende hemelbewoners, die den hoogen God verheerlijken. Die taalkundigen, die het vergelijken met het Arab. شرف, dat van *adel*, *verhevenheid*, *hoogheid* gebruikt wordt, schijnen mij toe volkomen de waarheid aan hunne zijde te hebben en tegen deze verklaring is niets van eenig aanbelang ingebracht. Het beteekent dus *Verhevenen*, en de naam is tegenovergesteld aan dien der *Dienstvaardigen* in het voorgaande vers.

Van deze engelen Gods, de verhevenste en de naaste in Zijne omgeving, is niets aan ons bekend, dan uit deze plaats. Zij zijn onderscheiden van de Cherubim, Ezech. 1 en 10, die in uitwendig voorkomen van hen verschillen en *onder* Gods hemeltroon zich bevinden. Zij zijn onderscheiden van de dienstvaardige engelen, die als Zijne dienaren *voor* Hem staan en aan wie geene vleugelen worden toegeschreven. Aan menschen verschenen dezen ook steeds in geheel menschelijke gedaante. Zij, de verhevenste dienaren Gods, loven en verheerlijken Hem, vs. 3, en dienen Hem op Zijn wenken vs. 6.

ממעל לו stonden *boven* hem. Zoo staat er wel volgens de eigenlijke beteekenis van het woord; toch moet het vertaald worden: stonden *bij* Hem. In het Hebr. wordt de praep.

(1) Dat er onder de taalkundigen zijn, die gretig de gelegenheid aangrijpen om de Serafs op de eene of andere wijze met *slangen* in verband te brengen, laat zich denken. Men zou zoo gaarne eene Hebreeuwsche mythologie willen maken. Het hoogste toppunt van onverstand en onkunde is door hen bereikt, die hier aan den zeer veel lateren Egyptischen Serapisdienst denken wilden.

על, מעל of ל מעמ *boven* in uitgebreider zin genomen, dan in de Westersche talen. In plaats van zitten *aan* de tafel, staan *bij* de rivier, een beeld geplaatst *naast* het altaar, staan *bij* iemand die zit, wordt hier altijd de praep. *boven* gebruikt, omdat men geacht wordt iets hooger te zijn, dan het voorwerp waaraan men zit of waarbij men staat; zie b. v. Gen. 18. 8; Jer. 36. 21; Dan. 12. 7.

יעופף met twee *vloog* hij. Dit zou het zijn als het werkwoord in Kal stond, zooals in vs. 6. Door Pihel wordt niet de daad van vliegen, maar de vaardigheid, de herhaling van vliegen uitgedrukt, b. v. Gen. 1. 22. Het is dus: met twee vloog hij her- en derwaarts, heen en weder (volitabat) nl. wanneer en waarhenen de Heer het wilde.

Vs. 3.

זה אל זה *en de eene riep tot den andere.* Nauwkeuriger is het en zij riepen uit (de singul. staat hier even als in vs. 2), de eene tot den andere d. i. beurtelings; zij loven den Heere met beurtgezangen. Het *uitroepen* ziet op de kracht hunner luide, doordringende stemmen.

קדוש. Het woord *heilig*, van God gebruikt, beteekent bij Jesaja niet, gelijk bij de vroegere schrijvers, vlekkeloos, rein en alle onreinheid verfoeiende Lev. 11. 44, 45; 19. 2; 20. 26; 21. 8 enz., die de afwijking van zijn eeredienst niet kan gedoogen, Jos. 24. 19; 1 Sam. 6. 20; maar met insluiting daarvan, in hooger en uitgebreider zin, Gods heerlijke majesteit, de oneindige heerlijkheid van Zijn Wezen, waarom dan ook, bij Jesaja het eerst, God *heiligen* zooveel is als Hem *verheerlijken*, even als in de eerste bede van het gebed des Heeren. De parallelismus wijst hier reeds op. Zoo is dan ook Jes. 5. 16: God de heilige zal geheiligd worden (d. i. niet de vlekkelooze maar de hoogheerlijke zal verheerlijkt worden) door gerechtigheid; Jes. 8. 13: Den Heer der heirscharen zult gij heiligen (verheerlijken) en Hij zij uwe vreeze (en Hem zult gij vreezen); even zoo, naast vreezen, in Jes. 29. 23: En zij zullen den heiligen Jakobs heiligen (verheerlijken) en den God Israels

vreezen; Jes. 40. 25 in vergelijking met de nietigheid der afgoden: *bij wien zult gij Mij vergelijken, dien Ik gelijk zij*, zegt de Heilige (de Hoogheerlijke); 58. 13 opdat de Heer geheiligd (verheerlijkt) worde, die te eeren is.

In de beschouwing van het Wezen en de volmaaktheden Gods is geen verschil tusschen Jesaja en de vroegeren; maar de beteekenis van dit woord is nu gewijzigd; zoodat het niet meer alléén van de vlekkelooze reinheid Gods, maar van alle Hem eigene volmaaktheden te zamen d. i. van Zijne Goddelijke majesteit wordt gebezigd.

Zoo grooten en onuitwischbaar diepen indruk maakte dit woord der Serafs op het gemoed van den Profeet, dat al zijne schriften de uitwerking daarvan vertoonen. Jesaja het eerst, en Jesaja alleen noemt den Heer, in alle gedeelten van zijn boek: *den Heilige Israels.* Daar deze uitdrukking dezen schrijver bijzonder kenmerkt en op deze hem gegevene openbaring steunt, moge hier de reeks der plaatsen volgen, waar zij staat: 1. 4; 5. 19, 24; 10. 17, 20; 12. 6; 17. 7; 29. 19, 23; 30. 11, 12, 15; 31. 1; 37. 23; 41. 14, 16, 20; 43, 3, 14, 15; 45. 11: 47. 4; 48. 17; 49. 7; 54. 5; 54. 5; 55. 5; 60. 14. Geen ander schrijver doet dit zoo; ja deze uitdrukking komt anders nergens voor dan in Jerem. 50. 29 en 51. 5, in welke beide Hoofdstukken dikwijls navolging van Jesaja gevonden wordt (zie boven bladz. 54), en 4 malen in Psalmen, die algemeen voor later dan Jesaja's leeftijd gehouden worden. Te recht heeft men sedert lang op het eigenaardig gebruik van dit woord in *alle* deelen van Jesaja, als een kenmerk van den Schrijver gewezen. Het argument krijgt dubbele kracht, als men op het woord der Serafs lettende bedenkt, wáárdoor in Jesaja's gemoed dit woord als 't ware was ingegrift.

צבאות *de God der legerscharen.* Uitdrukking van 's Heeren almacht, als van Hem, aan Wiens wenk het hemelsche heirleger gehoorzaamt. Dit woord, dat in Samuëls tijd eerst opkomt, wordt in alle deelen van Jesaja, in de laatste gelijk in de eerste, dikwijls gevonden (meer dan 60 malen). Bij de schrij-

vers, die in de Babylonische ballingschap leefden, in den tijd van druk, toen God Zijn volk voor een tijd had verlaten — bij Ezechiël en Daniël — staat het *nooit*.

- מלא *de gansche aarde is van Zijne heerlijkheid vol.* Ofschoon de beteekenis van elk dezer woorden volkomen zeker en duidelijk is, wordt toch de geheele volzin gewoonlijk niet in zijne volle kracht en ware beteekenis opgevat.

Vooreerst twijfelt men of *Zijne heerlijkheid* het subject of praedicaat is. Men moest daaraan niet twijfelen. Het oorspronkelijke is duidelijk genoeg. De parallelismus toont met klaarblijkelijkheid aan, dat *Zijne heerlijkheid* het subject is; zoo als ook in het voorgaande lid, waarvan dit de antiphonie is, het subject te vinden is in de laatste woorden: de Heer de God der heirscharen. Het praedicaat staat in beide gevallen voorop, omdat hierop al de nadruk vallen moet. Zelfs die uitleggers echter, die de constructie goed verstaan, keeren in hunne verklaring den zin weder om en vinden hier de, overigens zeer ware, uitspraak: dat Gods albestuur Hem als den heerlijken en almachtigen verkondigt. Zoo komt het nadrukkelijk vooropgezette praedicaat niet tot zijn recht.

Ten tweede. Het woord מלא beteekent ook wel *volheid*, maar niet hier. *De volheid der gansche aarde* zou in het Hebreeuwsch zijn uitgedrukt door de woorden: כל הארץ ומלאה de gansche aarde en hare volheid. Het woord is hier een nomen verbale, »*vervulling*' der gansche aarde", in plaats van het verbum finitum, »*vervult* de gansche aarde": even zoo als Jes. 8. 8 van het Assyrische leger gezegd wordt: het is de *vervulling* van de breedte des lands d. i. *vervult* de geheele breedte des lands. Ook dit wordt door zeer vele schriftverklaarders volkomen goed ingezien. Maar nu het geheel. Als wij op den nadruk acht geven die op het praedicaat gelegd wordt, dan mag men het niet opvatten in dien zin, dat Gods *heerlijkheid* de gansche aarde vervult; want dan zoude de tegenoverstaande nevenstelling deze moeten zijn, dat b.v. Zijne goedheid of Zijne rechtvaardigheid of eene andere goddelijke eigenschap

de gansche aarde vervulde; maar het is: *de gansche aarde* wordt vervuld met Zijne heerlijkheid, *de gansche aarde*, in tegenoverstelling van den tempel of van het land van Israel. De woorden zijn zoo geplaatst, dat zij niet anders mogen worden opgevat. Niet Israel alléén, tot hiertoe Gods volk, maar de gansche aarde. Jesaja zelf verklaart het aldus in Hoofdst. 40. 5: de heerlijkheid des Heeren zal geopenbaard worden en *alle vleesch*, *gezamenlijk*, zal haar zien.

Hoe diepen indruk ook *dit* woord der Serafs op de ziel van Jesaja gemaakt heeft, blijkt uit het gansche boek. Met *Israel* zullen ook de *heidenen*, Gods heerlijkheid zien en Hem aanbidden. Dit is, nevens de openbaring van Gods majesteit, de hoofdinhoud zijner profetie. Vooral het geheele tweede deel van zijn boek is aan de verkondiging hiervan toegewijd. Het woord der Serafs is de sleutel tot recht verstand van Jesaja's schriften. Geen gedeelte is er, dat door dit licht niet wordt opgehelderd. Voorwaar het was geene onbeduidende reden, waarom hem deze onmiddellijke en zichtbare openbaring gegeven werd, en het is het eenige buitengewone gezicht, dat door hem vermeld wordt. Des te grooter en blijvender was de indruk daarvan.

Vs. 4.

אמות הספים *de posten der dorpelen* of *de fundamenten der dorpelen.* Zoo worden in Lexica en Commentariën deze beide woorden vertaald; het eerste woord voorheen meest door de *posten*, thans meest door de *fundamenten;* het laatste algemeen door *dorpel* of *drempel.* Hoe intusschen de *posten der dorpels* zich bewegen konden, zoo als men wil, door de stem der Serafs, of wat dat beteekenen moet, is mij onbegrijpelijk; en hoe iemand zeggen konde dat de, voor het oog onzichtbare, fundamenten (niet van het gebouw, maar) van de dorpels zich door de kracht der stem bewogen, is mij even onverstaanbaar. Niemand heeft dit dan ook verklaard.

Beide woorden worden verkeerd vertaald. Beginnen wij met het laatste, dat door allen als dorpel of drempel wordt overgezet.

Deze vertaling berust eeniglijk op de Latijnsche vertaling, de Vulgata. Die grondslag is echter hier te zwak, te meer daar die vertaling zich niet gelijk blijft. Hier wordt het vertaald door *limina*, de dorpels. elders door de kozijnen, *postes*, 2 Chron. 3. 7, elders door deurhengsel, *cardo*, Amos 9. 1. De auteur zelf dier vertaling was niet zeker van zijne zaak; hij stelt daarvoor een of ander woord, dat bij eene deur behoort, naarmate de zin dit scheen te vorderen. Wij zullen dus naar beter gids behooren om te zien.

Het woord סף, in plur. masc. ספים, welks wortelwoord niet in gebruik en van onzekere beteekenis is, wordt gebruikt voor een gedeelte van een huis, paleis of tempel, — vooraan bij den ingang b. v. Richt. 19. 27; 1 Kon. 14. 17 enz.; — waar de deurwachters zich ophouden 2 Chron. 23. 4 enz., die daarom evenzeer wachters der poort, als wachters van den סף genoemd worden. Waarschijnlijk is het de dorpel niet; want die heet מפתן en de bovendorpel משקוף.

Wat het nu vooraan de poort geweest is, zal Ezechiël ons leeren in Hoofdst. 40. 5—23.

De breedte van de daar beschrevene poort des tempels was 25 el, vs. 13 (ééne el is bijna eene halve Ned. el); zoodat dit wel een aanzienlijk en groot poortgebouw genoemd mag worden. De breedte van de opening dier poort was 10 el, vs. 11; en de diepte of de doorgang was 13 el, vs. 11. De poort was dus aan den voor- en achter-gevel niet gelijkloopende met den buiten- en binnen-wand van den muur. Deze was slechts 6 el dik, vs. 5; en de poort sprong dus naar buiten en naar binnen uit. — Juist in het midden van de diepte of van den doorgang bevond zich de dubbele deur met hare dorpels en kozijnen en nam daar de ruimte in van 1 el. Wat daar achter was, van de deur tot aan den uitgang naar binnen in het voorhof, heet אולם *portaal* en was 6 el of 1 roede lang, vs. 8; wat daarvóór was, van de deur tot aan den ingang aan de straat of tot aan den buitenwand der poort, heet סף *voorportaal* en was ook 6 el lang, vs. 6; of als men de zuilen, die den ingang aan weêrs-

zijden versierden en 2 el dik waren, mederekent, dan 8 el lang, vs. 9. Als men dus de poort doorgaat, dan heeft men eerst de סף het voorportaal = 6 el, dan de dorpel met de deuren = 1 el, dan de אולם het portaal = 6 el, hetgeen te samen voor den doorgang geeft 13 el, vs. 11.

Het is overigens bekend dat in het Oosten, vooral ook bij paleizen en tempels, de deur gewoonlijk niet in dezelfde lijn was met den buitenwand van den muur of de poort, maar meer naar binnen geplaatst was en er alzoo een voorportaal gevormd werd, waar men voor de zonnestralen of den regen beschut was, tot dat de deur was opengemaakt.

Als wij nu de oude vertalingen nagaan, dan blijkt het dat de Chaldeeuwsche hetzelfde woord bezigt, dat in het Hebreeuwsch staat. Dit helpt ons dus niet.

De Syrische vertaling heeft alleen het algemeene woord: *poort.*

De Grieksche vertalingen bevestigen mijne verklaring. In de LXX is het wel eens *πυλη* de *poort*, maar op andere plaatsen *πρόθυρον voorportaal*, Ezech. 43. 8; 1 Koning. 14. 17; en elders *τὰ πρόπυλα* de *voorpoort*, Amos 9. 1. Aquila en Theodotion, vertalen het gewoonlijk *πρόθυρον voorportaal.*

Op deze gronden meen ik de beteekenis van *voorportaal* als genoegzaam verzekerd te mogen beschouwen. Het meervoud wordt gebezigd, omdat er zoo vele voorportalen waren, als er poorten gevonden werden. Van die gezamenlijk wordt hier gesproken.

Het andere woord אשיות wordt vertaald *posten* of *fundamenten.*

Voor de vertaling *posten*, die altijd מזוזות genoemd worden, is geen grond. Zij is door Kimchi het eerst aangegeven, maar zonder eenig bewijs. Bovendien is het onverstaanbaar. De andere vertaling *fundamenten*, is door Gesenius aan dit woord toegekend; maar door eene dubbele vergissing. Hij vergelijkt het eerst met het Arab. أُمّ *moeder*, dat of in eigenlijken zin gebruikt wordt of in figuurlijken voor de oorsprong, het begin, de oorzaak van iets. Dit laatste wordt nu in het Lex. van Golius, dat hij gebruikte, genoemd: *radix*, *principium* en naar

het *Latijn*, waar b. v. radix voor den voet van een berg of Pyramide enz. gebruikt wordt, heeft hij nu aan het Arabisch en aan ons *Hebreeuwsche* woord de beteekenis van *fundamenten* toegeschreven, zonder te bedenken, dat de *grondslag* van een gebouw niets gemeens heeft met het hoofddenkbeeld dat in het woord *moeder* spreekt, en dat geheel verschilt van het hoofddenkbeeld dat het Latijnsche woord *radix* aangeeft. Het Arabisch geeft hiervoor geen den minsten grond. Verder vergelijkt hij het met het Talmud. אמת ריחיא en deze vergissing is niet minder groot. Niet Buxtorf, dien hij noemt, vertaalt die woorden door *basis* molarium lapidum (Lex. p. 113); het is slechts eene glosse van een onbekenden lezer, die dat woord niet verstond. Het Talmudische אמה, dat hetzelfde is als het Hebreeuwsche אם (en eigenlijk moeder beteekent, cf. Mischna, Surenhus. V. 525) en als het Arabische أمّ wordt even als dit laatste gebruikt: de eo, in quo aliquid continetur, spec. mansio, habitaculum. Vóór het woord *molen* geplaatst, kan het niet anders zijn dan het molenhuis, het vertrek waar, in elke woning, de handmolen stond en dagelijks gebruikt werd. Andere dan handmolens gebruikte men niet om te malen, en daar de molensteenen in het Oosten, in vergelijking met die van het Westen, klein waren, niet meer dan 2 voet in diameter, en door twee vrouwen licht gedreven konden worden, is er geene reden om aan *de fundamenten* van zulk een molen te denken. Wij laten dan de beteekenis van fundamenten, die geen grondslag heeft, geheel varen.

De gewone beteekenis van het woord, benedenarm of el, geeft hier geen zin. Het moet klaarblijkelijk iets zijn, dat bij een voorportaal behoort. En wij behoeven niet lang te zoeken. Alle oude vertalingen toch, hoezeer door alle nieuwere uitleggers verlaten, bieden met eene overeenstemming, die zelden bij vreemden en ongebruikelijken zin voorkomt, eene volkomen passende beteekenis aan.

De Grieksche vertaling der LXX plaatst daarvoor *τὸ ὑπέϱϑυϱον*, dat in de Latijnsche eveneens wordt aangegeven, nl. *super-*

liminare. Eveneens heeft het de Syrische ܐܣܩܘܦܬܐ, dat ook door Castellus vertaald wordt *superliminare;* en de Chaldeeuwsche, die אילות heeft, welks sing. אילא overeenkomt met het Hebreeuwsche איל, dat, eene eenigszins uitgebreidere beteekenis heeft en de vooruitstekende lijsten en versieringen niet alleen boven, maar ook naast den ingang aanduidt. Gesenius vertaalt dit Chaldeeuwsche woord (in Thes. s. v. איל) door: partes in fronte aedificii prominentes, en het Hebreeuwsche איל wordt ook Ezechiël 40. 21 door Aquila, Symmachus en Theodotion met *ὑπέρθυρον* vertaald. Wij hebben hier dus de meest gewenschte overeenstemming bij de Ouden. De verklaring is nu eenvoudig.

Voor aan den ingang van iedere tempelpoort, aan weêrszijden dus van het voorportaal, stond tegen den wand eene zuil, die 2 ellen dikte had. Deze beide zuilen waren van boven vereenigd door een dwarsliggenden balk of bovendorpel. Op dezen dorpel lag een horizontale, met lijsten versierde balk, de fries. Hierop rustte de frontispice, bestaande uit drie zware, goed uitkomende, platte, met goud bekleedde balken, die te zamen een gelijkzijdigen driehoek uitmaakten. De onderste platte balk of de kornis (corniche) lag op de fries en stak een weinig vooruit. De twee andere kornissen, beneden rustende op de uiteinden van de onderste kornis, gingen van daar schuins naar boven en raakten elkander in het midden boven den ingang van het voorportaal. Zij vormden aldus een driehoekig gevelveld, dat somwijlen met wijngaardranken en druiventrossen, met palmboomen, leliën enz. versierd was, en somwijlen geheel eenvoudig uitkwam, maar altijd eene schoone frontispice of voorgevel vertoonde. Josephus spreekt daarvan in B. Jud. V. 5. 2: *τῶν δὲ πυλῶν αἱ μὲν ἐννέα χρυσῷ καὶ ἀργύρῳ κεκαλυμμέναι πανταχόθεν ἦσαν, ὁμοίως τε παραστάδες καὶ τὰ ὑπέρθυρα.*

Op grond dus van de oude vertalingen mogen wij door de אמות verstaan de *voorgevels* of *frontispices* nl. der voorportalen. Het meervoud wordt gebruikt, omdat er even zoo vele gevels der voorportalen waren, als poorten.

Waarom staat er nu juist van dezen, dat zij bewogen werden? Het is eene geheel eigenaardige Hebreeuwsche uitdrukking, om als men eene geheele zaak bedoelt, alleen hare uiterste einden te noemen. Zoo is Ps. 19. 5 *het einde der wereld* niet anders, dan wat in hetzelfde vers genoemd wordt *de gansche aarde.* Als Bileam, van de hoogte af uitziende, *het uiterste des volks* zag, Num. 22. 41, dan beteekent dit *het gansche volk.* Als Richt. 18. 2 de Daniten vijf mannen zonden *uit hunne einden*, dan is dit *uit den geheelen stam.* Zoo staat er 1 Kon. 12. 31, Jeroboam maakte priesters *uit de einden des volks*, dat is, *uit het geheele volk,* die niet waren uit de zonen van Levi. Als God genoemd wordt de Schepper der *einden der aarde* Jes. 40. 28, dan is dit: de Schepper *der geheele aarde*, en als Jes. 7. 18 gesproken wordt van de vliegen, die zich bevinden aan *het einde van Egypte's rivier*, dan is dit niet anders dan: die zich bevinden aan *die geheele rivier.* Als nu hier staat dat de gevels der voorportalen, de uiterste deelen des tempels, zich bewogen, dan is het als of er stond: de geheele tempel tot aan zijne uiterste deelen toe, tot aan de gevel-versieringen boven de voorportalen der voorpoorten, werd geschud en beefde.

הקורא door of liever op de stem van *den roepende.* Het partic. wordt hier als substantief gebruikt en daarom *plene* geschreven; zie boven op vs. 1 en later op Hoofdst. 40. 3. Het is dus de *uitroeper.* Dat het collective is op te vatten, blijkt uit den samenhang. Dat de tempel beefde en met rook vervuld werd, geschiedde niet door, maar op de stem der Serafs. Van het begin af, zoodra die stem gehoord werd, openbaarde zich aldus Gods tegenwoordigheid. De praep. is dus zoo als *ἀπὸ* in *ἀφ' ἡμέρας*; even zoo wordt zij gebruikt Jes. 38. 12, Lev. 27. 17 enz.

עשן het huis (de geheele tempel) werd vervuld met *rook.* In vele Commentaren wordt dit woord ongelukkig verward met ענן, dat ook wel eens *rook* beteekent. Zij, die dit doen, denken dan hier aan den rook van wierook op den reukoffer-altaar en daar deze nooit עשן heet, wordt de geheele zin door hen ver-

keerd verstaan en geheel misduid. Geen Israëliet konde עשן met ענן verwarren. Ons woord komt in eigenlijken zin alleen voor, waar brand is van eene stad, of huizen, of hout enz. en behoort bij אש *vuur*. Overdrachtelijk wordt het gebruikt, waar van toorn of vreeselijk straffende gerechtigheid gesproken wordt en is dan een teeken van gloeienden, brandenden toorn. Men zie slechts uit vele plaatsen Exod. 19. 18; 2 Sam. 22. 9; Ps. 68. 3; Jes. 14. 31; 65. 5 enz.

Slechts eene plaats is er in het O. Test. die nadere toelichting vereischt, nl. Jes. 4. 5, waar intusschen alle moeielijkheid terstond wegvalt, als men aldus afdeelt en vertaalt: de Heer zal over alle woning des bergs Zion — scheppen eene wolk des daags; en eenen rook en den glans van een vlammend vuur des nachts. Zoo wordt de rook vereenigd met het vuur. Deze afdeeling wordt aangewezen door de plaatsing der woorden in het Hebreeuwsch, door alle oude vertalingen, en door den terugblik op Exod. 40. 38 en de gelijkluidende plaatsen, waaraan dit beeld van Jesaja ontleend is.

Het woord ענן wordt alleen van de wolken in de lucht gebruikt of van eene wolk van wierook; en is het liefelijk beeld van Gods gunstige tegenwoordigheid. In geene van die beteekenissen wordt עשן ooit gebruikt en het is altijd een symbool van gestrengheid. Daar nu op onze plaats niet ענן maar עשן staat, mag hier alleen gedacht worden aan rook, als symbool van Gods straffende gerechtigheid, waarhenen ook het geheele verband ons leidt. Voor iederen Israëliet was, ten tijde van Jesaja, deze uitdrukking even duidelijk als in vs. 1, het zitten op den troon of rechterstoel, in vs. 3 de vermelding van 's Heeren majesteit en in het onmiddellijk voorafgaande, dat de geheele tempel tot aan zijne uiteinden toe geschokt en bewogen werd. Het vervolg van dit Hoofdstuk wijst ook met den allersterksten nadruk op Gods strafoefenende rechtvaardigheid.

Vs. 5.

נדמיתי *ik verga*, ik ben een kind des doods! Zoo vertaalt en

verklaart men gewoonlijk dit woord en denkt daarbij aan de woorden van Gideon, Richt. 6. 22 en van Manoach, Richt. 13. 22, die in de dagen van donkerheid in den godsdienst zoodanige vrees bij eene Gods-verschijning geuit hadden. (Manoachs huisvrouw was verstandiger dan hij; zie vs. 23). Voor die vrees was intusschen geen de minste grond. Ofschoon de Heer in zijne heerlijkheid en wezen niet gezien kan worden, Exod. 33. 20, is Hij toch dikwijls, b. v. Exod. 33. 11, in deze of die heerlijke gedaante aan menschen verschenen. Noch Abraham, noch Mozes, noch een der Profeten heeft ooit zulk eene ijdele vrees gekoesterd of uitgesproken. Er is geene reden om Jesaja's godsdienstige kennis te stellen beneden die b. v. van Amos, aan wien Hoofdst. 9. 1 eene soortgelijke verschijning van den Heer is te beurt gevallen.

De oude vertalers, de LXX, Symmachus, de Syrische en Arabische, Hieronymus enz. hebben het vertaald door: zwijgen, verstommen, verstomd staan en deze vertaling geeft een volkomen goeden en duidelijken zin. Dat immers de Profeet, aan wien de Heer zich zoo luisterrijk openbaarde, bij het gevoel van zijne onreinheid, zich niet waardig acht zelfs den naam des Heeren uit te spreken, en geheel verstomd staat, wie is er die bij eenige zelfkennis dit niet beseffen kan? Waar de heerlijke en heilige God verschijnt, daar gevoelt de mensch des te dieper zijne onreinheid en schuld, naar mate hij verder in zelfkennis en heiligmaking is vooruitgegaan en dus zijn geweten teederder en gevoeliger geworden is. Wel mogen wij eerbied voor Jesaja gevoelen, die bij deze Gods-verschijning uit schaamte verstomt.

Zet de samenhang alzoo kracht bij aan de oude overzettingen, nog meer zal de juistheid dezer vertaling blijken, als wij op het doorgaande gebruik letten.

Men vindt in de lexica twee werkwoorden דמה opgegeven, het eene in den zin van *gelijk zijn*, het andere in dien van *zwijgen*. Het tweede behoort weg te vallen. Zoo als zeer dikwijls bij de zwakke werkwoorden geschiedt, dat zij van verwante verba

eenige vormen ontleenen, zoo geschiedt dit ook bij דמם *zwijgen;* dat, wat den vorm betreft, eenige tijden en onder anderen het Perf. en Part. in Niphal ontleent van דמה. Het blijft daarom toch Niphal van דמם. Wat nu de beteekenis betreft, is ons werkwoord נדמה *tot stilzwijgen gebracht zijn, niets meer kunnen voortbrengen, verstomd staan.* Daar dit stilzwijgen in de hoogste mate eigen is aan het graf, is het geen wonder, dat het ook wel overdrachtelijk gebruikt wordt, b. v. van de woelige en levendige kooplieden, die ophouden te bestaan, Zef. 1. 11. Gewoonlijk toch beteekent dit perf., gelijk ook het part. in Niphal נדמה niets anders dan: verstommen, geen woord kunnen voortbrengen. Als voorbeelden mogen de volgende plaatsen dienen.

In Jerem. 47. 5 staat: kaalheid is op Gaza gekomen, Askalon staat verstomd, o overblijfsel des dals! hoe lang zult gij u insnijdingen maken? — Om dit vers recht te verstaan, moet men zich herinneren, dat er ten tijde van Jeremia en reeds vroeger, behalve het scheuren der kleederen enz., drie teekenen waren van de allerdiepste en bitterste smart, nl. het kaalscheren van het hoofd (verg. Micha 1. 16), volkomen stilzwijgen (verg. Job. 2. 13), en het maken van insnijdingen op de armen, borst enz. (verg. Jerem. 16. 6). Het eerste wordt nu op Gaza toegepast, het tweede op Askalon, het derde op het overblijfsel van het Filistijnsche land.

Bij Hosea komt het tweemalen voor. Nadat in Hoofdst. 4. 5 gezegd was: Gij o Israel zult vallen en ook uwe Profeten en ik zal uwe moeders (in het Hebreeuwsch staat Profeet en moeder collective) doen verstommen, zegt hij in vs. 6: *Verstomd staat* mijn volk, omdat het (mij) niet gekend heeft; omdat gij de kennis verworpen hebt, heb ik ook u verworpen, dat gij mij het priesterambt niet zult bedienen. De gewone vertaling van vs. 6, mijn volk *is uitgeroeid*, wordt door het onmiddellijk daarop volgende tegengesproken.

In Hosea 10. 15 staat: Alzoo (even als door Salman, Beth Arbel uitgeroeid is), alzoo heeft men u gedaan, o Bethel, van

wege uwe groote boosheid. Haastelijk is Israels Koning *verstomd* (van schrik en smart). Zoo als, blijkens het verband, wegens de wegvoering van het gouden kalf van Bethel, Samaria verschrikt is en Israel beschaamd staat, en Samaria's of Israels Koning gelijk geworden is aan een stuk hout, dat op de oppervlakte des waters heen en weder gedreven wordt, vs. 5—7, zoo staat nu ook, wegens de verschrikkelijke uitroeiing van Bethels inwoners, Israels Koning geheel *verstomd* door bittere smart. Gestorven is de Koning van Israel toen niet.

In Obadja vs. 5 komt midden in de aankondiging van eene volkomene uitplundering in parenthesi de uitroep: hoe staat gij verstomd! men ziet dat in dit verband de beteekenis van *verdelgd zijn* geen goeden zin oplevert.

Eindelijk komt het nog voor in Jes. 15. 1. Zeker is hier de thans gewone vertaling: in den nacht waarin Ar-Moab verwoest wordt, is het vergaan of verwoest, niet aannemelijk. Ook het woord כי heeft dan geene beteekenis. Men vertale: omdat in den nacht Ar-Moab verwoest is, staat men verstomd. Het is evenzoo op te vatten als in Jerem. 47. 5. Elders komt נמדה bij Jesaja niet voor.

In overeenstemming dus met bijna alle oude vertalers, behouden wij hier de eigenlijke beteekenis van *zwijgen*, die door allen zonder uitzondering aan dit werkwoord in Kal wordt toegekend en die dus in Niphal moet zijn: verstommen, *verstomd staan.*

טמא *onrein.* Door Jesaja wordt dit adjectivum nooit gebruikt in den zin van levitische onreinheid, maar in zedelijken of godsdienstigen zin. Het tegenovergestelde is dan ook bij hem nooit טהור levitisch rein, maar קדוש, בר of צדיק, heilig, uitgelezen d. i. vlekkeloos, of rechtvaardig. Behalve onzen tekst die duidelijk genoeg is, zie men Jes. 35. 8; 52. 1; 64. 5, op alle welke plaatsen dit woord in dezen gewijzigden zin voorkomt. De eenige plaats in Jesaja, die toelichting vereischt, is Jes. 52. 11. Hier is echter alleen dan eenige moeielijkheid, als men vertaalt: raakt het onreine niet aan. Die vertaling is intusschen niet juist. Het werkw. נגע beteekent wel aanraken, als

het met de praepos. ב, אל of על geconstrueerd wordt; maar met een complem. object. is *niet aanroeren* zooveel als: iemand laten loopen, zich niet met hem bemoeien. Ruth 2. 9; Gen. 26. 29. Het is dus: laat de onreinen loopen, of bemoeit u niet met de onreinen. Dat dit hier de bedoeling is, blijkt zoowel uit het onmiddellijk volgende: gaat uit het midden van haar, als uit het dan volgende: reinigt u. Het woord hier voor *reinigen* gebruikt (het verbum ברר met al zijne derivata) wordt alleen gebruikt in den zin van vroomheid, reinheid des harten enz.

De samenvoeging, *onrein van lippen*, komt nergens elders voor. De zin is toch duidelijk. De lippen openbaren wat in het hart is. Onreine lippen getuigen van het onreine hart.

De Koning, de Heer, de God der heirscharen. De vermenigvuldiging en samenvoeging van Gods namen is aan Jesaja bijzonder eigen. Zoo wordt een viertal bijeengevoegd in Hoofdst. 1. 24; een drietal dikwijls b. v. Hoofdst. 3. 1. Even zoo is het in het tweede deel b. v. Hoofdst. 40. 28. Dit is geene ijdele tautologie, want hij doelt telkens op de eigenlijke beteekenis dier namen, die aan iederen Israeliet bekend was.

Vs. 6.

רצפה eene gloeiende kool. Dit woord komt in dezen vorm, als nn. unit., en in deze beteekenis hier alleen voor. Het komt af van רצף = رضف *branden, gloeien;* en de beteekenis is door de overeenstemming van den samenhang en de etymologie met de Alexandr., Chald., Syr. en Arab. vertalingen volkomen zeker. Van hetzelfde wortelwoord komt ook het eens gebruikte רצפים 1 Kon. 19. 6, van den sing. רֶצֶף, in den zin van een gloeiende steen; maar er is geene reden om op onze plaats dit woord, dat eigenlijk *een brandende of een gloeiende* d. i. eene kole vuurs beteekent, tegen de oude vertalers, op een steen over te brengen. Wel zeggen sommigen op stelligen toon, dat op den reukoffer-altaar *door middel van heet gemaakte steenen* het reukwerk verbrand werd. Maar dit is zoo niet. Volgens Lev. 16. 12, 13 nam de priester een wierookvat met gloeiende kolen, גחלים, van den brandoffer-altaar,

bracht die in het Heilige, waar de reukoffer-altaar stond en leide daar het reukwerk niet op heet gemaakte steenen, maar *op dat vuur.* Dit is steeds zoo gebleven. Men zie van den laatsten tijd Mischna Tamid VI. 2 en verv., waar wij lezen: De priester, wien dit was opgedragen, spreidde een wierookvat met gloeiende kolen, גחלים, die van den grooten altaar genomen waren, uit over de oppervlakte van den reukofferaltaar, terwijl een andere priester het reukwerk met bedachtzaamheid *daarover* uitstrooide. Er wordt nergens van steenen op den altaar gesproken. (Daar is nog een ander רצפה dat eveneens geschreven, maar anders uitgesproken werd, wat de letter Tsade betreft. Dit behoort bij רצף = رصف, *samenvoegen*, en beteekent evenmin een steen, maar een plaveisel of vloer. Dit moet met het onze niet verward worden. In het Chaldeeuwsch is het nog duidelijker onderscheiden, dan in het Arabisch. Dáár is in ons woord de ץ overgegaan, zoo als dikwijls geschiedt, in ע; terwijl zij in רצפא, *plaveisel*, gebleven is).

Vs. 7.

ויגע *en hij roerde mijn mond daarmede aan.* Letterlijk staat er: en hij deed ze aanraken aan mijn mond. De onreinheid der lippen wordt weggenomen niet, zoo als men zegt, door de aanraking van vuur dat alles reinigt; hetgeen niet waar is, van iets dat leeft; maar door de aanraking van het heilige vuur, dat *op Gods wenk* aan zijne lippen gebracht werd. Van nu af was zijn mond geheiligd. Het vuur op zichzelf had natuurlijk die kracht niet, maar door deze symbolische handeling heeft het den Heer behaagd hem te reinigen, hem van die reiniging de volle verzekerdheid te geven en hem alzoo tot zijn profetischen werkkring toe te bereiden. Men denke aan Hand. 2. 3.

תכפר uwe zonde is *verzoend.* Zoo wordt het, ofschoon ten onrechte, vertaald. Men moest vertalen: uwe zonde is *weggenomen* of uitgedelgd. Er was hier geen zoenprijs כֹּפֶר gegeven, dus kon er geene *verzoening* zijn.

Bij Jesaja heeft dit werkwoord, dat overal elders *verzoenen*

beduidt, eene geheel eigenaardige beteekenis en wel overal de reeds genoemde. Het komt vijfmalen voor, nl. vooreerst hier, waar het in het voorgaande lid het werkwoord סור tegenover zich heeft:

uwe schuld is verwijderd
uwe zonde is *weggenomen.*

Ten tweede in Jes. 22. 14: »de Heer heeft mij geopenbaard: »zoo deze schuld (van roekelooze en lichtzinnige verharding) »van u zal worden *weggenomen*'*!* De uitdrukking is die van een eed of plechtige verklaring: zij zal niet worden weggenomen! Men mag hier niet vertalen: zal verzoend worden; want hier kan geene spraak zijn van verzoening. De wet des O. T. heeft geen zoenprijs voor opzettelijke roekeloosheid en verharding.

De derde plaats is Jes. 27. 9. Hier staat het even als in Hoofst. 6. 7, tegen over סור, zonder dat er aan zoenprijs gedacht wordt:

daarom hierdoor wordt Israels schuld *weggenomen*,
en dit is al de vrucht: het verwijderen van zijne zonde.

Ten vierde Jes. 28. 18. Men had, volgens vs. 15, gezegd: wij hebben een verbond gesloten met den dood, en met het doodenrijk hebben wij een verdrag aangegaan. Hierop volgt nu in vs. 18:

weggenomen wordt uw verbond met den dood,
niet bestaan zal uw verdrag met het doodenrijk.

Aan verzoening kan hier niet gedacht worden.

De vijfde plaats is Jes. 47. 11: »over u zal een kwaad komen, »welks dageraad gij niet zult kennen, d. i. een donkere nacht »van rampen, die niet zal worden vervangen door het aanbreken »van een dageraad van heil; (een bij Jesaja zeer gebruikelijk »beeld: b. v. 8. 21; 58. 8), en een jammer zal op u vallen, dien »gij niet zult kunnen *wegnemen.*" Daar een jammer of ongeluk niet in de termen valt van verzoening (verzoend wordt wel de zonde en schuld, maar niet de vijandelijke inval of de hongersnood), — zoo mag men hier het laatste woord niet

anders vertalen, dan door *wegnemen, verwijderen.* Overal is het dus dezelfde, aan Jesaja in alle deelen van het boek eigene, opvatting des woords, die bij geen anderen Schrijver des O. T. aldus gevonden wordt.

Men versta dit intusschen niet verkeerd. De schuldverzoening zelve was aan Jesaja volkomen bekend. Wie heeft haar, met zeer verschillende uitdrukkingen, duidelijker en krachtiger voorgesteld dan hij? Ik behoef slechts te wijzen op Jes. 53, waar de verzoening, door den Messias eens aan te brengen, op de levendigste en treffendste wijze wordt aangekondigd. Maar het werkwoord כפר, dat overal elders voor *verzoenen* gebruikt wordt, *dit woord* heeft hij daarvoor nimmer gebezigd.

Vs. 8.

לנו wie zal *voor ons* gaan? Te recht wordt dit verklaard als: wie zal gaan als *onze gezant.* Te onrecht spreekt men echter hier van een pluralis majestaticus en zegt men dat God, als Koning, even als aardsche Koningen, dit voornaamwoord in den pluralis bezigt. De Koningen in het Oosten deden dit niet [1]. Even onaannemelijk is de gedachte van anderen, dat de pluralis ziet op den Heer in vereeniging met de engelen. De *oneindige* afstand tusschen den Heer en zijne dienaren, die eerbiedig voor Hem het aangezicht bedekken, gedoogt die uitlegging niet. Gevoegelijker nog zou men een koninklijken Ambassadeur gezonden achten door een Koning en zijne kamerdienaars of lakeien, dan Jesaja gezonden te achten door den oneindigen God en eenige van Zijne dienaren.

---

1) In geheel het Hebreeuwsche O. T. spreken de Koningen altijd in het enkelvoud, *ik* en *mij.* Uit Ezra brengt men één voorbeeld bij van het meervoud Hoofdst. 4. 18, dat nu althans, nu de stijl der Perzische Koningen ons uit authentieke stukken bekend is, niets meer beteekent. Uit de Apocriefe boeken wijst men op 1 Makk. 10. 19; 11. 31; 15. 9. Hier echter wordt het meervoud gebruikt niet uit *gevoel* van koninklijke grootheid, maar wegens het *gemis* van die waardigheid. Het zijn geene Koningen die daar spreken of schrijven, maar pretendenten of partijhoofden, die wenschen Koning te worden en die hunne persoonlijkheid aldus versterken door den pluralis, die hunne partij insluit.

Wij vinden hetzelfde spraakgebruik ook Gen. 1. 26; 3. 22 en 11. 7. Als wij nu daarbij bedenken, dat dit alleen dáár geschiedt waar God zelf spreekt, dan zullen wij deze uitdrukking opvatten in dien zin, dien de Heer daarmede bedoeld moet hebben. Concedamus cognitionem sui Deo, zegt Hilarius. En wij Christenen, die Hem kennen, die heerlijkheid had bij den Vader eer de wereld was; wij, voor wie in het N. Test. de altijd nog ondoorgrondelijke diepte van Gods wezen een weinig meer geopenbaard is, wij zullen, geloof ik, niet dwalen als wij het daarvoor houden, dat in zulke plaatsen van het O. T. de sluier, die de majesteit van den drieëenigen God bedekt, een weinig werd opgelicht. Ook hierdoor werd de openbaring des Nieuwen Verbonds voorbereid, evenzeer als door Jes. 9. 5; Ps. 110. 1 en vele andere soortgelijke plaatsen.

Vs. 9.

שמעו שמוע *hoort steeds* dat is: gij moogt steeds hooren en zien, maar het zal alles te vergeefs zijn; begrijpen en verstaan zult gij niet. Zoo ongeveer wordt de zin dezer woorden algemeen opgevat. Het oorspronkelijke is echter nog iets bepaalder. Men zal dit gevoelen, als men op de rangschikking der Hebreeuwsche woorden let. Als nl. het verbum infinitum vóór het verbum finitum geplaatst wordt, dan wordt hierdoor op het verbum finitum een bijzondere nadruk gelegd, b. v. Gen. 2. 16, 17 *eten* moogt gij, *sterven* zult gij. Dit is bekend. Als echter het verbum infinitum achter het finitum staat, dan is de kracht der verdubbeling dezelfde als in het eerste geval, maar er wordt tevens meer op den persoon gedrukt die *daarom* in het verbum finitum voorop gaat, b. v. Gen. 19. 9 en richter zal *hij* zijn; 13. 15 ganschelijk verteerd heeft *hij* onzen koopprijs; Num. 11. 15 dood *gij* mij dan dadelijk; 16. 13 dat *gij* u de heerschappij over ons zoozeer aanmatigt. Zoo dan ook hier: hoort *gijlieden* steeds enz.

Verder wordt door het gebruik van אל niet slechts aangeduid dat het alzoo geschieden zoude, dan moest לא gebruikt zijn; maar dat het alzoo geschieden zoude volgens het besluit

van God, die dit oordeel aan het volk laat aankondigen. De bekeering van enkelen wordt daarmede niet uitgesloten, maar voor *het volk* is de tijd van bekeering voorbij. Zijn vonnis is nu geveld. De maat van zijne goddeloosheid en ongerechtigheid is vol geworden. Jesaja verklaart dit zelf aldus en met meer uitvoerigheid, Hoofdst. 29. 10—14.

Tot hiertoe strekt zich het woord des Heeren tot Jesaja uit, als het woord dat hij aan *het volk* moest aankondigen. In het volgende vers geeft de Heer aan Jesaja de reden op, die dit zware vonnis heeft doen uitspreken.

Vs. 10.

De 3 werkwoorden השמן, הכבד en השע worden door alle nieuwe schriftverklaarders voor imperativi gehouden. Dan zou het Jesaja zijn die het volk blind en doof maakte. Dit schijnt mij niet gepast. Een Profeet kan wel gezegd worden, een volk te verderven, te verwoesten enz., met één woord, *te straffen*, in den zin van verderf, verwoesting, *straf aan te kondigen;* maar men kan niet eveneens zeggen, een volk goddeloos en zedeloos te maken, in den zin van hem zijne toekomstige goddeloosheid en zedeloosheid aan te kondigen. De oude vertalers beschouwen te recht deze werkwoorden als infinitivi, die dan impersoneele beteekenis hebben. Het is dan zoo als b. v. Hoofdst. 21. 5 »de tafel *wordt aangericht*, de »wachters *worden uitgezet*" enz., of Jerem. 8. 15 »*men hoopt* op »vrede" enz. Het is de eenvoudige vermelding van het feit: »Het hart is vet geworden" enz. De bedoeling is geheel dezelfde als Hoofdst. 44. 18: »Zij begrijpen en verstaan niet, want »hunne oogen zijn verduisterd, zoodat zij niet zien en hun hart, »d. i. hunne ziel, zoodat zij niet opletten."

Deze drie werkwoorden moeten nog afzonderlijk verklaard worden.

Dat het vet worden van het hart zooveel beteekent als stomp of gevoelloos worden, dit is door alle uitleggers aangenomen; maar de Hebreeuwsche uitdrukking wijst dit niet aan. Wel beroept men zich daarvoor op plaatsen als Ps. 119. 70, waar

een geheel ander woord voor *vet* gebezigd wordt en gaat op den klank van het woord *vet* in onze talen af, maar men doet dit niet met recht.

Er zijn twee geheel verschillende Hebreeuwsche woorden, die gewoonlijk door *vet* vertaald worden; maar die toch in het oorspronkelijke geheel verschillenden zin opleveren.

Het eerste, als subst. gebezigd, is חֵלֶב het dierlijke vet, adeps, en wordt zoowel van menschen (Richt. 3. 22; 2 Sam. 1. 22) als van dieren (Jes. 1. 11; 34. 6; 43. 24) gebruikt. Als adjectief wordt voor een zoodanig vet mensch of dier het woord בריא of, voor dieren alleen, מריא gebezigd (Richt. 3. 17; Jes. 1. 11).

Het tweede, als subst. gebezigd, is שמן *olie*, en dit wordt ook van welriekende olie, maar gewoonlijk gebruikt van die olijf-olie, waarmede de spijs smakelijk en voedzaam gemaakt werd. Hij, die door zulke voedzame spijs een vet, d. i. een welgedaan voorkomen heeft, heet שָׁמֵן (Rich. 3. 22).

De man die בריא vet genoemd wordt, zoo als Eglon (Richt. 3. 17) is, door zijne overmaat van חלב vet, veelal traag van lichaam, tot krachtige inspanning weinig geschikt en hij wordt licht stomp of gevoelloos.

De man die שמן vet is door het gebruik van door olie voedzaam gemaakte spijs, is in de volle kracht zijner leden, tot groote lichamelijke inspanning volkomen geschikt, maar zijn welstand maakt hem licht weelderig en overmoedig, want hij gevoelt zijne kracht. Hij kan het ook al licht zonder God doen, wiens tucht hem hindert, wiens hulp hij meent te kunnen missen.

Dit laatste woord is nu hier als verbum gebruikt, en overal waar het staat, wijst het op die weelderigheid en overmoed, die zich tegen God verzet. Het komt behalve hier, slechts op 3 plaatsen voor: Deut. 32. 15; Jerem. 5. 28; Neh. 9. 25 en steeds in denzelfden zin. Wij zullen het dus ook hier niet verstaan van gevoelloosheid, maar van weelderigheid, van overmoed, die zich verheft en verzet tegen den Heer.

De verbinding van vetheid of welgedaanheid met het woord *hart* is hier alleen te vinden. Zij is geheel nieuw. Jesaja heeft dikwijls dergelijke nieuwe samenstellingen, die licht te verstaan zijn, als men slechts op de overdrachtelijke beteekenis des woords let. Eigenlijk kan het hart niet vet of welgedaan zijn, maar in de oneigenlijke beteekenis is het duidelijk: »het hart van »dit volk is overmoedig." In hunne wijsheid meenen zij mij niet noodig te hebben.

Het tweede werkwoord הכבר verlangt ook eenige oplettendheid. Dat de uitdrukking »de ooren zijn zwaar geworden" van hardhoorigheid gebruikt wordt, is duidelijk genoeg en door niemand wordt daarop eenige aanmerking gemaakt. Voor onze westersche ooren is dit volkomen helder, al ware het maar uit het N. T. of door het Latijn, waar gravitas auditus, aures graves enz. duidelijk zijn en ten overvloede door Cicero Qu. Ac. 4. 17 verklaard worden.

Hier is het nu opmerkelijk, dat Jesaja de eerste en eenige is der oude Hebreeuwsche schrijvers, die het woord *zwaar* van de ooren gebruikt in den zin van hardhoorendheid. Hij doet dit niet alleen in het eerste, maar ook in het tweede deel Hoofdst. 59. 1, en overigens wordt het alleen zoo gebezigd Zach. 7. 11, waar onze plaats wordt nagevolgd; ook het latere Hebreeuwsch of Chaldeeuwsch kent deze overdrachtelijke beteekenis van כבר niet. De grond voor het gebruik van Jesaja is openbaar. Men schreef het algemeen in eigenlijken en oneigenlijken zin toe aan de tong, aan de oogen of oogleden enz., en van hier wordt het door Jesaja ook toegepast op de ooren, ofschoon die eigenlijk niet *zwaar* כבר zijn kunnen.

Het derde werkwoord השע, moet vertaald worden: hunne oogen zijn *dicht gesloten*. In de lexica en commentaren denkt men bij dit werkwoord aan het toesluiten der oogen door een of ander kleverig vocht, *verkleben*, oblinere. Dit is niet juist. Men is daartoe gekomen, omdat het in het Chaldeeuwsch, Syrisch en Arabisch gebruikt wordt van pleister, waarmede een huis, of van was of olie, waarmede een ander voorwerp be-

streken wordt; maar die beteekenis kan hier niet worden overgenomen, want wie bepleistert ooit zijne eigene of eens anders *oogen?* Te vergeefs beroept men zich ook op Hoofdst. 44. 18, waar niet טוח, maar טחח, een hier alleen voorkomend werkwoord, staat, dat verdonkeren, verduisteren beteekent; men vergel. طخا, dat van de duisternis des nachts en van donkere wolken gebruikt wordt.

De oorspronkelijke beteekenis van ons werkwoord is *bestrijken.* Dit wordt in andere Semitische dialecten gebruikt van leem, kalk, was enz.; maar in het Hebreeuwsch alleenlijk 1°. van de hand en dan beteekent het *streelen* (d. i. streicheln, bij herhaling strijken) of liefkoozen Jes. 11. 8; 66. 12; en 2°. van de oogleden, wanneer zij over het oog henen strijken en het dus dicht sluiten, b. v. op onze plaats en Jes. 29. 9 en ook in Jes. 32. 3, waar met verandering der vokalen תִּשָּׁעֶינָה in Niphal gelezen moet worden.

Nog eene opmerking is hier te maken. Het geldt eene eigenaardigheid van schrijfwijze, die bij Jesaja overal zich vertoont. Als twee of drie woorden of uitdrukkingen terstond herhaald worden, dan geschiedt dit voor de tweede maal in omgekeerde orde. Eerst was het hier: hart, oor, oog; bij de herhaling is het: oog, oor, hart. Even zoo elders in alle deelen van het boek, b. v.:

Jes. 8. 21 eerst: wrevelig en hongerig: dan: hongerig en vergramd.

Hoofdst. 28. 7 eerst: wijn en sterke drank, dan: sterke drank en wijn.

Hoofdst. 33. 9, 10, 11 eerst: geruste vrouwen en verzekerde dochters, dan: verzekerde dochters en geruste vrouwen.

Hoofdst. 40. 28, 31 eerst: niet mat en niet moede, dan: niet moede en niet mat.

Hoofdst. 47. 8, 9 eerst: weduwschap en berooving van kinderen, dan: berooving van kinderen en weduwschap.

H. 51. 5, 6 eerst: gerechtigheid en heil, dan: heil en gerechtigheid.

Hoofdst. 55. 8, 9 eerst: gedachten en wegen, dan: wegen en gedachten.

Hoofdst. 57. 15 eerst: verbrijzelde en nederige geest, dan: geest der nederigen en verbrijzelden.

Vs. 11.

שאו totdat de steden *verwoest zijn.* Het werkwoord שאה in den zin van *verwoesting*, is alleen bij Jesaja te vinden, nl. hier in Kal. en Niph. en Hoofdst. 37. 26 in Hiph. Over de beteekenis is geen verschil.

מאין *zoodat er geen inwoners meer zijn.* Het woord אין is oorspronkelijk een substantief, *gebrek*, *het niet voorhanden zijn*, *nietigheid.* Die nominale kracht blijft het in het O. T. altijd behouden, ofschoon die op sommige plaatsen, zoo als hier, meer uitkomt dan op andere. Eerst in het latere Hebreeuwsch, b. v. in de Mischna, wordt het een bloot negatief bijwoord. Het beteekent dus hier: het ontbreken, het niet voorhanden zijn, de geheele afwezigheid van inwoners. Dat het enkelvoud *inwoner* hier staat voor het meervoud, inwoners of bewoners van steden en huizen, behoeft nauwelijks opgemerkt te worden.

Men doet hier de kracht van Gods woorden te kort, indien men den zin van dit vers naar eigen gevoelen wijzigt. Als de steden verwoest zijn zoodat er geen inwoner meer is, en de huizen zoodat daarin geene menschen meer gevonden worden en het land verwoest is en tot eene woestijn gemaakt, dan is dit geene beschrijving van een voorbijgaanden Syrischen of Assyrischen oorlog. De uitdrukking is daarvoor te sterk.

Vs. 12.

רחק De Heer zal ver wegvoeren de menschen. Het lot der menschen of der inwoners zal zijn: eene wegvoering naar een ver verwijderd land. Het artikel wijst aan, dat eene geheele wegvoering bedoeld is.

עזובה is niet een partic. in den zin van de verlatene gedeelten des lands, dan moest het in plur. staan. Het is een subst. zoo als blijkt uit het artikel en uit Jes. 17. 9, waar dit uit

de constructie blijkt en beteekent *de verlatenheid*, *de eenzaamheid;* het is van denzelfden vorm als אמונה, מלוכה enz. Dit woord komt alleen bij Jesaja voor.

הארץ Daar dit woord en האדמה bij elkander staan, in dit en het vorige vers, is het noodzakelijk op de eigenlijke beteekenis te letten. Het woord אדמה is het land dat bebouwd wordt, b. v. Hoofdst. 30. 23; הארץ is het land met zijne steden en dorpen, boomgaarden en akkers, bergen en beken enz.

De verblinding en verharding des volks zal duren tot aan de geheele verwoesting des lands, vs. 11, en de geheele wegvoering des volks, vs. 12; en wij weten het, zij heeft geduurd tot aan die verwoesting en wegvoering door de Chaldeën naar Babel. Te vergeefs willen sommigen de kracht der woorden wegredeneeren. Het staat er al te duidelijk. Te vergeefs beroept Knobel zich op de Chronologische plaatsing van dit Hoofdstuk, tusschen het vijfde en zevende, om het alleen op den Syrischen oorlog te doen zien. Hijzelf wederspreekt dat denkbeeld van Chronologische orde door Hoofdst. 2—4 te plaatsen in tijdorde voor Hoofdst. 1. Heeft dan ook waarlijk met dien Syrischen oorlog de verblinding en verharding des volks opgehouden? Te vergeefs zegt men: Jesaja kon dit in Uzzia's sterfjaar niet voorzien; want het staat hier niet als een blijk van Jesaja's wijsheid en doorzicht, maar als eene openbaring van den Heer; die het immers wel wist! Te vergeefs zegt men: Jesaja voorzegt nergens elders dien volslagen ondergang. In het onmiddellijk voorgaande Hoofdstuk geschiedt dit. Als in de treffende gelijkenis Hoofdst. 5. 1—4, Gods liefderijke zorg voor zijn volk en des volks afkeerigheid van God geteekend is, volgt vs. 5 en 6 het vreeselijke strafvonnis. Wat blijft daarbij van den wijnberg over? Er zijn geene wijnstokken meer, slechts distelen en doornen. Is daar dan eene partiëele vernedering des volks geteekend, zoo als door de Syriërs en Assyriërs plaats greep? Jesaja zelf verklaart het anders. Waar hij de toepassing van die gelijkenis op het volk maakt, doet hij dit in drie deelen. Vooreerst wijst hij op de schuld des volks

en de straf door de Syriërs tot vs. 17; dan op de verharding des volks en de straf door de Assyriërs tot vs. 25; en eindelijk op den ondergang des volks door de Chaldeeën vs. 26—30. Hij heeft de volken niet met name genoemd. Dan had men in onzen tijd zeker die profetie ook wel algemeen voor onecht verklaard; maar wat vs. 26—30 betreft, acht ik de verklaring daarvan, door Habakuk Hoofdst. 1. 6 en verv. gegeven, de eenige ware. Waarom toch mag Jesaja niet evenzeer op de verre toekomst wijzen als zijn tijdgenoot Micha, die in zijne eerste rede, in Hoofdst. 1. 6 Samaria's ondergang voorzegt, in Hoofdst. 3. 12 Jeruzalem's verwoesting profeteert, in Hoofdst. 4. 10 de wegvoering naar Babel vooruit verkondigt en in Hoofdst. 5. 1 de komst van den Messias voorspelt. De ware uitlegkunde verklaart wat er geschreven is; niet, wat men wenschte dat er stond.

Vs. 13.

עשיריה En blijft er nog *een tiende* in over. Jesaja is de eenige die het femin. van עשירי aldus vormt. Bij alle andere schrijvers luidt dit steeds עשירית. Hetzelfde geschiedt met שלישיה Jes. 15. 5 en 19. 24. Dit woord in Jerem. 48. 34 is klaarblijkelijk overgenomen uit Jes. 15. 5. Deze uitgang van het femin., bij woorden op ִי, is overigens bij Jesaja in veelvuldig gebruik, b. v. שביה 2. 16, שאיה 24. 12, פליליה 28. 7. enz.

לבער het zal wederom zijn tot *vertering* of zal wederom opgegeten worden. Een beeld, ontleend aan den wijnstok die door het vee wordt afgegeten, b. v. Hoofdst. 3. 14; 5. 5 enz.

Bij eene wegvoering des volks blijft er licht een klein gedeelte over, maar ook dit zal weder worden vernield. Bij Juda's wegvoering naar Babel bleef nog een klein gedeelte een korten tijd onder Gedalja in het land, totdat na diens vermoording het land geheel en al van zijne inwoners verlaten werd.

Het tweede gedeelte van dit vers werpt een lichtstraal in dien donkeren nacht.

שלכת *gelijk een terebint en gelijk een eik waaraan bij de om-*

houwing enz. Dit woord komt hier alleen voor en is hoogstwaarschijnlijk van het *vellen* der boomen te verstaan. Het werkwoord in Hiph. heeft meermalen bij zich de woorden אל הארץ *ter aarde nederwerpen.*

מצבת *waaraan bij het vellen eene stomp of stobbe is*, d. i. als de boom geveld wordt, blijft er nog eene stomp of het onderste gedeelte van den stam, dat van nieuws kan uitloopen. Dit woord staat hier in eene geheel ongewone beteekenis. Waar het elders wordt gevonden, is het steeds een grafteeken, een opgericht monument. De hier alleen voorkomende beteekenis wordt door de etymologie en het verband aangewezen en door het Arabische منصب volkomen bevestigd.

Hiermede wordt nu het volk vergeleken. Daarin zal, ook na zijn ondergang als volk, een klein overblijfsel zijn, — het heilige zaad of het heilige geslacht.

קדוש Over dit woord, als het van den Heer door Jesaja gebezigd wordt, is op vs. 3 gehandeld. Ook waar het van iets anders gebruikt wordt, heeft het bij Jesaja een eigenaardigen zin. Anderen noemen *heilig* dat, wat door menschen aan God en aan zijn dienst is toegewijd en spreken van heilige offeranden, eerstelingen, priesters, tempel, altaar, tempel-gereedschappen enz. Jesaja gebruikt het nooit aldus. Bij hem is heilig 't geen God zich heeft toegewijd, vooral de *toekomstige* heilige stad, tempelberg, weg, woning enz. Zoo is het dus ook hier. Nu is het een onrein volk, in welks midden hij woont vs. 5, — maar een door God geheiligd nageslacht zal ook bij den ondergang des volks voor altijd tot Zijne eer blijven bestaan.

§ 2.

De kenmerken van Jesaja's taal en stijl volgens Hoofdst. VI.

Het is mijn voornemen nu, met het oog op de voorgaande taalkundige aanmerkingen, het karakteristieke van Jesaja's

taal onder eenige hoofdpunten te zamen te trekken en eenige opmerkingen daarbij te voegen over den stijl.

De eerste eigenschap van Jesaja's taal is de volkomene *zuiverheid.* Daar het intusschen door elk wordt erkend, dat in Hoofdst. 6 geen woord, of vorm, of constructie voorkomt, die niet volkomen zuiver Hebreeuwsch is, behoef ik hier niets toe te lichten en stel dit voorop, zonder vrees voor eenige tegenspraak.

De tweede eigenschap is *de nauwkeurigheid.* Ik bedoel daarmede die fijnheid en juistheid in het gebruik van de verschillende rededeelen en die keuze en rangschikking der woorden, die van elken volzin een schoon geheel maakt, dat, hoe ook afwisselende naar den inhoud, steeds duidelijk is voor het verstand, bevallig voor het gevoel en aangenaam voor het oor. Die schoonheid, voor zoo ver zij op het machinale der taal betrekking heeft, komt vooral uit in de orthographie; in de juiste plaatsing en weglating van het artikel; in het fijne gebruik maken van de verschillende modi en tempora; in den gekozenen vorm der naamwoorden en in de rangschikking der woorden, waarvan in het Hebreeuwsch, meer dan in de meeste andere talen, de juistheid en kracht der uitdrukking afhangt. Daar ook hier niemand een tegenovergesteld gevoelen ergens heeft uitgesproken, mag ik ook dit zonder verdere uitweiding als genoegzaam zeker aannemen.

De twee opgegevene eigenschappen der taal, onderscheiden Jesaja en de overige goede Schrijvers, die zijne tijdgenooten zijn of vroeger leefden, van de lateren, die in en na de Babylonische ballingschap geschreven hebben. De twee volgende kenmerken onderscheiden hem ook van zijne tijdgenooten en zijn dus hier van bijzonder belang.

De derde eigenschap van Jesaja's taal is haar *rijkdom.* Geen der andere oude Schrijvers heeft al de schatten van het Hebreeuwsch zoozeer gekend en gebruikt als Jesaja. Wat er goeds en schoons in den mond des volks leefde, heeft hij opgevangen en op voortreffelijke wijze gebruikt, bewerkt en

bewaard. Wij zien dien rijkdom in een groot aantal van slechts eenmaal in het O. T. voorkomende woorden. Zoodanige zijn in Hoofdst. 6. vs. 1 שולים dienstvaardigen; vs. 2 שרפים Serafs; vs. 6 רצפה eene kool vuur; vs. 11 שאה verwoest zijn; vs. 13 שלכת het vellen van een boom. Wij zien dien rijkdom voorts in een groot aantal van woorden die in gewijzigden, of geheel nieuwen, of overdrachtelijken zin gebezigd worden; b. v. vs. 1 אדני als complem. object. (niet, zoo als tot aan den leeftijd van Jesaja, alleen waar de Heer wordt toegesproken); vs. 3 קדוש heilig = hoogheerlijk (niet: vlekkeloos); vs. 4. אמות frontispice (niet: el of elleboog); vs. 5 טמא onrein = zondig (niet: Levitisch onrein); vs. 6 מלקחים tang (niet: snuiter); vs. 7 כפר weggenomen zijn (niet: verzoend zijn); vs. 10 הכביר verdooven (niet: verzwaren); vs. 11 אין als substant. (niet: als bijwoord); vs. 13 עשיריה (niet: עשירית); voorts מצבת de stomp van een boom (niet: grafteeken of monument); en קדוש door God geheiligd (niet: aan God gewijd).

Daar deze rijkdom eene doorgaande eigenschap is van Jesaja's taal en iedere rede van Jesaja, naar evenredigheid van hare uitgebreidheid, een even groot aantal van bewijzen daarvoor aanbiedt, iets dat van geen anderen Hebreeuwschen schrijver geldt, mag zij wel voor een distinctief teeken gehouden worden.

De vierde eigenschap, die in ons kleine Hoofdstuk uitkomt, is eene bijzondere *samenvoeging* van woorden die anders zóó niet worden bijeengeplaatst, waardoor de aandacht gescherpt en de nadruk vermeerderd wordt. Dit geschiedt hier op drieërlei wijze: nl. vooreerst, door eene eigenaardige samenkoppeling van woorden die alleen, en hier voor het eerst, in overdrachtelijken zin bij elkander kunnen worden gevoegd, b. v. onrein van lippen, vetheid van het hart, zwaarte der ooren enz. (zie de voorgaande paragraaf); ten tweede, door de opeenstapeling van verschillende Gods-namen (zie ald. bij vs. 5); en ten derde, waar herhaling van eene reeks van uitdrukkingen is, door de herhaling in omgekeerde orde (zie ald. bij vs. 11).

Overgaande tot eene korte behandeling van den stijl begin ik weder met een paar eigenschappen, die aan al de beste Hebreeuwsche schrijvers, ofschoon niet in die mate, eigen zijn en eindig met de voornaamste, die Jesaja ver boven alle anderen doet uitsteken.

Eene eerste eigenschap is dan de *levendigheid* en *aanschouwelijkheid* van voorstelling. Hij schrijft niet in den verhalenden toon, veel minder in betoogenden trant. Hij vermeldt ons niet den inhoud van 't geen gesproken of bevolen werd. Hij geeft de eigene woorden. Het is de Heer die spreekt, of de Serafs, of Jesaja zelf die sprekende wordt ingevoerd. Wij zien en hooren de sprekers zelve. Die afwisseling van sprekende personen, die overal bij Jesaja kan worden opgemerkt, geven aan zijn stijl eene eigendommelijke frischheid en opgewektheid, die ons aantrekt en boeit, die ons dwingt aandachtig te zijn, die ons nooit vermoeit, die ons altijd opwekt en krachtig medesleept.

Eene tweede eigenschap is het gepaste *gebruik van beelden en gelijkenissen.* In ons Hoofdstuk, dat slechts 13 verzen telt en waarvan dan nog een goed gedeelte uit woorden van den Heer zelf gesproken en uit den lofzang der Serafs bestaat, kan dit niet bijzonder uitkomen; het is toch zoozeer eene eigenschap van Jesaja, boven alle andere schrijvers, dat er niet één Hoofdstuk te vinden is, waarin niet een geheel nieuw en meestal zeer schoon beeld of gelijkenis te vinden is. Dat beeldrijke ligt somtijds in een enkel woord b. v. in het slot van vs. 10 in het woord *genezen,* dat is hier volgens het verband niet, zoo als velen willen, hetzelfde als *vergeven* of wat anderen verkiezen, hetzelfde als *tot gelukkigen toestand* brengen; maar het woord teekent ons den toestand des volks als dien van een zieke die van *de krankheid* zelve — d. i. van zijn Godvergetend bestaan — herstelling behoeft. Somtijds ligt het in een geheelen volzin. Men zie b. v. vs. 13, het schoone beeld van een omgehouwen maar weder uitloopenden boom. Ons schijnen vele van Jesaja's beelden en gelijkenissen zeer gewoon,

omdat zij door de latere schrijvers en vooral in het N. T. in zoo grooten getale zijn overgenomen. Hij die ze het eerst en in zoo groote menigvuldigheid gebruikte, heeft daarin eene zijde van zijn verstand en hart blootgelegd, die ons zijne bijzondere gave van opmerking en fijnen smaak hoog doen waardeeren.

De derde en voor ons meest belangrijke eigenschap van Jesaja's stijl, die den stempel drukt op ieder gedeelte van zijn boek, is de onovertroffene vereeniging van eenvoud, kracht en schoonheid in voorstelling en uitdrukking.

Dit Hoofdstuk heeft drie deelen: de verschijning des Heeren, de aanstelling van Jesaja tot Profeet, de toekomst van Israel. In elk van deze vinden wij de genoemde eigenschappen zoo volkomen, als bij geen anderen schrijver. Op eenige punten ga ik dit aantoonen.

1°. *De Gods-verschijning.* De beschrijving daarvan bepaalt zich tot de woorden: ik zag den Heer, gezeten op een troon, den Hooge en Verhevene. Welk een eenvoud in 't geen gezegd wordt! Welk eene juistheid van inzicht die hem het onuitsprekelijke niet laat aanroeren! Een schrijver van minder volkomene begaafdheid zou hier niet kunnen ophouden. Hij zou trachten de heerlijkheid van deze Gods-verschijning althans eenigszins te teekenen. Zoo doet b. v. Ezechiël, H. 1; en dit moet te leur stellen. Die teekening moet oneindig ver beneden de waarheid blijven, omdat Hij, die beschreven wordt, oneindig heerlijk en *onuitsprekelijk* groot is. Dat hoofdstuk van Ezechiël is dan ook boven onze bevatting en geen klaar, eenvoudig begrip laat zich van die beschrijving vormen. Jesaja echter beschrijft het onbeschrijfelijke niet. Hij geeft door de bijvoeging van drie epitheta veel te denken; maar houdt hier met de eigenlijke beschrijving op.

Men roemt te recht den fijnen tact van den Griekschen schilder Timanthes, die, toen hij in eene schilderij de opoffering van Iphigenia afbeeldde, de diepe en innige smart harer vrienden en van alle omstanders op hun gelaat uitdrukte maar daarin het gelaat van Agamemnon, Iphigenia's vader, met den

mantel bedekte. De smart des vaders kon hij niet afbeelden. Hij waagde het niet; evenmin als Euripides, die ook Agamemnon zich het gelaat in zijn mantel doet verbergen (Iphig. in Aul. v. 1550).

Zoo ook beschrijft Jesaja den luister van 's Heeren tegenwoordigheid niet, omdat hij dien niet beschrijven kan. Toch laat hij ons die heerlijkheid gevoelen en als 't ware zien in hen die haar aanschouwden. Daartoe noemt hij hier de engelen, Gods *dienstvaardigen.* Zijn toch zij, die boven ons zoo verre verheven zijn, zoo klein voor den Heer, — hoe groot is dan niet Zijne heerlijkheid! Ook de Serafs, de verhevenste van Gods schepselen, bedekken eerbiedig hun gelaat en bezingen Zijne verhevenheid, waarbij de hunne geheel verdwijnt. Jesaja zelf kan slechts uitroepen: ik verstom; alsof hij zeide: wie ben ik voor dien heerlijken God?

Op deze wijze Gods majesteit te teekenen door den indruk dien zij maakte, dit schijnt mij toe onovertreffelijk schoon te zijn. Eenvoudiger, krachtiger, schooner, dat is, met één woord, verhevener voorstelling van des Heeren luistervolle verschijning, schijnt mij niet mogelijk. Waar vindt men iets dat haar evenaart of nabij komt.

2⁰. *De aanstelling van Jesaja tot Profeet.* Nadat zijne zonde is weggenomen en hij hiervan de volle verzekering ontvangen heeft, hoort hij des Heeren hem uitlokkende vraag: wien zal Ik zenden? Hij verklaart zich terstond bereid en wordt gezonden. De woorden des Heeren blijven hier natuurlijk buiten bespreking; maar de uitdrukking van Jesaja's bereidwilligheid is onvergelijkelijk schoon. Ik bedoel nu niet zijne bereidvaardigheid om die steeds ondankbare taak te aanvaarden. Ook deze is zeer opmerkelijk als wij Jesaja naast den grooten Profeet Mozes plaatsen, die zich met zijne onbespraaktheid, — of naast Jeremia, die zich met zijne jeugd verontschuldigt; Exod. 4. 10; Jer. 1. 6. Maar die bereidvaardigheid zelve bedoel ik thans niet; alleenlijk de uitdrukking daarvan in vs. 8: »Zie hier ben ik, zend mij henen"; hetgeen in het oorspron-

kelijke met slechts twee woorden wordt uitgesproken הִנְנִי שְׁלָחֵנִי Ieder zal het moeten toestemmen. Het is niet mogelijk de vastberadenheid der keuze en de geheele overgave aan 's Heeren dienst eenvoudiger en krachtiger uit te drukken, dan in deze twee woorden door Jesaja geschied is.

3°. *De toekomst des volks*, vs. 11—13. Men lette hier aan den eenen kant bij Jesaja's aankondiging van Gods oordeel op de treffende opklimming van het mindere tot het meerdere of den climax. Hij noemt eerst het levenlooze: de steden, de huizen, het bebouwde land — het wordt alles verwoest; daarna het volk — het wordt weggevoerd in ballingschap; eindelijk het kleine overblijfsel daarvan, zoo aanschouwelijk een tiende genoemd — ook dit zal vergaan. — Men beschouwe dan aan de andere zijde de uitdrukking der heerlijke belofte: gelijk een afgehouwen eik weder uitbot, zoo zal het volk eens op nieuw uitspruiten en dat door God geheiligde nageslacht, tot nieuwen luister herboren, vergaat nimmermeer. — Wie heeft ooit treffender en krachtiger Gods oordeelen aangekondigd? Wie heeft met eenvoudiger woorden, met duidelijker beeld, met grooter kracht, in liefelijker schoonheid Gods heilbeloften uitgedrukt?

Hoe meer men Jesaja's schriften onderzoekt en hoe beter men die verstaat, des te vaster wordt het besluit. In taal en stijl wordt Jesaja door niemand overtroffen.

§ 3.

Taalkundige aanmerkingen over Jes. XL.

Dit Hoofdstuk, dat te recht algemeen beschouwd wordt als een afzonderlijk geheel, wordt door de tegenwoordige uitleggers meestal verklaard als eene belofte van den terugkeer der Joden uit de Babylonische ballingschap. Daarvan staat echter in dit Hoofdstuk niets. Men brengt het er slechts in. Die terugkeer was wel gewisselijk een groot geluk, maar de Profeten kenden en verkondigden toch nog van Gods wege iets heerlijkers en zaligers. Van de hoogste vertroosting wordt

hier gesproken. Het geldt hier niet de terugkomst des volks uit Babel, maar de heerlijke en luistervolle komst des Heeren tot Zijn volk, met al de aan die komst verbondene zegeningen.

Daar dit misverstand van invloed geweest is op de verklaring, is het noodzakelijk dit bij de taalkundige behandeling aan te wijzen. Ik laat daarom ook hier de volgende korte inhoudsopgave voorafgaan, waardoor de gedachtengang duidelijker wordt:

Vertroost mijn volk, welks zonde vergeven is, vs. 1, 2.

Bereidt u om den Heer te ontvangen, wiens heerlijkheid alom zal worden gezien, 3—5.

Alle menschen zijn vergankelijk, maar Zijn Geest en Woord blijven eeuwiglijk, 6—8.

Laat van Zion de blijde tijding uitgaan: Uw Koning komt, met kracht en teedere liefde, 9—11.

Hij de Schepper des heelals is de oneindig Wijze, 12—14,

bij Wien de volken niets zijn, Wien al, wat de aarde aanbiedt, niet naar eisch kan verheerlijken, 15—17.

Zoudt gij Hem vergelijken met een metalen afgod, die in een houten tentgebouw is vastgeketend, 18—20,

Hij heeft de aarde gegrond en bestuurt uit den hoogen hemel alle volken en vorsten, 21—23.

De afgoden zijn zonder eenige kracht, maar Hem gehoorzaamt het sterrenheir, 24—26.

Israel zij dus intusschen niet ontmoedigd! Bij Hem, den Schepper, den Almachtige, den oneindig Wijze en Goedertierene is kracht en heil voor allen, die op Hem vertrouwen, 27—31.

Het geheele Hoofdstuk bestaat uit drie deelen; waarvan het eerste tot vertroosting van Israel wijst op de heilrijke komst des Heeren tot Zijn volk, 1—11; het tweede wijst op de macht en wijsheid van Hem, aan Wien alles onderworpen is, 12—26; het derde bevat eene opwekking voor Israel om intusschen den moed niet te verliezen, maar te vertrouwen op Hem, 27—31.

Vs. 1, 2.

Vertroost, vertroost mijn volk, zegt uw God,
Spreekt naar het hart van Jeruzalem en roept haar luide toe;
want zij heeft haar strijd vervuld, dewijl hare schuld is verzoend,
dewijl zij uit de hand des Heeren een aequivalent heeft ontvangen voor al hare zonden.

Vertroost, vertroost. Het is eene gewoonte van vele Hebr. Schrijvers, om door de verdubbeling van een woord daarop bijzonderen nadruk te leggen. Ook hier geeft de herhaling van den Imperatief eene levendige versterking. In de negen Hoofdstukken die het vierde deel van Jesaja uitmaken, Hoofdst. 40—Hoofdst. 48, komt die verdubbeling van het werkwoord nergens voor dan op deze ééne plaats. In de eerste, door allen voor echt erkende, Hoofdstukken hebben wij een volkomen gelijksoortig voorbeeld in Hoofdst. 8. 6: »omgordt u en wordt »verbroken, omgordt u en wordt verbroken", (dat is, gij zult gewisselijk verbroken worden).

יאמר *zegt uw God.* Het gebruik van dit imperfectum in plaats van het perfectum, waarmede Gods woorden gewoonlijk worden aangehaald, is hier hoogst opmerkelijk. Het onderscheid tusschen יאמר en אמר is hetzelfde als tusschen het Latijnsche *inquit* en *dixit.* Het eerste wordt door Jesaja gebezigd, als één of een paar woorden van den volzin geschreven zijn. Dit is eene eigenaardigheid in het schrijven, die bij geen anderen auteur voorkomt en die dus dezen schrijver zeer stellig karakteriseert. In alle gedeelten van het geheele boek is deze bijzondere schrijfwijze te vinden. Men zie Hoofdst. 1. 11, 18; 33. 10; 40. 1, 25; 41. 21; 66. 9.

דברו על לב *spreekt naar het hart* van Jeruzalem; dat is: spreekt haar aangename, liefelijke woorden toe, die haar (de stad d. i. de inwoners van Jeruzalem) verblijden en verkwikken. Zoo wordt het ook gebruikt door Jesaja's tijdgenoot Hosea, Hoofdst. 2. 16 [1]).

1) Dit is in de volgorde van den tekst het eerste der 13 woorden, waarop

De toespraak gericht tot Jeruzalem vooronderstelt het bestaan der stad, wier inwoners zullen worden verblijd. Men spreekt niet tot het hart van onbewoonde puinhoopen en dit was toch de toestand van Jeruzalem, tegen het einde der Babylonische ballingschap. Dat men door Jeruzalem hier zou moeten verstaan de verstrooide ballingen, wordt zonder eenigen grond gezegd. Geen schrijver heeft zich ooit zoo uitgedrukt. Neen, maar de Profeet wordt door Gods woord of openbaring in een geheel anderen tijd ingeleid, waarin het grootste heil tot Jeruzalem zoude genaken. Het vervolg zal dit genoeg ophelderen. Overigens blijkt ook uit vs. 9, dat de stad Jeruzalem als bestaande gedacht moet worden.

קראו *roept haar luide toe!* Dit werkwoord is eene versterking van het voorgaande: »spreekt haar vertroostende en verkwik»kende woorden toe". Doet dit met luider stem, opdat de blijde tijding overal gehoord worde. Er is geene reden om hier of in vs. 3 en 6 af te gaan van deze gewone beteekenis des woords, die in Hoofdst. 6. 4; 21. 11; 44. 7; 58. 1; 61. 1, 2 en elders voorkomt [1]).

---

door de bestrijders der echtheid aanmerking wordt gemaakt; zie boven blz. 120. Men zegt dat deze uitdrukking behoort tot de eigenaardigheden van Pseudo-Jesaja. Dit is onwaar. Vooreerst toch staat »naar iemands hart te spreken" in de 66 Hoofdstukken van het boek nergers dan hier. Ten tweede het is volstrekt geene eigenaardigheid (Eigenthumlichkeit) van Jesaja, want men vindt die uitdrukking in allerlei boeken des O. T., b v. Gen. 50. 21; Richt. 19. 3; Ruth 2. 13; 2 Sam. 19. 7; Hos. 2. 16 (13); en elders. Ten derde, het gebruik daarvan houdt met Jesaja's tijd op. Niemand gebruikt die na zijn leeftijd. Als men dus hierop eenigen nadruk wil leggen, dan getuigt dit woord juist vóór de oudheid, en tegen den jongeren datum van dit tweede gedeelte.

1) Dit is in den tekst het tweede der 13 woorden, dat aangevallen wordt; zie blz. 120. Men zegt dat het tot de eigenaardigheden van dit gedeelte des boeks behoort, dat het beteekent *predigen*, *prediken.* Ik denk dat men zich hierin vergist zal hebben door den klank van het Latijnsche *praedicare*, dat eigenlijk *luide roepen*, *openlijk bekend maken* beteekent, zoo als een heraut of praeco doet. Althans als men de 5 boven aangehaalde plaatsen inziet, waarin dit *luide roepen* wordt toegeschreven aan de Serafs, aan het volk van Seïr, aan God, aan een Profeet, aan den Messias, dan valt de

כי *want.* Op het werkwoord קרא volgt *nooit* de conjunctio כי in den zin van *dat.* Als de inhoud van hetgeen uitgeroepen of verkondigd moet worden, opgegeven wordt, dan volgt òf de directa oratio òf een substantivum. Als כי volgt, dan is het zooveel als *want*, zie b. v. 1 Kon. 18. 27; Jona 1. 2, en dus hier: *want zij heeft haren strijd vervuld.* In het volgende tweemaal herhaalde כי worden twee oorzaken of gronden opgegeven, die de voleindiging van den strijd te zamen hebben bewerkt. De constructie moet hier dus even zoo worden verklaard als in Jes. 6. 4, waar ook eerst eene algemeene reden voor den uitroep, wee mij! wordt opgegeven, want ik moet verstommen; en vervolgens twee redenen, nl. 1°. dewijl ik onrein van lippen ben en 2°. dewijl mijne oogen den Heer aanschouwd hebben; te zamen zijn deze oorzaak van het verstommen.

Het eerste כי moet hier even als in Jes. 6. 4 door *want* vertaald worden en het tweede en derde, die te zamen een geheel uitmaken, door *dewijl* of *omdat.* Het oorspronkelijke is hier en elders duidelijk genoeg. Wat er luide aangekondigd moest worden, zal de volgende pericope aanwijzen.

מלאה *dat zij haar strijd vervuld heeft*, of voleindigd heeft. De gewone vertaling: dat haar strijd vervuld is, is grammaticaal niet juist. Men zegt wel dat het subst. צבא ook fem. gen. is en beroept zich op Dan. 8. 12; maar te onrecht. Men behoeft ook slechts de zeer verschillende en hoogst gedwongene verklaringen van Dan. 8. 12 in te zien, om die te verlaten. Men had deze plaats, *in overeenstemming met de accenten*, moeten vertalen: en wat den priester-dienst aangaat, hij (nl. de hoorn, קרן, dat fem. gen. is, en ook het subject is van vs. 9 en 10) hij stelde zich tegen het dagelijksch offer, enz. Dan wordt alles geheel duidelijk en overeenkomstig den samenhang, maar dan valt ook het beroep op die plaats geheel weg.

---

beteekenis van *prediken* voorzeker weg. Het is niet betamelijk eerst verkeerd te vertalen en dan van die verkeerde vertaling een aanvallend wapen te maken.

Het werkwoord מלא wordt dus hier in activen zin gebruikt, zoo als b. v. Jerem. 19. 4 en het partic. Jes. 6. 1.

צבאה *haar krijgsdienst* of strijd. Er is volstrekt geene reden om van de zeer gewone beteekenis van dit woord af te wijken [1]. Meer dan eenige andere stad, heeft Jeruzalem dikwijls te strijden gehad, en om hare zonden en ongerechtigheden heeft God haar veelmalen aan zichzelve overgelaten, Jes. 59. 1, 2; ja Hij zelf heeft tegen dit wederspannige volk gestreden. Overal in Jesaja komt dit duidelijk uit, van het begin af Hoofdst. 1. 24, tot aan het einde toe b. v. Hoofdst. 63. 10. Eene treffende beschrijving van zoodanigen strijd geeft Hoofdst. 29. 1; waar ook in vs. 7, 8 het werkwoord צבא *strijden* driemalen voorkomt. — Het was de ongerechtigheid en de zonden, die Jeruzalem in strijd brachten. De gedachtengang is duidelijk genoeg. Het volk, dat vroeger verhard was, Hoofdst. 6. 10, zal op den bedoelden tijd vertroost worden, want het heeft dan zijn strijd voleindigd en dus vrede verkregen, dewijl zijne ongerechtigheid en zonden verzoend zijn.

כפלים. Gewoonlijk vertaalt men het laatste lid van dit vers: dat zij uit de hand des Heeren dubbel ontvangen heeft voor al hare zonden. Sommige uitleggers verklaren dit van *zegeningen* en meenen dan, dat zij (Jeruzalem) tweemaal zooveel zegeningen ontvangen heeft, als zij zonden bedreven had; eene verklaring, die noch op zichzelve aannemelijk is, noch door het verband wordt gesteund. Gewoonlijk vat men het op van *straf;* dat zij dubbele straf ontvangen heeft voor al hare zonden. Deze opvatting heeft terstond iets stuitends en hoe meer men

1) Dit is het derde woord, dat om zijne beteekenis als eene eigenaardigheid van dezen Schrijver wordt vermeld. Men wil het dan vertalen: *Mühsal* of zoo als Gesenius heeft: *Sclavendienst*, en denkt daarbij aan zwaren arbeid, die aan de Joden in Babel zou zijn opgelegd. Van zulken zwaren slaafschen arbeid is echter nergens iets vermeld, en dat het integendeel den Joden te Babel *naar het uitwendige* vrij goed ging, blijkt uit het kleine getal van hen die terugkeerden, toen Cyrus hun daartoe verlof gaf. Te vergeefs beroept men zich op Job 7. 1 en 14. 14, waar het woord dichterlijk wordt overgebracht op *den strijd des levens*.

daarover nadenkt, des te ongerijmder wordt zij. Heeft de Heer, de God van Israel, zijn volk tweemaal zooveel straf opgelegd als het verdiende? Dat is geene gedachte die in een Israëliet, laat staan in een Profeet, kon opkomen. Neen, Hij doet ons niet naar onze zonden en vergeldt ons niet naar onze ongerechtigheden. Dit was de toon, die steeds door hen werd aangeslagen en de spreuk die het meeste in het O. T. herhaald wordt, is deze heerlijke belijdenis: barmhartig en genadig is de Heer, lankmoedig en groot van goedertierenheid. Zal dan nu, bij de vertroosting, die genadige God worden voorgesteld als een uiterst gestreng en boven mate, ja tot onrecht toe, straffend rechter? De gedachte hieraan had wel mogen leiden tot een nader onderzoek, of dit werkelijk in het Hebreeuwsch te vinden is. Het staat daar niet.

Het woord כפלים is verkeerd vertaald. Het is geen adverbium, zoo als het in alle nieuwe vertalingen luidt, maar een substantivum.

Het werkwoord כפל *verdubbelen*, wordt Exod. 26. 9 gebruikt van een tapijt. Wanneer men dat nu verdubbelt, dan heeft men niet twee tapijten, maar het is dubbel gelegd, zoo toegeslagen, dat de eene helft juist op de andere past. Evenzoo heet het hoogepriesterlijk borst-schild כפול *verdubbeld*, niet omdat er twee waren, maar omdat het uit twee vierkante platen bestond die juist op elkander pasten, die even groot waren. Bij ons substantief ligt evenens de kracht van het woord niet daarin, dat er van *twee* zaken gesproken wordt, maar van ééne zaak, die juist even groot of gelijk is aan de andere die genoemd wordt, nl. aan al de zonden des volks.

Dat deze de ware beteekenis en bedoeling van het zeldzame woord is, blijkt het duidelijkste uit het Arabisch, waar hetzelfde woord in veelvuldig gebruik is. Hier is het werkwoord كفل, vooral in gebruik bij borgstelling, waar men *voor juist zooveel* borg bleef, als een ander schuldig was. Het substant. كِفْل is even-gelijkheid; het adject. كفيل *similis*, *par*. Geheel in

die beteekenis komt het ook voor in het latere Hebreeuwsch b. v. Gittin e. Nezik. »Er waren 600,000 כפלים כיוצאים ממצרים, »*juist zoóveel* als er uit Egypte trokken." In het O. T. komt het maar eens voor, behalve onze plaats, Job 11. 6, waar Zofar aan Job, die zich over Gods al te strenge behandeling beklaagd had, te gemoet voert: »Och of God sprake — en u »bekend maakte de verborgenheden der wijsheid; want juiste »gelijkheid of evenredigheid is er (tusschen schuld en lijden) »naar [zijn] beleid (תושיה is de toegepaste חכמה); ja, weet ook, »dat God van uwe ongerechtigheden nog voorbij ziet."

Wij moeten het dus ook hier vertalen: *iets dat geheel evenredig is met uwe zonden, iets dat juist even groot is, een aequivalent van uwe zonden.*

Omdat zij uit de hand des Heeren ontvangen heeft. Deze hoogstbelangrijke woorden worden geheel verkeerd verklaard. Even alsof daaraan volstrekt geen twijfel zijn konde, verstaat men daardoor: dat het volk van Israel die vereffening van zijne zonde zelf heeft aangebracht. Zoo verdraait men den duidelijken zin. Neen, niet Israel heeft zijne zonden vereffend, maar de Heer, de genadige God, de God van Israel heeft het gedaan en Israel had het slechts aan te nemen. Dat de perfecta bij de Profeten dikwijls voor de latere toekomst staan, wordt in elken Commentaar op Jesaja meer dan tienmalen herinnerd (zie ook Knobel, op Jes. 9. 5 en hierboven blz. 76). Wij hebben volkomen recht, om ook bij deze perfecta die toekomst ons voor te stellen, waarin het hier vermelde, als voleindigd gedacht wordt.

Waardoor en op welke wijze heeft God dan dat aequivalent voor al de zonden des volks geschonken? Geen antwoord mag op deze vraag gegeven worden, ontleend aan de meening van dezen of dien geleerde. Jesaja zelf geeft daarop het antwoord en de duidelijke verklaring in Hoofst. 53. Het is geschied door dien grooten Lijder, die om onze overtredingen is verwond, om onze ongerechtigheden is verbrijzeld, op wien de straf geweest is, die ons den vrede aanbrengt en door wiens striemen ons

genezing is geworden enz. Nu weet ik wel, dat velen hier niet den Messias willen zien, maar aan allerlei andere schuldverzoeners denken willen. Daar echter de meesten van dezen thans denken aan het *betere deel des volks*, dat in de Babylonische gevangenis door zijn lijden de straf des volks gedragen en zijne schuld verzoend zou hebben, wil ik hier alleen daaromtrent opmerken: dat er geene gedachte kan worden uitgesproken, meer in strijd met den ganschen Bijbel dan deze, dat de éćne zondaar (en het beste gedeelte des volks bestond uit zondaren en zij erkenden het), dat de éćne zondaar door zijn lijden de schuld van den andere bij den Heiligen God zou kunnen verzoenen: — dat er geene gedachte kan worden uitgesproken, meer in strijd met Gods rechtvaardigheid, dan dat hij aan den éénen zondaar straf zou opleggen tot rechtvaardiging van anderen, zijne medezondaren: — dat er geene gedachte kan worden uitgesproken, meer onteerende voor onzen Zaligmaker die, onschuldig en vlekkeloos in zichzelven, *naar Zijne eigene verklaring*, Zijn lichaam heeft laten verbreken tot vergeving der zonde en Zijn leven heeft gegeven tot een rantsoen voor velen.

Neen, wanneer wij onzen schrijver, gelijk billijk is, voor den besten uitlegger zijner eigene woorden houden, dan wordt Israel hier, terstond bij den aanvang, van Gods wege ingeleid in het Evangelie, dat de eenige ware grond van vertroosting, bemoediging en blijdschap is en blijft.

Vs. 3—5.

Eene stem van een luid roepende: In de woestijn — bereidt den weg des Heeren;
Maakt recht in de wildernis de bane voor onzen God,
Alle bergkloof worde aangevuld en iedere berg en heuvel worde geslecht!
Het kronkelende worde een rechte weg en de bergketen tot eene breede vallei!
Want de heerlijkheid des Heeren zal geopenbaard worden
en alle vleesch zal (haar) gesamentlijk zien. Want de mond des Heeren heeft het gesproken.

Dat deze drie verzen te zamen een geheel of eene strophe uitmaken, is bij eenige opmerkzaamheid zeer zichtbaar. Die samenvoeging telkens van 3 verzen, die éene gedachte uitdrukken, is van hier af licht te erkennen. Deze onderverdeeling behoort tot Jesaja's eigenaardigheden, waarover later.

Deze strophe is de weerklank op de voorgaande. Nadat daar de Profeten waren uitgenoodigd om de vertroosting *uit te roepen*, begint deze met de woorden: men hoort den heraut, den luidroepende en verder volgt in dit couplet de inhoud van de vertroostende tijding, die tot Israel met luider stem gebracht wordt.

קורא *de roepende.* Het wordt *plene* geschreven en is hier werkelijk een substantief, iemand die iets met luider stem verkondigt, *een heraut.*

Dit woord wordt als participium gebruikt en *defective* geschreven, Jes. 21. 11; 41. 4; 46. 11; 48. 13; 59. 4. Het wordt als substantief gebruikt en *plene* geschreven; Jes. 6. 4; 40. 3; 45. 3 en 64. 6. Buiten deze plaatsen komt het bij Jesaja niet voor. Van deze aangehaalde plaatsen is er slechts éene, die toelichting vereischt, nl. 64. 6 (7). Men vertaalt daar אין קורא gewoonlijk even zoo als אין קרא Hoofdst. 59. 4. Dit is verkeerd. Waar het defective staat, is het een partic. en wordt door elk goed vertaald: er is niemand die roept. Waar het plene staat, is het een substantief, welks adjectief volgt: daar is geen aanroeper Uwes naams, die met opgewektheid aan U zich vasthoudt. Aanbidders waren er wel, wil hij zeggen, maar geene welverzekerde, vrijmoedige en vastgeloovige aanbidders.

Tot wie dan wendt zich die heraut met luider stem? Volgens vs. 1 en 2 tot zijn volk en tot Jeruzalem. Deze zijn het, die vertroost, verkwikt en toegesproken moesten worden.

Wat roept hun die heraut toe?

Volgens de gewone verklaring niet anders, dan dat er een nieuwe weg van Babel naar Kanaän door de tusschenliggende woestijn en met wegruiming en weggraving van alle hinderpalen moest worden aangelegd, opdat het volk langs dien weg

uit Babel mocht wederkeeren. Mij schijnt die opvatting geheel onaannemelijk te zijn.

Daar was toch lang voor Jesaja's tijd een goede gebaande weg van Jeruzalem naar Babel, over Damascus, Palmyra, Thapsacus, voor een gedeelte *door*, maar meestal *om* de woestijn. Die weg behoefde dus niet gemaakt te worden, hij bestond. Maar een gebaande weg (מסלה) in de woestijn te maken, recht door van Babel naar Jeruzalem, van meer dan 200 uren gaans, door die stuivende zandzee, dit zou eene volstrekte onmogelijkheid zijn geweest. Zelfs Nebukadnezar zou dit werk niet hebben durven ondernemen en niet hebben kunnen volbrengen. En voor wien moest die weg door Israel gebaand worden? Moest er dan nog een ander volk na hen dien weg bewandelen? Of maakt men ooit eene heirbaan voor ééne enkele reis? Men ziet het, de bezwaren der gewone opvatting zijn niet gering. En het voornaamste bezwaar daartegen volgt nog. Immers, voor wien moest volgens den heraut, die weg in de woestijn worden aangelegd? voor het volk? neen! zegt de tekst, voor onzen God. Men voegt daar nu wel bij, voor God *aan het hoofd van zijn volk*, maar dit is een geheel willekeurig toevoegsel en loutere verdichting.

Bij behoorlijke opmerkzaamheid blijkt het weldra, dat wij hier de letterlijke opvatting moeten laten varen; omdat zij geen zin oplevert en dat dit alles in figuurlijken zin moet worden verstaan. Men wijst hier op Jes. 35, en ik laat dat beroep gaarne gelden. Maar is dáár de woestijn met de dorre plaatsen, die de heerlijkheid van Libanon, Karmel enz. verkrijgen zullen, werkelijk de woestijn tusschen Babel en Palestina? Zal die woestijn de schoonheid van de schoonste streken van Kanaän verkrijgen? En wat beteekent dan aldaar vs. 5 en 6: dan zullen de oogen der blinden en de ooren der dooven geopend worden! zijn dat blinden en dooven in letterlijken of in figuurlijken zin? en verder: dan zal de kreupele springen als een hert, en de tong des stommen zal juichen, *want*, zoo staat er, *want* in de woestijn zullen wateren uit-

barsten en beken in de wildernis. Wie moet niet erkennen, dat hier in figuurlijken zin van geestelijk blinden enz. sprake is, en dat door de woestijn, hier de dorre en geestelooze toestand des volks wordt aangeduid? Dit geldt eveneens van vele andere plaatsen. Men zie Jes. 32. 15, 16: »Totdat over ons »uitgegoten wordt de Geest uit der hoogte; dan zal de woes»tijn tot een vruchtbaar veld worden" enz.; ook bij andere Profeten is dit beeld in gebruik, b. v. Hos. 2. 2: »Opdat ik »uwe moeder niet make als eene woestijn en haar zette als »een dor land" enz. Ja, bij Jeremia 2. 31 vraagt de Heer: »Ben ik Israel eene woestijn geweest"? enz.

Als nu ook hier in figuurlijken zin gesproken wordt van het bereiden van een weg voor den Heer, niet voor Zijn volk, dan moet dit volgens eene gezonde uitlegkunde worden verstaan van den toestand van Israel. Komt de Heer tot Zijn volk, dan is dit een gevolg van Zijne genade en trouw; maar de weg moet in het hart der Israëlieten voor Hem bereid worden; schuldgevoel en schuldbelijdenis moet hen vatbaar maken voor die inwoning. Zoo lang het hart des volks overmoedig — hun oor verhard — hun oog gesloten is (Jes. 6. 10), zoolang baat geene toenadering van den Heer. Maar als Hij zelf nu het volk daartoe laat oproepen, dan is dit een teeken dat die oproeping niet meer te vergeefs zal zijn.

Wie is nu de heraut, die hiertoe oproept? Bij Maleachi lezen wij het, Hoofdst. 3. 1: Ziet ik zende mijnen engel (bode), die voor mijn aangezicht den weg bereiden zal enz., en dit wordt nog bepaalder verklaard door den Heer, den volmaakten schriftuitlegger, Matth. 11. 10.

Van bijzondere woorden in deze strophe, wijs ik nog op de volgende:

Geheel alleen bij Jesaja komt de vorm גֶּיא voor met Segol. overal elders wordt het woord met Patach geschreven. Het beteekent een enge, diepe bergpas (ravine), die dikwijls moeielijk is over te trekken. Het substant. עָקֹב, *kromme of kronkelende weg*, dat hier alleen gebruikt wordt, is door alle oude vertalers goed opgevat en

die beteekenis is door het tegenovergestelde *rechte weg* zoo zeker, dat het onbegrijpelijk is, dat men hiervan heeft kunnen afgaan. Het adject. staat bij Jeremia 17. 9 in figuurlijken zin, voor geveinsd, arglistig.

רכסים *bergketen.* Dit woord komt hier alleen voor. Het werkwoord רכם beteekent verbinden, aaneen hechten en het subst. רֹכֶס eene verbintenis. Ons woord is dus eene aaneenschakeling of verbinding van bergen. Het duidelijkste wordt dit door het daar tegenover gestelde woord בקעה, dat eene breede vallei is, door twee reien van bergen aan weêrszijden begrensd.

Dat dit geheele vers niet letterlijk *kan* worden opgevat, maar in figuurlijken zin van *wegneming van alle hindernissen*, moet worden verklaard, is ook uit den aard der gekozene woorden duidelijk. Men slecht zoo maar niet bergen en heuvelen, men graaft geene bergketens door, om die in breede valleien te veranderen. Maar als beeld gebruikt, zijn de woorden duidelijk en de zin niet te miskennen.

כבוד יהוה *de heerlijkheid des Heeren zal geopenbaard worden.* Dit is de hoofdinhoud van dit en de volgende hoofdstukken. Het wijst terug op den lofzang der Serafs, 6. 3, waarin de verbreiding dier heerlijkheid over de gansche aarde wordt vermeld. Het is de openbaring van het licht der wereld en van Gods heil tot aan de einden der aarde.

כל בשר *alle vleesch* [1]) *zal* (*haar*) *zien*, dat is, alle menschen, ieder volk zal des Heeren heerlijkheid zien, niet Israel alleen.

---

1) Dit woord: *alle vleesch*, is het vierde der in dit hoofdstuk gevondene argumenten, aan bijzondere woorden ontleend, zie boven blz. 120. De uitdrukking zal tot de eigenaardigheden (eigenthümlichkeiten) van den auteur van onze hoofdstukken behooren. Het is waar, het komt in deze hoofdstukken zes malen voor; en hier verwachten wij dit ook, waar de verbreiding van Gods heil over *de gansche aarde* wordt aangekondigd. Het is echter volstrekt niet bijzonder eigen aan onzen schrijver. Het staat meer dan 20 malen in de boeken van Mozes; en verder eenige keeren in de Psalmen, Job, Jeremia, Ezechiël, Joël, Zacharia. Men ziet, het behoort tot de vrij algemeene uitdrukkingen.

Dit wordt nog versterkt door het toevoegsel יחדו *gesamenlijk*, dat in commentaren gewoonlijk niet tot zijn recht komt. Het mag niet verwaarloosd worden. Niet één volk, niet één boven allen, maar allen gesamenlijk zullen de openbaring van Gods heerlijkheid aanschouwen.

Want de mond des Heeren heeft het gesproken. Deze bevestiging, in dezen vorm, is alleen bij Jesaja te vinden, zoowel in het eerste als laatste deel, 1. 20; 58. 14.

Nog iets voeg ik hierbij over de vraag, of *in de woestijn*, behoort bij het voorgaande of bij het volgende. Naar den samenhang der rede behoort het stellig tot het vervolg. De plaatsing van het accent wijst toch nog iets meer aan. De accenten hebben in het Hebreeuwsch niet alleen betrekking op den zin, op den logischen samenhang der woorden, maar ook bepaaldelijk op den rythmus, op de declamatie. Men ziet dit reeds in Gen. 1. 1. Als een woord zeer bepaalden nadruk bij het voorlezen ontvangen moest, dan werd daarbij de stem een oogenblik langer ingehouden. Dit wordt ook hier door het accent aangeduid. Men zie dergelijke voorbeelden in Jes. 5. 7; 7. 5; 10. 2 enz. Zoo hebben ook alle oude vertalers het opgevat; zoo ook Matth. 3. 3. De interpunctie onzer Grieksche uitgaven van het N. T. stond in de oude Grieksche handschriften niet. Zoo ook las men het in de Synagogen, opdat dit woord te sterker mocht uitkomen.

Vs. 6—8.

Eene stem zegt: roep met luider stem! en men zegt: wat zal ik uitroepen?

A. 1. Alle vleesch is gras en al zijne gunst als eene bloem des velds;

B. 1. Het gras verdort en de bloem valt af,

C. 1. maar de Geest des Heeren blijft in Hem.

A. 2. Voorwaar, dit volk is gras;

B. 2. Het gras verdort en de bloem valt af,

C. 2. maar het woord des Heeren blijft in eeuwigheid.

Deze strophe of dit couplet van drie verzen, is zoo door

mij afgedeeld, omdat de parallelie der deelen dit eischt en op deze wijze de schoone evenredigheid en de kracht der tegenstelling het meeste zichtbaar wordt.

De stem die bij den aanvang genoemd wordt, is dezelfde die in vs. 1 en 2 spreekt, nl. de Heer. Dit wordt vrij algemeen erkend; en hem antwoordt de heraut, die in de voorgaande pericope reeds zijne oproeping had begonnen.

חסדו *zijne gunst.* Men geeft in lexica en commentaren, om deze en dergelijke plaatsen aan dit woord de beteekenis van *pracht*, *heerlijkheid* of ook wel *liefelijkheid.* Dit is verkeerd. Het woord behoudt ook hier zijne gewone beteekenis; maar het wordt *objective*, niet *subjective*, geconstrueerd. Zijne gunst is daarom, de gunst die hij van God ontvangen heeft. Zoo zijn Jes. 55. 3 de gunstbewijzen van David, de gunstbewijzen die hem van God geschonken zijn. Men vergelijke *mijn onrecht* Gen. 16. 5, met *zijn onrecht* Ps. 7. 17. Als men ons woord niet vertaalt maar verklaart, dan mag men het met recht op *heerlijkheid* of *pracht* overbrengen en dit daarvoor in de plaats stellen. Zoo als het er staat, wijst het tevens op Hem van wien alle volken hunne heerlijkheid ontvangen hebben. Het is niet door hunne eigene kracht of wijsheid, maar van God hun geschonken.

רוח יהוה Dit wordt door elk verklaard van den adem des Heeren, die dan zijn zal een gloeiende, verzengende wind. Dit is geheel in strijd met het oorspronkelijke. Het woord רוח beteekent op zichzelf zoowel *wind*, als *geest;* maar het bijgevoegde *van Jehova* spreekt zoo luide, dat het mij verwondert, dat ook goede schriftuitleggers in zulk eene ongepaste verklaring hebben kunnen berusten. Reeds vs. 13, waar niemand iets anders hierdoor verstaat, dan den Geest des Heeren, had hen op beteren weg kunnen brengen. Was het nog רוח אלהים, ook dan zou het hier niet op die wijze mogen worden opgevat; maar dan was het nog eenigszins te verdragen. Maar dat dit ons woord zoo door geachte uitleggers verklaard wordt, is mij onbegrijpelijk. De naam van Jehova is te heilig en wordt te

zorgvuldig van andere Godsnamen onderscheiden, om dit hier te kunnen gedoogen. Heeft men dan niet gelezen, wat reeds voor meer dan 40 jaren Ewald hierover schreef? (Die Komposition der Genesis kritisch untersucht), noch ook wat Hengstenberg, Hävernick en anderen daarvan hebben opgeteekend? Hoe het zij, door niet éène andere plaats wordt die verklaring gesteund en wij hebben dus alle recht om het ook hier te vertalen door: *de Geest des Heeren.* Dat is geheel volgens het spraakgebruik van Jesaja, en wij denken dan aan den Heiligen Geest, dien Hij in de dagen van Mozes, in het midden van Zijn volk stelde Jes. 63. 11; die dat volk geleid heeft Jes. 63. 14; die eens in de heerlijke toekomst op den Messias rusten zou Jes. 11. 2 en 61. 1 enz.

נשבה Dit werkwoord komt nergens elders voor. Men zegt wel dat het in Hiphil voorkomt Gen. 15. 11, maar men vergist zich. Daar staat het imperf. Hiph. van שוב (men zie over den vorm Roorda, Gramm. pag. 175). Abraham blies de roofvogels niet weg, maar hij deed ze terugkeeren, hij joeg ze weg. Even zoo moet dezelfde vorm verklaard worden in Ps. 147. 18, coll. Ps. 104. 30 en 33. 6. Andere plaatsen worden daarvoor niet bijgebracht.

Dit werkwoord נשב is eenvoudig te verklaren uit het bekende ישב, *blijven.* De verwisseling toch van de Nun en de Jod in het begin der woorden, is in het Hebreeuwsch zeer gewoon en de beteekenis wordt daardoor niet veranderd. Men vergelijke יאה en נאה schoon zijn, יכח en נכח tegenover staan, יצב en נצב vast stellen, יקש en נקש strikken spannen, יקע en נקע afgerukt zijn enz. De vertaling is dan: de Geest des Heeren blijft in Hem. Dit *in Hem*, moet op dezelfde wijze verstaan worden als בם in Jes. 6. 13. Het onvergankelijke en onveranderlijke van dien Geest wordt even zeer bedoeld, als Zijne onafhankelijkheid en kracht.

כי *maar.* Deze conjunctio heeft op zichzelf evenmin adversatieve kracht, als de conj. ו in vs. 8: *maar* het woord des Heeren enz. Om den samenhang moet het echter dikwijls zoo

vertaald worden b. v. Ps. 130. 4, »*maar* bij u is vergeving", of om voorbeelden uit Jesaja te nemen Hoofdst. 8. 23: »*maar* »het beangstigde land zal niet geheel verduisterd worden" en Hoofdst. 28. 28: »het broodkoorn wordt losgedorscht, *maar* »men dorscht het niet onophoudelijk". De tegenstelling is hier duidelijk genoeg.

העם *Voorwaar gras is dit volk.* Daar het woord העם het volk, met het artikel, en dus hier *dit volk*, van zeer veelvuldig gebruik is en nooit gebruikt wordt dan van het volk van Israel, moet men het ook hier daarvan verstaan [1]). Men heeft hier dan eene schoone opklimming (climax). Niet alleen van alle menschen, maar ook van het volk, tot hetwelk de profetie gericht is, geldt het: het heeft geene kracht in zichzelf, geene bestendige heerlijkheid.

Deze strophe met hare krachtige tegenstelling, is de aanvulling van de voorgaande en nauw daarmede verbonden, zoo als later blijken zal.

Vs. 9—11.

Klimt op een hoogen berg, gij Zions heil-herauten!
Verheft uwe stem met macht, gij heil-herauten van Jeruzalem!
Verheft ze, weest niet beschroomd
Zegt tot de steden van Juda: ziet hier uwen God!

---

1) Dit is het vijfde der 13 zoogenaamde eigenaardigheden van onzen schrijver (zie boven blz. 120). Het woord wil men namelijk hier vertalen: *de volken der aarde.* Knobel beroept zich daarvoor op Hoofdst. 42. 5. Waarom ook niet op Hoofdst. 42. 6? Omdat reeds dit vers zijn gevoelen wederlegt. Daaruit blijkt toch, dat op deze plaats, *in deze Messiaansche voorzegging* de גוים, de volken der aarde, voorkomen als opgenomen in *het volk*, d. i. in Gods volk. — Verder wil hij in Hoofdst. 40. 7 bij *het volk* vooral gedacht hebben aan de Babyloniërs, "die toen de aarde in bezit hadden en "den orbis orientalis beheerschten." Is hij dan met de geschiedenis zoo onbekend, dat hij dit voor waar kan houden? Hadden de Babyloniërs in den laatsten tijd der ballingschap werkelijk de aarde, den orbis orientalis, in bezit? Beheerschten zij ook de Perzen, de Mediërs, de Bactriërs, de Hyrcaniërs, de Armeniërs, de Lydiërs, de overige volken van Klein-Azië, de Arabieren, de Egyptenaren enz.? Deze en andere volken waren wel allen aan de Perzische Monarchie onderworpen, maar aan de Babylonische niet. Was hem dit waarlijk onbekend?

Ziet de Heere Heere komt met kracht, en Zijn arm — een vorstelijken arm heeft Hij.

Ziet, Zijn loon is met Hem en Zijne vergelding gaat voor Hem uit.

Gelijk een herder die zijne kudde weidt, vergadert Hij de lammeren in Zijn arm

en draagt Hij ze in Zijn schoot; zachtkens leidt Hij de zogende schapen.

מבשרת ציון *heil-herauten van Zion.* Dat de sing. femin. *heil-herautin* hier *collective* staan kan voor den plur. masc. *heil-herauten*, wordt door iedereen toegestemd. Men denke aan *inwoneresse* voor *inwoners*, Jes. 12. 6 enz.

Sommigen willen echter, dat hier appositio plaats heeft: gij heilverkondigende Zion! en niet de status constr., gij heilboden van Zion! Men moest daaromtrent niet twijfelen; het laatste is alleen grammaticaal goed. Wel kan het adjectief, als er bijzondere nadruk op gelegd wordt, vóór het substantief gaan, maar dan zou het als appositum van een eigennaam het artikel moeten hebben. Men vergelijke Jes. 23. 12 met de gewone constructie, Jes. 23. 8.

Jeruzalem, vanwaar de heilboden uitgaan, even als in Jes. 2. 2, 3, wordt hier dus kennelijk als bestaande voorgesteld.

חזק. Dit woord is een partic. of adject. masc. en beteekent *krachtig.* Hier wordt het als subst. abstr. gebruikt: *kracht.* Zoo is later in vs. 26 אמיץ, ook naar den vorm een adject. masc. *sterk,* maar het wordt geconstrueerd als subst. en beteekent daar: *sterkte.* Beide woorden worden even zoo gebruikt in Jes. 28. 2, »Ziet, des Heeren is kracht en sterkte". In datzelfde hoofdstuk 28 wordt zoo רֹאֶה gebruikt voor רְאִי *gezicht* en in vs. 15 het part. masc. חֹזֶה als subst. abstr. voor *gezicht.* Jesaja zelf verklaart dit daar, door in vs. 18 hiervoor in de plaats te stellen חָזוּת. Zoodanig gebruik van partic. of adject. masc., in plaats van nomina abstracta, is aan de onbetwijfeld echte stukken van Jesaja en aan de bestredene gelijkelijk eigen. In het geheele O. T. wordt dit elders zoo niet aangetroffen.

De volgende woorden worden gewoonlijk vertaald: *zijn arm heerscht voor hem*, maar het is dan niet te begrijpen, wat dit *voor hem* beteekenen moet. Het is toch onmogelijk het tegenovergestelde te denken, of te vermoeden dat zijn arm voor een ander heerschen zoude. In onze gewone uitgaven is hier echter in den Hebreeuwschen tekst eene drukfout, die uit de Masora verbeterd moet worden. Daar staat הלמד של לו רפה. Als men nu diensvolgens den Dagesch uit לו weglaat, dan is het juist daardoor niet zoo nauw verbonden met het voorgaande woord en de vertaling wordt dan letterlijk: en [wat betreft] zijn arm, een overheerschende [arm] is hem, d. i. *hij heeft* een overheerschenden arm. De verklaring van משל overheerschen of regeeren, die hier toegeschreven wordt aan God die tot zijn volk komt, wordt ons gegeven in Micha 5. 1 en daarop wordt duidelijk gewezen in Jes. 9. 5 waar, van het kind dat geboren zal worden, en wiens naam zal zijn *sterke God*, gezegd wordt: de heerschappij is op zijn schouder.

De eerste woorden van vs. 11 worden niet nauwkeurig genoeg vertaald. Er staat in het Hebreeuwsch niet: *gelijk een herder weidt hij zijne kudde.* Dan moest het woord *herder* het bepalende lidwoord hebben. Wij kunnen in onze taal een persoon of voorwerp vergelijken met iets dat onbepaald is en blijft, b. v. met een herder. De nauwkeurigste Hebreeuwsche schrijvers vergeleken iemand of iets alleen met een bepaald voorwerp. Daarom staat het artikel achter de praepos. כ, *gelijk*, in het Hebreeuwsch ook daar, waar wij het bepalend lidwoord niet gebruiken, maar òf het onbepalende *een* òf in 't geheel niets plaatsen moeten. Daar Jesaja van alle schrijvers het nauwkeurigste hierop let, geef ik hier uit de verschillende deelen van het boek eene lijst van zoodanige plaatsen. De latere schrijvers doen dit zoo niet meer. Men zie dan b. v. Hoofdst. 1. 18 viermalen en verg. 51. 8; 5. 24, 25, 28 en verg. 66. 15; 10. 14; 11. 7 en verg. 65. 25; 14. 17; 22. 18; 24. 20; 30. 17; 34. 4; 35. 6; 40. 15; 41. 15; 42. 13; 44. 22; 49. 18, 26; 53. 6, 7. Op geene dezer plaatsen zullen wij het bepalende lid-

woord gebruiken. In overeenstemming daarmede moesten de woorden »als een herder weidt hij zijne kudde" luiden כָּרֹעֶה met het artikel.

Deze regel geldt intusschen alleen dan, als er niets tot nadere bepaling van het subst. volgt. Wordt daaraan iets toegevoegd tot verklaring b. v. een participium, Hoofdst. 16. 9; 29. 5, of tot bepaling b. v. als een droppel *aan den emmer* Hoofdst. 40. 15, dan wordt het lidwoord nooit gebruikt. De beide volgende woorden bepalen dus hier het voorafgaande, *een herder;* en het kan en mag niet anders vertaald worden, dan zoo als boven geschied is: »als een herder, die zijne kudde weidt". De tusschenvoeging van אשר zoude eene grammaticale fout zijn.

Het schoone beeld, waardoor de teedere zorg van den goeden herder als voor onze oogen geschilderd wordt, vereischt geene verdere toelichting.

Hier eindigt het eerste gedeelte van dit hoofdstuk. Na Gods bemoedigende opwekking in den aanvang, wordt het volk eerst opgeroepen om door wegruiming van alle hinderpalen, door bekeering, den weg te bereiden voor den Heer 3—5; dan worden zij gewezen op des Heeren Geest en Woord 6—8, waardoor alleen die bekeering verkregen wordt; en dan gaan Zions heilboden uit met de blijde boodschap: ziet uwen Koning! Hij komt met macht, met gerechtigheid, met teedere liefde.

Het tweede deel van het hoofdstuk is eene voorstelling van Gods wijsheid, almacht en albestuur. Hij kan, hoe donker ook vóór de komst van den Heer tot zijn volk, de toestand schijnen of zijn moge, Hij kan doen en doet wat Hem behaagt, wat Hij belooft.

Vs. 12—14.

Wie heeft met zijne holle hand de wateren toegemeten en de hemelen met zijne uitgespannen hand afgepast? en het stof der aarde in een drieling begrepen? wie heeft de bergen met eene waag toegewogen en de heuvelen met eene weegschaal?

Wie heeft aan den Geest des Heeren de juiste maat gegeven, en als zijn raadsman Hem onderricht?

Wien heeft Hij geraadpleegd en wie heeft Hem doorzicht gegeven en Hem gestuurd op den weg des rechts? wie heeft Hem wetenschap geleerd en Hem den weg van wijsheid doen kennen?

Over den zin van vs. 12 is geen verschil. De Almachtige en alleen Wijze heeft alles met juiste nauwkeurigheid geordend, zoodat ieder deel der schepping zijne juiste maat, omvang en grootte verkregen heeft. Hij heeft de wereld tot een schoon geordend geheel (*κόςμος*) gemaakt en dat gedaan met onbegrijpelijk nauwkeurige bepaling.

Over de beteekenis van enkele woorden moet iets worden opgemerkt.

Het werkwoord מדד beteekent hier niet eenvoudig *meten*, maar *toemeten*. Een eenvoudig beroep op Hoofdst. 65. 7, dus op het gebruik van onzen schrijver zelf, zal wel voldoende zijn om dit te bewijzen. De voor ons onmeetbare hoeveelheid van water in de lucht en op den aardbol is niet grooter en niet kleiner dan Hij bepaald heeft, juist zoo stipt toegemeten als of dit met de holle hand geschied was.

Het werkwoord תכן is ook niet de maat nemen, maar de maat geven. Het is afgeleid van het substant. תֹּכֶן eene taks, juiste maat of hoeveelheid Exod. 5. 8, en is dus hier aan iets *de juiste maat geven*. Het voor ons onmetelijke ruim des hemels is door Hem zoo nauw bepaald, als of het met de uitgespannen vingeren der hand was afgepast.

Het werkwoord כול beteekent ook hier niet afmeten, zoo als men wil, maar zoo als overal *bevatten*, *begrijpen*. Dat men hier aan meten denkt, licht niet in het werkwoord, maar in den naam van de maat (de drieling) die volgt [1]). Het is even zoo als in vs. 13: wie heeft aan den Geest des Heeren de juiste maat gegeven? — wie heeft de grens van dien Geest

---

1) Dit is het zesde van de 13 zoogenaamde eigenaardigheden van onzen schrijver (zie blz. 120), dat bij hem כול *abmessen* zou beteekenen. Ik meen dat het in den tekst gezegde voldoende is, om de nietigheid en ongepastheid dier aanmerking aan te toonen.

afgebakend? Behalve deze opmerkingen die op den zin van het geheel betrekking hebben, moet ik hier nog eenige taalkundige punten toelichten.

Het perf. מדד is niet samengetrokken tot מד, ofschoon de oorzaken, die men elders voor de verwaarloozing der samentrekking opgeeft, hier niet bestaan. Heeft dan de schrijver hier tegen de regels der Hebreeuwsche conjugatie gezondigd? Neen, maar in de Grammatica's zijn de regels hieromtrent niet met genoegzame juistheid opgegeven. Voor de samentrekking der werkwoorden, wier tweede en derde wortelletter dezelfde is, gelden in het perfectum de volgende regels.

Vooreerst: die samentrekking heeft in de *eerste* en *tweede* persoon van het perf. in sing. en in plur. altijd plaats.

Hierop zijn slechts 2 uitzonderingen Deut. 2. 35 (waar toch oudtijds even als in Deut. 3. 7 de samentrekking gevonden werd) en Zach. 8. 14, 15, 't geen ons bij dezen laten schrijver niet verwonderen kan.

Ten tweede: de derde persoon, masc. en fem., in sing. en plur. wordt niet samengetrokken, dan alleen in de verba impersonalia en intransitiva צַר, מַר (maar het blijft צָרַר als het transitive beteekenis heeft), רַב, חַר, תַּם, רַע enz.; maar daarentegen מָדַד (behalve Jes. 40. 12 ook nog elfmalen in Ezech. 40—42), kan even weinig worden samengetrokken als חמם Jes. 28. 28, of als בָּלַל, זמם, חלל, שלל, כפף, שרר, שגג enz.

Hierop zijn slechts 5 uitzonderingen, allen alleen in gedichten nl. דלו Jes. 38. 14 in het lied van Hiskia; Jesaja zelf schrijft דללו Jes. 19. 6; verder שדו Ps. 17. 9 (nevens שדדו) en סבו Ps. 88. 18; 118. 11, 12 en 2 Sam. 22. 6 (waarvoor elders, ook in het gelijkluidende gedicht Ps. 18. 6 סבבו staat).

Er is dus in de volle schrijfwijze מדד geen schijn van reden om de volkomene nauwkeurigheid van onzen schrijver te betwijfelen of verdacht te maken. Integendeel, zoo als ook weder uit dit voorbeeld blijkt, hoe scherper men op zijne schrijfwijze acht geeft, des te meer komt zijne volkomenheid uit.

Het woord שֹׁעַל komt in dezen vorm hier alleen voor. Over de beteekenis, *holle hand*, is geen verschil van gevoelen mogelijk.

Het woord שָׁלִישׁ komt alleenlijk hier voor en Ps. 80. 6. Waarschijnlijk is het $^1/_3$ Bath en komt dan overeen met de Seah, die voor drooge waren gebruikt werd en $^1/_3$ van een Epha was. De Bath en Epha zijn even groot, de eerste voor vloeibare, de laatste voor drooge zaken. Dat het eene maat was, blijkt uit den samenhang in beide de plaatsen. Dat het *deze* maat was, wordt met waarschijnlijkheid opgemaakt uit de etymologie en uit het gebruik in het Aethiopisch. Dat het een zeer oud woord is, mag men met reden aannemen op dezen grond, dat ook de oudste vertalers des O. T. het niet meer verstonden. Zelfs geene traditie bestond omtrent zijne beteekenis.

Het woord פֶּלֶס, alleen hier en Spreuk. 16. 11 voorkomende, op beide plaatsen nevens het gewone woord voor weegschalen, wordt door sommigen bij gissing gehouden voor de balans, waaraan de weegschalen hingen. Waarschijnlijker is het echter, dat het eene unster of waag is, aan welker eene einde een haak is, terwijl het andere gedeelte één gewicht draagt, dat door verschuiving de meerdere of mindere zwaarte van het aan den haak gehangene voorwerp aanwijst (une Romaine, un peson). Deze soort van waag was reeds bij de oude Egyptenaren in gebruik en konde dus aan de Israëlieten licht bekend zijn. In de andere Semitische dialecten wordt dit woord niet gevonden (wel de zaak b. v. رمانة in het Arab.).

De onzekerheid der oude vertalers, en het geheele gemis van dit woord in het jongere Hebreeuwsch, wijzen bepaald op zijn hoogen ouderdom.

תבונות Wie heeft hem leeren kennen *den weg van wijsheid* [1])?

---

1) Dit is het zevende van de 13 aangehaalde woorden (zie blz. 120). Knobel wijst daarop als op een woord in plur. dat onze schrijver met de *latere* boeken gemeen heeft. Waar wordt het dan gevonden? Nergens dan in de Spreuk. Sal. b. v. Hoofdst. 11. 12; in Ps. 49. 4; 78. 72 en Job. 32. 11. Dit zal menigeen verwonderen, die hier de namen van Ezechiël, Da-

d. i. volgens zeer gewone constructie den weg tot wijsheid, die tot wijsheid leidt.

Vs. 15—17.

Ziet, volken zijn [bij Hem] geacht, als een druppel aan een emmer en als een stofje aan eene weegschaal. Ziet, Hij werpt de eilanden voort als dun stof.

Zelfs de Libanon is niet genoeg om te branden en zijn gedierte niet genoeg ten brandoffer.

Alle volken zijn als niet voor Hem, zij worden bij Hem geacht als nietigheid en ijdelheid.

מר *druppel.* Dit woord komt hier alleen voor.

מדלי *aan een emmer.* Het woord דלי, dat alleen hier en in Num. 24. 7 gevonden wordt, wijst op een emmer, geschikt om uit diepe putten het water op te halen. In Palestina vond men op onderscheidene plaatsen zulke diepe putten. Het was dus dáár een bekend voorwerp. Wie rekent voor iets den druppel die aan zulk een opgehaalden emmer hangt? — Overigens zegt men in het Hebreeuwsch, een druppel *van* den emmer (nl. afhangende), terwijl wij gewoon zijn te zeggen een druppel *aan* den emmer (nl. hangende).

שחק *stofje.* In deze beteekenis komt dit woord alleen hier voor. Overal elders beteekent het de fijne, dunne wolken. De beteekenis van *stofje* wordt hier met recht aangenomen op grond van de Chaldeeuwsche, Syrische en Arabische vertalingen, en wordt door het gebruik van het werkwoord in Ps. 18. 43 en door den samenhang genoegzaam bevestigd.

---

niël, Ezra, Nehemia, Esther, Haggaï, Zacharia en Maleachi verwacht had. Maar in al deze boeken staat het niet. — Zijn dan nu de schriften waarin dit woord in plur. voorkomt, stellig zeker van lateren tijd? Is men het daarover eens? Volstrekt niet. Over den tijd, waarin die Psalmen en de Spreuk. Sal. geschreven zijn, wordt zwaar getwist. Het boek Job wordt door mannen van dezelfde richting aan verschillende eeuwen toegeschreven. Sommigen houden het voor ouder dan Mozes (Eichhorn, Bertholdt enz.) dus ongeveer 1500 j. voor Chr.; — anderen achten het geschreven omstreeks 500 j. voor Chr. (Hartman, Vater, Bauer enz.); — anderen in de eene of andere eeuw tusschenbeiden! Meer behoef ik wel niet te zeggen over dit argument, dat allen vasten grondslag mist.

איים *eilanden.* Dat door dit woord bedoeld worden de eilanden en ver zich uitstrekkende kust-landen en stranden der Middellandsche zee, behoeft niet nader aangetoond te worden. Het gebruik dat overal bij Jesaja van dit woord gemaakt wordt, van Hoofdst. 11. 11. tot Hoofdst. 66. 19, spreekt duidelijk genoeg. Toch moet ik op 2 punten opmerkzaam maken, vooreerst, dat hier niet bedoeld worden de kust-landen en eilanden zelve, niet de stof waaruit zij bestaan, hun zand, aarde, rotsen enz., maar hunne *bewoners.* De tegenstelling met *volken* bewijst dit. Het is vooral genomen in den zin van de talrijke bewoners der wijduitgestrekte kust-landen. Ten tweede, dat men hier, waar hunne macht wordt vergeleken, niet met die van den een of anderen koning, maar met de almacht van den oneindigen God, het woord niet beperken mag tot één der verre verwijderde kust-landen, b. v. tot de Carthagers, of tot Klein-Azië, of tot Tharsis, evenmin als men de volken, waarvan gesproken wordt in het eerste lid, beperken mag tot de Egyptenaren, of tot de Babyloniërs, of tot de Perzen. De samenhang is hier zeer duidelijk en de afwezigheid van het artikel snijdt alle tegenspraak af.

כַּדַּק; men vertaalt dit veelal: *als dun stof dat voortgeworpen wordt.* Die vertaling strijdt met het Hebreeuwsch; dan mocht er geen artikel staan. Jesaja is uiterst nauwkeurig in de plaatsing of weglating daarvan. Zie het aangeteekende op vs. 11. Als subst. komt het woord alleen hier voor. De beteekenis is, ook om de kracht van het wortelwoord, geheel zeker.

יטול zij, die de bij het voorgaande woord opgemerkte grammaticale fout maken, houden het voor een imperf. in Niph. van טול. Het moet gehouden worden voor het imperf. in Kal. van נטל, zoo als ook gewoonlijk geschiedt. Hij neemt de talrijke kustbewoners op als dun stof. Het is eene gelijkenis aan den wind ontleend. Gelijk de wind het fijne stof opneemt enz. Jesaja gebruikt hetzelfde beeld, maar zonder dit werkwoord in Hoofdst. 29. 5: »de menigte uwer vijanden zal zijn »als dun stof." Ook wij, gelijk vele andere volken, spreken

van heirbenden die *wegstuiven* voor een overmachtigen aanvaller.

חיתו *zijn gedierte.* Als men aan den hoogen God een waardig brandoffer wilde aanbieden, dan zou de Libanon met zijne uitgestrekte bosschen daarvoor geen hout genoeg kunnen opleveren en zijn gedierte zou daarvoor niet genoeg zijn. Zie Ps. 50. 10. Door het gedierte van den Libanon, worden de talrijke kudden van wilde ossen verstaan, die daar gevonden werden en nog gevonden worden.

כאין *als niet* 1). Het woord staat hier in zijne oorspronkelijkste beteekenis als subst. *eene nietigheid.* Het heeft geen artikel, omdat het door het volgende *voor Hem* eenigszins nader bepaald wordt. Jesaja zelf verklaart dit woord in vs. 23: »die de vor»sten maakt tot niet"; dat is niet in absoluten zin, *hen vernietigt*, maar die hen nietig maakt, van alle kracht en heerlijkheid berooft.

Vs. 18—20.

Bij wien dan zult gij God vergelijken? of wat gelijkend beeld zult gij voor Hem vervaardigen?

De kunstenaar giet een beeld en de goudsmid overtrekt het met goud, ook smelt hij er zilveren ketens aan.

De heilige tabernakel is eene offergave; men kiest een hout uit dat niet verrot; men zoekt daarvoor een kundigen werkman, om het beeld vast te zetten, dat het niet wankele.

תרקיון Dit is een zeer opmerkelijke vorm. Ik bedoel niet zoozeer, dat de derde wortelletter hier voluit gebruikt wordt, iets dat bij Jesaja en vele andere oudere schrijvers dikwijls geschiedt, maar bij de lateren zoo niet voorkomt; ook niet, dat deze letter hier geene kametz heeft, dat slechts op drie plaatsen elders gebeurt; maar ik heb het oog op den uitgang ־ון in het Imperfectum. Vroeger sprak men hier van eene Nun paragogi-

1) Dit is het achtste der zoogenoemde eigenaardigheden van onzen schrijver (zie boven blz. 120). Wil men het woord in nieuweren, wijsgeerigen zin opvatten, dan kan men hier wel eene ongerijmdheid aan den schrijver te laste leggen; maar het hierboven aangevoerde zal, vertrouw ik, wel genoegzaam zijn, om het gebruik van dit woord te dezer plaatse op te helderen.

ca, dat eigenlijk niets zegt. Nu mag men wel als bepaald zeker aannemen, dat de 3 plur. Imperf. oorspronkelijk uitging op וּן- (zoo als de 2 pers. sing. fem. op ִין-). In het Arameesch en het Arabisch is die uitgang steeds bewaard gebleven. Daar echter in het Hebreeuwsch de servile letter *n*, achter de lange vokaal *oe* (even als achter de *ô* en *î*) eerst bijna niet, en later in 't geheel niet meer uitgesproken werd en daar de Israëlieten zooveel mogelijk schreven (niet, gelijk b. v. in het Arab. geschiedt, naar de etymologie, maar) naar de uitspraak, werd die sluitletter *n* eerst slechts somwijlen geschreven, later hoe langer zoo minder en eindelijk in 't geheel niet meer. In de boeken van Mozes komt die *n* nog op zeer vele plaatsen voor, bij Jesaja en zijne tijdgenooten Hosea, Joël, Amos, Micha op vele plaatsen, bij de latere schrijvers van Jeremia af in 't geheel zoo niet meer.

Tot meerdere bevestiging van dezen regel, die op het doorgaande gebruik gegrond is, wijs ik nog op de volgende bijzonderheid. Het is bekend, dat de schrijver van het boek der Chronieken gedeeltelijk dezelfde oude bronnen gebezigd heeft, als de auteur van de boeken der Koningen. Waar nu de laatste in zijne bronnen die sluitletter vond en daarom overschreef, daar laat de eerste, bij overigens letterlijk gelijke aanhaling, deze sluitletter, als geheel nutteloos en in onbruik geraakt, eenvoudig weg. Men vergelijke

1 Kon. 8. 38 ירעון met 2 Chron. 6. 29 ירעו
1 Kou. 8. 43 ירעון met 2 Chron. 6. 33 ירעו
1 Kon. 12. 24 תלחמון met 2 Chron. 11. 4 תלחמו
2 Kon. 11. 5 תעשון met 2 Chron. 25. 4 תעשו

Dat nu in Jesaja overal in het geheele boek deze sluitletter nog meermalen geschreven wordt en dat hieromtrent geen verschil bestaat tusschen de erkende en betwijfelde hoofdstukken, ziet men uit de volgende plaatsen, waar zij wordt gevonden. Zij staat b. v. Jes. 7. 25; 8. 12; 13. 8 bis; 17. 12 bis; 21. 12; 22. 14; 26. 11, 16; 29. 21; 31. 3; 33. 7; 35. 10; 37. 6, 10; 40. 18; 41. 5; 45. 10; 49. 11, 26; 50. 11; 51. 5, 11; 52, 12;

55. 12; 58. 2 bis; en op andere plaatsen. Deze eigenaardigheid in het schrijven, geeft een belangrijk getuigenis voor den leeftijd des schrijvers, daar hieruit blijkt dat die gelijkelijk bestaat in al de gedeelten van het geheele boek, in overeenstemming met de vier genoemde tijdgenooten van Jesaja.

פסל is naar de etymologie eigenlijk een beeld dat uit hout gesneden of uit steen gehouwen wordt. Gelijk in alle andere talen (men denke b. v. in onze taal aan een *gulden* die nu van *zilver* is, aan een oor-*ijzer* dat nu van *goud* of *zilver* is, aan een laad*stok* van *ijzer* enz.), zoo wordt ook dikwijls in het Hebreeuwsch het algemeene denkbeeld der zaak vastgehouden, met verwaarloozing der etymologische bepaling. Ons woord beteekent nu slechts een beeld, afgodsbeeld, al is het niet uit hout of steen vervaardigd. Dat beteekent het ook elders bij Jesaja b. v. H. 10. 10. Wij hebben van dat gebruik een duidelijk voorbeeld bij Jes. 30. 22, in een hoofdstuk, welks echtheid door niemand ontkend wordt en waar ditzelfde woord van *zilveren* afgodsbeelden gebruikt wordt. Zoo algemeen wordt het woord ook reeds opgevat in de wet der tien geboden, Exod. 20. 4, waar ook de LXX te recht *εἴδωλον* vertaald hebben.[1]).

רתוקות *ketens.* Dit woord, welks beteekenis volkomen vast staat, komt elders niet voor. De beelden waren, doch alleen in den Kanaänitischen of Fenicischen godsdienst, dikwijls met gouden ketentjes gehecht aan den tabernakel, waarin zij geplaatst waren. (Men zie Münter, Rel. d. Karthager p. 42, waar dit van de nationale godheid van Tyrus wordt vermeld, en ook Plutarch., Qu. Rom. 61; Diodor., Sic. 17. 41, 46 enz.).

צורף. Dit woord is niet als het voorafgaande צרף een subst.,

---

1) Dit is het negende der 13 tegen onzen schrijver aangehaalde woorden (zie boven blz. 120). Men wil wel, in Jes. 30. 22 tegen de grammatica, de aangehaalde plaats vertalen: „de zilveren overdekking uwer afgodsbeel-„den"; maar dit staat er niet. Het beeld van zilver of andere stof werd, zoo als in Hoofdst. 40. 19, met goud overtogen en hiervan wordt gesproken. Er staat in Hoofdst. 30. 22 niet anders dan: „de overdekking *uwer* „*zilveren beelden*".

noch ook een partic. in Kal, maar even als נסך de 3 pers. perf., doch in de minder gebruikelijke species Poël, en wordt hier in de eigenaardige kracht van deze species gebruikt, om den overgang op iets anders aan te duiden. In Kal zou het zijn: *hij smelt;* in Poël: *hij smelt* [de ketens] *daaraan.* Zie ook vs. 24.

הַמְסֻכָּן. De twee eerste woorden van vs. 20 zijn zeer moeielijk te verklaren. Over het tweede, op zichzelf genomen, is geen verschil. Het is een geschenk voor den eeredienst, eene offergave; het wordt slechts zwaar om te verstaan door het verband. Het woord מסכן vertaalt men *verarmd* en men houdt het dan voor een passivum, gevormd van מִסְכֵּן *arm*, dat intusschen reeds *verarmd* beteekent. Als מסכן een deelwoord was en *arm makend* beteekende, dan kon daarvan een passive vorm worden afgeleid in den aangegeven zin. Nu is dit etymologisch af te keuren. Bovendien heeft men dan een groot bezwaar met de constructie. Men vertaalt: *verarmt*, *arm an gabe*, of *die verarmd is dat hij niet te offeren heeft*, of *die te arm is voor een geschenk*, maar welke woorden men in de vertaling verkiezen moge, altijd had dan het woord in statu constr. en zonder artikel moeten staan. Eindelijk krijgt men dan nog geen gezonden zin. Die geheel verarmd is, zoodat hij geen geschenk kan aanbieden, — wat doet hij? Hij kiest het duurzaamste en *kostbaarste* hout, hij neemt een kundig werkmeester in zijn dienst enz., met andere woorden: hij doet wat alleen een rijk of gegoed man doen kan. Om deze drie redenen schijnt mij de gewone vertaling geheel ongepast.

Het woord moet niet afgeleid worden van סכן, maar van סכך *bedekken.* Het is dan een nomen abstractum met den uitgang *ân*, gevormd van het masc. מָסוּךְ of, zoo als 2 Kon. 16. 18 staat מוּסַךְ *een dak*, *eene overdekte gaanderij.* (Deze omzetting is wel niet zeer gewoon, maar komt toch vaak genoeg voor; men vergelijke מוּעָף Jes. 8. 23 met den stat. constr. מְעוּף Jes. 8. 22; even zoo ממותים 2 Kon. 11. 2 met de gelijkluidende plaats waar מומתים gevonden wordt 2 Chron. 22. 11 enz).

Van dit מסוך komt nu in de eerste plaats plaats het femin. מְסֻכָּה *deksel* of *kleederentooi*, Ezech. 28. 13 en verder ons woord, dat dus *bedekking*, *overdekking* beteekent. Het eenvoudigste is hier te denken aan het dak, boven het beeld van een afgod geplaatst, waardoor een kleine tabernakel gevormd werd, waaraan het beeld met ketens was vastgemaakt. Deze kleine tabernakel met het beeld, stond dan op een voetstuk, waarvan het konde worden afgenomen, als het in plechtigen optocht door de priesters werd rondgedragen. Zulk eene *σκηνὴ ἱερά* was van hout. Diodorus Sic. XX. c. 65 verhaalt, dat zoodanige *σκηνὴ ἱερά* bij gelegenheid van een feest ongelukkig verbrandde. Het is dan dezelfde soort van kleine tabernakel, die Amos 5. 26, met een woord van hetzelfde werkwoord afgeleid, סִכּוּת genoemd wordt. Het is derhalve hier te vertalen: de tabernakel is eene offergave; hout enz. De zekerheid ontvangt deze vertaling door de volgende strophe, vs. 21—23 [1]).

הכין. Dit woord beteekent hier niet *bereiden*, *vervaardigen*, maar zoo als gewoonlijk *vast stellen*, *vast zetten*. Het beeld was niet alleen met zilveren ketentjes aan de nis of tabernakel gehecht, maar het werd ook met spijkers of nagels daarin vastgeklonken, zie Jes. 41. 7; Jerem. 10. 4 enz.

Zoo is de ijdelheid der afgoderij met scherpe ironie ten toon gesteld. De afgod hangt af van de kunde en rijkdom van menschen; hij wordt uit verschillende metalen vervaardigd; hij staat in een houten tabernakel; hij wordt met ketens en spijkers deugdelijk vast gezet.

Vs. 21—23.

Weet gij het dan niet? hebt gij het niet gehoord? Is u niets bekend gemaakt van den aanvang, en hebt gij niet begrepen de grondvesting der aarde?

---

1) Over dit tiende der aangehaalde woorden (zie boven blz. 120), heb ik bij het in den tekst gezegde, niets te voegen. Als de daarvan gegevene vertaling wegvalt, valt tevens weg al wat daaruit was afgeleid. Het woord behoort gerangschikt te worden, bij die talrijke woorden die Jesaja alleen bezigt.

Hij is het, die zit boven den cirkel der aarde en hare inwoners zijn als sprinkhanen! Hij is het, die de hemelen uitspant als een doek en ze uitbreidt als eene tent om te bewonen.
Hij is het, die Vorsten te niete maakt; de Regenten der aarde tot ijdelheid maakt.

מראש *van den aanvang.* Uit hoofde van de parallelie, daar hieraan in het volgende lid beantwoordt de grondvesting der aarde, is dit woord ook hier te verstaan van den aanvang der aarde, even als Spreuk. 8. 26 en elders.

דק *dun of fijn doek.* Dit woord wordt elders niet gevonden. Over de beteekenis is geen verschil.

מתח *uitbreiden.* Dit woord wordt elders niet gevonden [1]). Over de beteekenis is geen verschil.

Deze strophe is eene geregelde en schoone tegenstelling van Gods grootheid tegen over de nietigheid der afgoden. Men lette intusschen op het boven aangeteekende bij Hoofdst. 6. 11 (blz. 111). De reeks van punten die in de voorgaande strophe vermeld was, wordt in deze, maar *in omgekeerde orde*, herhaald.

Dáár eindigt Jesaja met den door ketens en nagels vastgestelden afgod; hier begint hij met Hem, die zelf de grondvesten der aarde heeft gelegd.

Dáár staat in het midden: de afgod zit in een houten tabernakel; hier is het tweede punt: Hij, de Heer, zit hoog verheven boven den kring der aarde en spant de hemelen uit als eene tent van dun doek.

Dáár was het eerste punt: het afgodsbeeld is door kundige werklieden vervaardigd; hier is het laatste: Hij, de Heer, is het die zelfs de Vorsten te niete maakt.

Deze tegenstelling, die de boven gegevene verklaring der voorgaande strophe volkomen bevestigt, is tevens, door de omgekeerde volgorde, een uitnemende getuige voor de identiteit der schrijfwijze van al de gedeelten van dit boek.

1) Dit elfde zuiver Hebreeuwsche woord behoort tot de talrijke, bij Jesaja alleen voorkomende woorden, die voor de echtheid dezer hoofdstukken pleiten.

Vs. 24—26.

Dan zijn nauwelijks (de plantingen) geplant, dan zijn nauwelijks (de stekken) gestekt; dan heeft hun stam nauwelijks in de aarde wortel geschoten, of, als (de wind) hen aanblaast, dan verdorren zij en de stormwind rukt ze weg als kaf.

En bij wien zult gij Mij dan vergelijken, dien Ik gelijk zij, zegt de Heilige.

Heft uwe oogen op omhoog en ziet wie deze geschapen heeft? die hun heir geteld te voorschijn brengt; die ze allen bij name noemt; door de grootheid Zijner kracht en de sterkte Zijner macht wordt er niet één gemist.

De gewone verklaring van vs. 24 is niet voldoende. Men brengt dit vers doorgaans in verband met het voorgaande vers in plaats van met de voorgaande strophe en past dan het nauwelijks geplant zijn enz., toe op de vorsten, waarvan men nu geweldenaars maakt, die weldra worden weggerukt. Maar de vorsten worden in vs. 23 alleen genoemd om hunne *macht,* die nietig is, zoodra God het wil, niet om hunne boosheid; en de vorsten leven niet korter of langer dan andere menschen. Men kan niet met meer recht zeggen: de vorsten zijn nauwelijks geplant enz. of zij worden weder weggerukt, dan men dit van allerlei menschen zou kunnen zeggen.

Sommigen willen dit dan ook laten terugslaan op vs. 16, *de volken.* De volken zijn nog nauwelijks geplant enz. dat is dan, gevestigd, of God laat ze reeds vergaan. Maar behalve dat vs. 16 te verre verwijderd is om dat hier bij te trekken, is het ook eene onwaarheid. Er zijn vele volken die eeuwen lang bestaan hebben en er is hier geene reden om, zoo als dan geschiedt, te spreken van de verdervende macht van den Heer.

Een Israëliet uit den tijd van Jesaja, moest nog iets anders hier verwachten. Van de beelden en van den tabernakel of de houten nis, waarin het beeld stond, was gesproken; wat blijft er nu nog over te vermelden? Iedere toehoorder van Jesaja moest verwachten, dat hij nog iets zou zeggen van de boomen

of van de bosschen, die aan de afgoden gewijd waren. In dien tijd was de afgoderij vooral verbonden met vereering der natuur en waar dan ook Baäl en Aschtaroth met Aschera vereerd werden, daar mocht een heilige, altijd groene boom en heilig bosch niet ontbreken. Van die heilige boomen en losschen of aangeplante hoven is dan ook bij Jesaja en zijne tijdgenooten overal sprake. Men zie van Jes. 1. 29 tot Jes. 65. 3. (Op deze laatste plaats vertaalt men echter verkeerd: *op tichelsteenen*, 't geen niets beteekent. Men moet vertalen: *bij populieren.* Zoo wordt het woord in sing. ook gebruikt in Hos. 4. 13. Het is de populus alba, een heilige boom). Telkens komt hij daarop terug. Die heilige boomen en bosschen waren er trouwens al van ouds, maar in Jesaja's leeftijd had Achaz die bijzonder in eere gehouden, 2 Chron. 28. 4; en werden zij ook in Hiskia's tijd omgehouwen, 2 Chron. 31. 1, velen uit het volk beminden dien dienst bij voortduring en Hiskia's zoon Manasse, herstelde dien ook met grooten ijver, 2 Chron. 33. 3. Zij behooren bij den afgodendienst en worden daarom hierbij gewoonlijk genoemd; zie behalve de aangehaalde plaatsen b. v. Jes. 17. 8; 27. 9; 57. 5 en even zoo Hos. 4. 13; Micha 5. 12, 13 enz.

Voorts wijs ik hier met betrekking op de door mij gemaakte inlassching op de Hebreeuwsche constructie, die toelaat dat men hier een eenvoudig substantief, dat met het werkwoord geheel overeenstemt of plaatst of weglaat. Men kan zeggen: een werk werken פָּעַל פֹּעַל; een begrip begrijpen הִשְׂכִּיל שֵׂכֶל enz., met bijvoeging of met weglating van het nomen. Zoo kan men ook zeggen: aanplantingen aanplanten נָטַע נְטָעִים met of zonder het nomen; men vergelijke H. 17. 10; en eveneens זָרַע זֵרוּעִים of זָרַע זְמוֹרוֹת 't geen beteekent stekken of takjes inplanten, met of zonder nomen; dat men hier aan boomen niet alleen denken mag, maar denken moet, blijkt uit het volgende woord: *hun stam.*

Nu waren de drie gebruikelijkste wijzen, die men bij het aanleggen van een bosch volgde deze, dat men òf uitloopers uit den wortel van een anderen boom en ook wel reeds uit

zaad opgeschoten jonge boomen verplantte; — òf stekken van andere boomen nam, hetzij men de takjes daarvoor eenvoudig gebruikte, hetzij men eene rank of tak naar den grond boog, aldaar vasthechtte en gedeeltelijk met aarde bedekte, om zoo krachtige afleggers te bekomen; — òf eindelijk, dat men reeds grootere boomen verplantte, waarbij men in dat drooge land, vooral op de hoogten, de geheele kroon moest afhouwen en alleen den tronk, met een gedeelte der wortelen overhield. Al deze verschillende wijzen worden hier opgenoemd; en daarvan gezegd: als zoo met alle zorgvuldigheid de aanplanting geschied is, is een stormwind in staat, om dat alles te vernielen. Men begrijpt dat dit juist daarom te lichter geschieden konde, omdat die heilige bosschen op de hoogten der bergen werden aangelegd, waardoor zij te meer door de kracht van den wind konden worden geteisterd en vernield.

Het werkwoord זרע [1]) beteekent gewoonlijk *zaaien* en kon dus ook hier van boomen wel gebruikt worden; daar het echter elders ook van *het zetten van stekken* of *afleggen van ranken* gebruikt wordt en de aanwas van een gezaaid bosch te langen tijd vereischt zou hebben, acht ik de laatste beteekenis, die te recht in alle lexica gevonden wordt, hier verkieslijker. Wil men liever denken aan boomen door zaaiing aan te kweeken, de zaak blijft daarom dezelfde.

1) Dit is het twaalfde der 13 woorden in ons hoofdstuk, die tot bestrijding der echtheid worden gebruikt (zie boven blz. 120). Daarvan wordt alleen gezegd: Nur der Verf. hat ein Pu. von זרע. In deze aanmerking ligt niet de minste schijn van een argument. De schrijver had een Passivum noodig. Hij gebruikt dit. Het is volmaakt zuiver Hebreeuwsch. Het is in overeenstemming met de onbetwijfelde hoofdstukken van Jesaja, waar vele echt Hebreeuwsche, anders nergens gebruikte, species van het werkwoord voorkomen. Waarlijk, het is onvergefelijk, zulke aanmerkingen te maken alsof ze *iets* beteekenden. Nog erger is het om het verband, waarin dit bij Knobel voorkomt. Hij spreekt in het onmiddellijk voorafgaande van de Arameïsmen (zie boven blz. 115) en laat hierop nu dadelijk volgen. Alleen hij heeft een Pihel van פאר (dat niet waar is) en een Puhal van זרע. De ongeoefende lezer, die niet weet, dat deze species Puhal in het Arameesch niet eens bestaat, moet wel denken dat dit ook naar het Arameesch zweemt.

שֹׁרֵשׁ *wortelen schieten.* Hier is wederom, even als in het laatste woord van vs. 19, een voorbeeld van de zeldzaam voorkomende species Poël. In Hoofdst. 10. 13 wordt dezelfde vorm gevonden.

גזע *de tronk*[1]). Dat wat er van den boom overblijft, als hij van zijne kroon en van al zijne takken beroofd is.

נשף met de praep. ב *aanblazen.* Met de meeste uitleggers houde ik voor het niet uitgedrukte subject den *wind*, omdat dit het natuurlijkste is en het beste voegt in den samenhang. Dat door de aanblazing van den wind de nieuws geplante boomen verdorren, en dan door een hevigen storm van de hoogte weggedreven worden als het kaf, is even natuurlijk, als aanschouwelijk voorgesteld. Door dat *kaf* is te verstaan, het bovenste gedeelte van de koorn-halmen, dat, met de koorn-aar afgesneden, door het dorschen wordt fijngemaakt. Als nu bij het schoon maken het koorn en het kaf met den schop, tegen den

---

1) Dit is het laatste van de 13 woorden in dit hoofdstuk, die tot bestrijding der echtheid worden gebruikt (zie boven blz. 120). Knobel zegt daarvan: „De auteur gebruikt een aantal woorden in beteekenissen of betrek„kingen, die ten deele uit het Arameesch ontleend zijn, slechts bij latere „schrijvers voorkomen, voor zoover zij niet tot de eigenaardigheden van „den auteur behooren, en die allen eene groote ontwikkeling der taal ver„raden, zoodat zij hierdoor bewijzen zijn voor het latere spraakgebruik"" Onder deze voorbeelden staat nu: גזע *Stamm* überhaupt (40. 24). Meer niets. Nu komt dit woord in dezelfde beteekenis tweemalen voor behalve hier, nl. Job 14. 8 en in het door allen voor onbetwijfeld echt gehoudene hoofdstuk van Jesaja, Hoofdst. 11. 11!

Wat moet men nu denken van een man, die zulke voorbeelden als bewijzen voor den lateren leeftijd des schrijvers bijbrengt? — Als al de 13 in deze aanteekeningen behandelde woorden goed beschouwd worden, dan weet elk, die goed Hebreeuwsch kent, dat er niet één onder is, waarvan men met eenigen *schijn* zou kunnen zeggen, dat er *eenige* bewijskracht in ligt. Voor geoefende lezers zijn dan al die woorden ook van geen het minste gewicht. De ongeoefenden echter laten zich dikwijls verschalken en worden door de herhaling vaak overgehaald. Niet ieder bedenkt altijd bij de toepassing, dat 13 maal o = o is. Het gaat even zoo bij de verklaring van het geheele hoofdstuk, met betrekking op den terugkeer uit Babels ballingschap. Niet één vers is er in dit hoofdstuk waar die bedoeld wordt. Maar als het twintig malen in den Commentaar wordt ingebracht, dan wordt menigeen daardoor medegesleept.

wind in, werd vooruitgeworpen, dan viel het goede zaad door zijne zwaarte op den koornhoop, terwijl het lichte kaf door den wind werd weggewaaid.

In vs. 25 staat niet geheel dezelfde gedachte als in vs. 18. In vs. 18 is *de gelijkenis*, *similitudo*, de gelijkvormigheid *in gedaante* met een of ander beeld, bedoeld. Hier echter is het, om het werkwoord שוה dat niet beteekent *similis*, maar *par fuit*, de *gelijkheid in macht*, die bedoeld wordt. Zoudt gij mij *in macht* gelijk stellen met de afgoden? Daarom ook volgt er: zegt *de Heilige* d. i. de Hoogheerlijke (zie boven op H. 6. 3).

מרום *heft uwe oogen op omhoog* d. i. naar den hemel, zoo als blijkt uit Hoofdst. 61. 6.

Ziet wie deze geschapen heeft. Tot hiertoe gaan de eigene woorden Gods. Deze woorden behooren dus tot het voorgaande vers; zoo als blijkt uit יאמר *inquit;* waarmede een volzin noch aanvangen, noch eindigen kan; zie vs. 1. Hetgeen nu volgt zijn woorden van den Profeet.

במספר *in getelde hoeveelheid.* Letterlijk staat er *in getal.* Dit wordt echter verklaard door de tegenstelling באין מספר d. i. *in ontelbare menigte.* Voor het oog der menschen zijn in de heldere en fijne lucht van het Oosten de sterren metterdaad ontelbaar, maar voor God is het sterrenheir als een geteld leger.

אמיץ *sterkte.* Dit adjectief is hier, zoo als uit de constructie klaarblijkelijk is, in abstracte beteekenis genomen, zoo als Jesaja meermalen doet; zie boven vs. 10.

De bedoeling van deze geheele strophe, vs. 24—26, is dan deze. Men plant met zorg een bosch voor den afgod — maar een stormwind is hem reeds te sterk; hij kan zijn heilig bosch niet beschermen. Een hevige storm laat hem niets daarvan over. Alles verstuift als kaf. De Heer daarentegen, kent ook het ontelbaar sterrenheir, dat geen mensch voor Hem toebereid, maar dat Hijzelf geschapen heeft. Hij houdt die allen in stand. *Niet ééne daarvan wordt gemist.*

Vs. 27—29.

Waarom zegt gij dan o Jakob! en spreekt gij o Israel! mijn

weg is voor den Heer verborgen en mijn recht gaat voor mijnen God voorbij.

Weet gij het dan niet? en hebt gij het niet gehoord? de eeuwige God, de Heere, de Schepper van de einden der aarde wordt niet moede noch mat; geene doorgronding is er van Zijn verstand.

Hij geeft den moeden kracht en Hij vermeerdert de sterkte dien, die geene kracht heeft.

Wij zijn gekomen tot het derde of laatste deel dezer rede. Mocht ook het heerlijke uitzicht in het eerste deel geopend vs. 1—11, hoogstverblijdende zijn, daar moest nog veel tijds verloopen eer het vervuld zou zijn, en intusschen gevoelden ook reeds velen van Jesaja's tijdgenooten den druk der tijden en waren zuchtende over alle boosheid en verdrukking die zij te lijden hadden. Tot dezen richt hij nu, na op Gods almacht gewezen te hebben, de vraag in vs. 27: Waarom zegt gij enz.

יעקב *Jakob*, d. i. het Israëlitische volk. Het gebruik van dezen naam in dien zin komt bij Jesaja overal voor. Men zie b. v. Hoofdst. 9. 7; 10. 21; 14. 1; 17. 4; 27. 6, 9; 29. 23; 40 27; 42. 24; 43. 1, 22, 28; 44. 23; 48. 12; 59. 20, 60. 16. Later komt die naam nog wel voor als de eigennaam van den Aartsvader, ook in samenstellingen, zoo als *het zaad*, *het huis*, *de kinderen* van Jakob; maar *nooit* meer alléén voor het volk na den tijd van Jeremia.

מאלהי *voor mijnen God.* Het voornaamwoord *mijn* wederlegt hier de verklaring van hen, die meenen dat het woord gericht is tegen hen, die zich God voorstelden als een God die zich om de aarde niet veel bekreunde en maar voor zichzelf in den Hemel leefde. Zoo goddeloos waren zij niet, tot wie Jesaja spreekt. Zij erkennen den Heer als *hun* God en gevoelen de betrekking die bestaat. Maar zij gevoelen zich gedrukt en bij het onrecht dat hun aangedaan wordt, als van God verlaten. Dat in zware tijden zulke gedachten opkomen bij kleingeloovigen, al zijn het toch geloovigen, wien zal het verwonderen?

In vs. 28 zien wij weder eene vermenigvuldiging van Gods

namen. Daarop is reeds met een woord gewezen in Hoofdst. 6. 5. Daar men hierop ook wel gewezen heeft, als op iets dat aan het tweede deel van dit boek bij uitsluiting eigen was, is het noodig dit nauwkeuriger na te gaan. De schrijver doet dit in het eene gedeelte van zijn werk somtijds veelvuldige malen, en in een ander gedeelte maar zelden. In dit vierde deel, Hoofdst. 40—48, vermenigvuldigt hij dikwijls die beschrijvende namen; maar in de 18 hoofdstukken van het vijfde deel, Hoofdst. 49—66, geschiedt dit slechts 3 malen, nl. Hoofdst. 56. 8 en 57. 15, 19. Deze opmerking is reeds voldoende om te bewijzen, dat dit niet de karakteristieke schrijfwijze is in het geheele tweede deel, Hoofdst. 40—66, in tegenoverstelling van het eerste deel, Hoofdst. 1—39. Wat het eerste deel betreft, ook daarin komt die vermenigvuldiging voor, b. v. Hoofdst. 1. 24 (4 namen); 3. 1 (3 namen); 6. 5 (3. namen); 8. 18 (3 namen, waarvan één eene omschrijving is); 10. 23 (4 namen, waarvan één eene omschrijving is); 21. 10 (3 namen); 28. 22 (3 namen); 30. 15 (3 namen); 31. 9 (3 namen, waarvan twee omschrijvende zijn).

קצות *de Schepper van de einden der aarde:* d. i. de Schepper der geheele aarde. Zie het daaromtrent aangeteekende op blz. 137.

Vs. 30, 31.

Dat dan jongelingen moede en mat worden, en dat uitgelezene jongelingen ter neder struikelen,

Zij die den Heer verwachten, vernieuwen de kracht; zij stijgen op met vleugelen gelijk de arenden! zij loopen hard, maar worden niet moede, zij gaan steeds voort, maar worden niet mat!

ויגעו — ויעפו. In vs. 30 worden deze beide imperfecta *defective* geschreven, maar in vs. 28 en in vs. 31 zijn beide telkens *plene* geplaatst, zoo als overal elders in het geheele boek met dit en alle andere verba van deze klasse geschiedt, als zij eenvoudig imperfecta zijn. Wij hebben daarin een nieuw blijk van Jesaja's nauwkeurigheid in de orthographie. De copula ו wordt dikwijls door hem op die wijze voor het imperf. geplaatst, dat zij,

als ו consecutivum, het imperf. tot een conjunctivus maakt; b. v. וִיקַלֵּל dat hij vloeke! 1 Sam. 15. 16; וְיָבֵן wie is wijs, dat hij dit versta! Hos. 14. 10. Om die beteekenis nu van de ו worden de imperfecta van de woorden dezer klasse *defective* bij Jesaja geschreven. Zoo is ook het imperf. van ירא, dat 20 malen bij Jesaja voorkomt, 19 malen *plene*, maar de eenige keer dat het achter וְ staat *defective* geschreven, Hoofdst. 59. 19, Dat zij dan den naam des Heeren vreezen enz.! Hier moet het eveneens vertaald worden: Dat dan jongelingen moede worden enz. of, Laten zij moede worden enz., maar die op den Heer verwachten, vernieuwen de kracht. Als zij op het punt zijn van te bezwijken, geeft dat uitzicht op Hem hun telkens nieuwe krachten.

יעלו אבר *zij stijgen op met vleugelen.* Het meeste wordt de kracht van den man beproefd bij het beklimmen van bergen. Zij nu bestijgen die met vlugheid, alsof ze, gelijk een vogel, door vleugelen gedragen werden.

כנשרים *als arenden.* Als dit laatste woord aan de gelijkenis niet was toegevoegd, reeds dan zou het beeld van de vlugge bestijging ook van steile bergen levendig en krachtig zijn. De vergelijking met de arenden geeft daaraan eene nieuwe schoonheid. De arenden toch worden genoemd als die vogels, die de snelste en onvermoeide vlucht hebben. (zie Bochart. Hieroz. II. c. 1). Maar wat in arenden voor den Israëliet bijzonder opmerkelijk was, is hunne woonplaats op de hoogste en steilste rotsen en bergen. Daarop wordt gewezen b. v. Job. 39. 30; Obad. vs. 4; Jerem. 49. 16. Daarop ziet ook het beeld, zoo als het hier gebruikt wordt. Die den Heer verwachten, stijgen niet met onverminderde kracht en onvermoeide leden op in de hooge lucht, maar gelijk voor ons die de wederkomst des Heeren verwachten, zoo werden ook voor hen die onder Israel de komst des Heeren verwachtten, de hoogste bergen gemakkelijk te bestijgen en de vermoeiendste wegen vonden hen steeds wakker en van frissche kracht. n die hoop gesterkt loopen zij, door de kracht des Heeren, zonder moede te worden en gaan zij steeds voort zonder te bezwijken.

§ 4.

De kenmerken van Jesaja's taal en stijl, volgens Hoofdst. XL.

Gelijk ik die kenmerken, volgens Hoofdst. VI, op blz. 154 en verv. heb aangegeven, ga ik dit nu doen, volgens Hoofdst. XL, met het oog op de voorgaande taalkundige aanmerkingen. Ik zal daarbij de in § 2 gevolgde orde herhalen, maar vooraf twee punten behandelen, die mij toeschijnen niet van gewicht ontbloot te zijn.

Vooreerst. Bij de taalkundige opmerkingen over Hoofdst. 6 in § 1, is meermalen opzettelijk aangewezen, dat vele in dat hoofdstuk voorkomende eigenaardigheden van Jesaja, ook in de laatste of bestredene hoofdstukken van dit boek even zoo gevonden worden. Men zie dit daar opgegeven, somtijds meermalen in één vers, bij Hoofdst. 6. 1, 3, 5, 7, 10, 13. Die goed in het laatste gedeelte te huis is, kan de onbetwijfelde gedeelten van Jesaja niet lezen, of hem wordt telkens, door woorden, woordvormen, constructie, gedachtenleiding en uitdrukking, het laatste gedeelte van dit boek voor den geest geroepen. Dat men nu het laatste gedeelte lezende, telkens als 't ware terug gewezen wordt naar de onbestredene hoofdstukken, kan reeds uit Hoofdst. 40 blijken en in § 3 zijn de plaatsen, die hier te zamen eene overtuigende kracht hebben, geregeld aangewezen. Met lette slechts op het aangeteekende bij vs. 1, יאמר *inquit;* vs. 2 het driemalen herhaalde כי; vs. 3 de orthographie en beteekenis van קורא; vs. 5 het geheele laatste lid van het vers; vs. 10 het partic. masc. als abstractum; vs. 11 de plaatsing en weglating van het lidwoord na de praep. ב; vs. 12 de samentrekking der verba עע; vs. 18 de uitgang van het Imperf. in 3 pers. plur. met de Nun; vs. 20 פסל een afgodsbeeld; vs. 21—23 de herhaling eener reeks in omgekeerde volgorde, zie ook vs. 28 en 30; vs. 24 גזע tronk; vs. 27 Jakob voor het Israëlitische volk; vs. 28 de vermenigvuldiging van Gods namen.

Mij schijnt deze doorgaande overeenkomst, van het tweede met het eerste deel, op identiteit des schrijvers te wijzen.

Ten tweede. Ik heb in de voorgaande paragraaf gewezen op de verdeeling en onderverdeeling van dit hoofdstuk. Niet alleen de schoone orde en samenstelling van het geheel komt, bij oplettendheid op die verdeeling, eerst recht in het licht; maar ook wordt hierdoor het begrip en de juiste verklaring niet weinig bevorderd.

Het geheele hoofdstuk is verdeeld in 3 deelen; zie onderaan op blz. 161.

De onderverdeeling is verder deze. In de twee eerste verzen worden Gods eigene woorden voorop gezet. De Heer zelf spreekt. — Verder wordt het geheele hoofdstuk tot en met vs. 29 afgedeeld in strophen of coupletten, waarvan elke uit drie verzen bestaat. Dat iedere strophe ééne afgeronde en op zichzelf volkomene gedachte bevat, zal uit de behandeling in § 3 genoegzaam gebleken zijn; men zie ook boven blz. 161. Eindelijk wordt het geheel besloten met twee krachtige en bijzonder opwekkende verzen.

In het gebruik van zoodanige symmetrische en schoone onderverdeeling staat dit hoofdstuk, en het tweede gedeelte in het algemeen, niet op zichzelf. In menig vroeger hoofdstuk vindt men van die symmetrie even duidelijke voorbeelden. Daar dit, zoover ik mij herinneren kan, door niemand is aangetoond, zie ik mij verplicht dit te bewijzen. Dit is echter niet zoo licht. Jes. 6 leent zich daartoe niet, omdat het onderwerp dit niet gedoogde. Bij eenige andere gedeelten van Jesaja's eerste deel zou ik het niet kunnen doen, zonder een doorloopenden commentaar daarbij te schrijven. Bij verre de meesten stuit ik op het bezwaar van bestrijding der echtheid. Vele van de voorgaande hoofdstukken worden als onecht verworpen, hetzij geheel of gedeeltelijk. Ik neem daarom nu maar als voorbeeld, het hoofdstuk dat het eerste voor de hand ligt, nl. Hoofdst. I. Het is mij niet onbekend, dat de echtheid ook van dit hoofdstuk wordt wedersproken en ik heb het daarom niet kunnen

gebruiken voor mijn hoofdargument, dat een geheel onbetwijfeld stuk van Jesaja vorderde en dan was Hoofdst. 6 het eerste. Voor het ondergeschikte doel echter, dat ik nu beoog, is het volkomen geschikt en kan het zonder vrees voor tegenspraak vergeleken worden. Het is toch slechts door één enkelen geleerde voor onecht gehouden en dat reeds voor 26 jaren, terwijl zijn gevoelen door lateren niet is omhelsd en thans door niemand wordt overgenomen. Daarom meen ik het voor mijn tegenwoordig doel gerust te mogen gebruiken. — Welke is dan in Hoofdst. I. de onderverdeeling?

Na het opschrift in vs. 1, staat hier even als in Hoofdst. 40 een vers voorop, dat Gods eigene woorden behelst. De Heer zelf spreekt. Verder wordt het geheele hoofdstuk tot en met vs. 30 afgedeeld in strophen of coupletten, waarvan elke beurtelings uit 4 en uit 3 verzen bestaat. Het is dus vs. 3—6, 7—9, 10—13, 14—16, 17—20, 21—23, 24—27 en 28—30. Eindelijk wordt het geheel (hier even als in het begin) met één krachtig en ernstig vers besloten.

Ik meen dat men, bij eene onbevooroordeelde lezing van de geheele overheerlijk schoone en krachtige rede, in die onderverdeeling weinig bezwaar zal moeten vinden. Toch acht ik het niet ongepast dit nader te bewijzen en aan te toonen, dat de schrijver zelf die onderverdeeling bedoeld heeft. Dit zal ook terstond over eenige der verzen eenig licht verspreiden.

Om van de duidelijkste bewijsplaats vóór die onderafdeeling te beginnen, wijs ik op de strophe van drie verzen, vs. 21—23. Het geldt de beschrijving van Zions treurigen toestand, voorgesteld in de 3 volgende hoofddenkbeelden. Vs. 21: zij is niet meer de *getrouwe* stad maar vol *onrecht;* vs. 22: haar zilver is tot *schuim* geworden; vs. 23: hare vorsten zijn *opstandelingen* tegen God. — Nu volgt daarop eene strophe van vier verzen, vs. 24—27. Men herinnere zich hierbij de opmerking boven op blz. 150 gemaakt en met eenige voorbeelden gestaafd, dat, bij de herhaling eener reeks van denkbeelden, de orde of rangschikking bij Jesaja wordt omgekeerd. Nu slaat deze

strophe op de voorgaande terug en behandelt de drie in de vorige strophe opgenoemde punten in omgekeerde volgorde. Vs. 26 en 27 toch neemt het woord weder op, dat in vs. 21 vooropging, en spreekt van de *getrouwe* stad en daarin wonend *recht;* vs. 25 spreekt even als vs. 22 van *het schuim;* vs. 24 van die *opstandelingen*, Gods *wederpartijders* en Zijne vijanden. Deze strophen staan zoo stellig en zoo duidelijk tegenover elkander en de laatstgenoemde slaat zoo volmaakt op de voorgaande, dat men hieruit veilig besluiten kan, dat dit althans in deze beide coupletten duidelijk uitkomt.

Eene tweede bewijsplaats, vind ik in de beide strophen vs. 10—13 en vs. 14—16. Ook hier schijnt mij het bewijs niet twijfelachtig. Dat met vs. 10 eene geheel nieuwe afdeeling aanvangt, is door velen opgemerkt en zal door niemand met eenigen grond kunnen worden tegengesproken. Wij hebben dus hierin reeds een vast uitgangspunt. Wij vinden hier verder wederom drie hoofddenkbeelden in vs. 10—13. Het eerste punt betreft *booswichten*, die *offeranden* opbrengen, in vs. 10, 11; het tweede hun komen tot de tempelvoorhoven voor *lof-offer* (מִנְחָה) en *reukwerk* (dat een symbool der gebeden is Ps. 143. 2), in vs. 12 en 13ᵃ; het derde hun onderhouden van *feestdagen*, in vs. 13ᵇ. — Nu volgt hierop eene strophe van 3 verzen vs. 14—16, waar dezelfde drie punten weder in omgekeerde orde behandeld worden. Hier wordt eerst vs. 14, wat in de vorige aan het slot kwam vs. 13ᵇ, gesproken van de *feestdagen;* dan in vs. 15 van de *gebeden*, gelijk in vs. 12 en 13ᵃ van het lofoffer en reukwerk in het heiligdom; eindelijk in vs. 16 van het afstand doen van *booze handelingen*, tegen over de *offeranden der booswichten* in vs. 10 en 11. Bij dit laatste denke men aan het schoone woord dat, zoo al niet met dezelfde woorden, toch zakelijk door alle Profeten steeds is herhaald: »gehoorzaamheid is beter dan offerande".

Terwijl deze tegenstellingen in de vier genoemde strophen niet aan het toeval mogen worden toegeschreven, maar van bepaalden toeleg des schrijvers getuigen, hebben wij tevens

met stellige zekerheid eene vijfde strophe aangegeven, die juist in het midden tusschen de genoemden ligt, nl. vs. 17—19. Zij kan niet grooter of kleiner zijn, zonder de reeds verkregene strophen-verdeeling te verbreken. Eene zesde strophe is eveneens aangewezen, achter de eerstgenoemden, in vs. 28—30. Zoo blijven er nog alleen de twee eersten over tusschen den aanhef en vs. 10; en daar de eerste van dezen vs. 3—6, op de menschen, en de tweede vs. 7—9 op het land ziet, wordt hier, door den inhoud, de boven opgegevene afdeeling voldoende bevestigd.

Zoo als nu in Hoofdst. 40 *twee* verzen, waarin God zelf spreekt, aan het hoofd staan en *twee* tot opwekking aan het slot, — zoo staat hier *één* vers, waarin God spreekt, aan het hoofd en *één* vers tot opwekking aan het slot.

Het ligt hier buiten mijn plan om de schoone evenredigheid en de juiste symmetrie der onderdeelen, die zich overal in het boek van Jesaja met rijke afwisseling van vormen vertoont, aan te geven of te ontwikkelen en te bewijzen. Die hiervoor geen oog en hiervan geene kennis heeft, zal toch door deze aanwijzing niet overtuigd of getroffen worden. Die geen oog en geene kennis van architectuur heeft, voor dien is ook de aanwijzing van de juiste evenredigheid b. v. in een kerkgebouw, al is die tot in de kleinste bijzonderheden consequent en in zuiveren stijl uitgevoerd, van geen belang. Konde ik het intusschen in weinige regelen aanwijzen, ik zou mij daardoor niet laten terug houden. Maar die aanwijzing zou moeten gepaard gaan met doorloopende verklaring en met doorgaande wederlegging van hen, die steeds de echtheid van Jesaja's schoonste gedeelten bestrijden. Daarin mag ik mij hier niet begeven. Voor hen, die de eenvoudige en schoone samenstelling, ook in de onderverdeeling, waardeeren kunnen, acht ik het opgegevene, als voorbeeld, voldoende en door hen zal die symmetrie ook in andere gedeelten van Jesaja, zonder veel moeite worden opgemerkt. De meesterhand is hier overal zichtbaar.

Na de behandeling van deze twee belangrijke punten, volge dan nu, met het oog op de vorige paragraaf, het resultaat ten opzichte van taal en stijl.

De eerste eigenschap, die in Hoofdst. 40 uitkomt, is weder de volkomene *zuiverheid.* De bestrijders der echtheid hebben met groote oplettendheid deze rede nagegaan. Zij hebben 13 woorden daarin opgezocht, die als eigenaardigheden van den schrijver van het tweede deel zouden moeten worden aangemerkt. Met hoe weinig recht dit door hen gedaan werd, is uit de aanteekeningen, aan den voet der bladzijden, bij de vorige paragraaf, duidelijk genoeg. Die scherpe oplettendheid en dat zorgvuldig napluizen van de taal, die hier gevonden wordt, heeft voor ons groote waarde. Met al die scherpe oplettendheid heeft men toch in het geheele hoofdstuk niet ééne Arameïsme, of soloecisme, of onzuiveren vorm, of woord en uitdrukking van lateren tijd kunnen vinden. Niemand heeft hier zelfs gesproken van soloecismen, Arameïsmen enz. Dit mag dus, zonder vrees voor tegenspraak, als een belangrijk punt worden voorop gezet. Als toch de Schrijver tegen het einde der ballingschap te Babel geleefd had, dan zoude hij evenmin als Ezechiël en Daniël, Ezra enz. de volkomene zuiverheid van taal bewaard hebben, die Jesaja en zijne tijdgenooten kenmerkt.

De tweede eigenschap der taal is hare *nauwkeurigheid.* Ook hier vindt men, even als in Hoofdst. 6, eene zeer groote juistheid in het gebruik van de verschillende rededeelen en de meest gepaste keuze en rangschikking der woorden; ook hier dezelfde groote nauwkeurigheid in de orthographie, in de plaatsing en weglating van het artikel, in het gebruik van verschillende modi en tempora, enz. Daar niemand in dergelijke punten eenig verschil tusschen dit hoofdstuk en de onbetwijfelde gedeelten van Jesaja heeft opgemerkt en aangewezen, mag de Schrijver van dit hoofdstuk hieromtrent worden gelijk gesteld met Jesaja en andere voortreffelijke schrijvers, die in dat bloeiende tijdvak der taal hebben geschreven. Die nauw-

keurigheid der taal is zeer kenmerkende. Met Ezechiël begint eene nieuwe periode der taal. In Ezechiël, Daniël, Ezra, Nehemia, Esther en de drie laatste Profeten des O. T. vindt men die nauwkeurigheid niet meer, evenmin als de zuiverheid der taal. Bij die lateren ontmoet men telkens niet alleen latere en vreemde woorden, maar ook afwijking van de schrijfwijze van den bloeienden tijd van Jesaja. Men behoeft slechts Gesenius (Gesch. d. Hebr. Sprache) of Hartman (Linguist. Einleit. in d. A. T.) in te zien, om talrijke en afdoende bewijzen hiervan te vinden. (Beide deze schrijvers behooren toch tot de bestrijders van de echtheid van Jesaja's tweede deel, en zijn dus althans niet van vooringenomenheid vóór dit gedeelte van Jesaja te beschuldigen). Neen, maar de taal die in de laatste jaren der Babylonische ballingschap door de Joden gesproken werd, week reeds veelszins af van het oude Hebreeuwsch. Zij werd Chaldeeuwsch en die volkstaal had dan ook natuurlijk grooten invloed op de taal, die geschreven werd.

De derde eigenschap der taal, die in dit hoofdstuk gebezigd wordt, is haar *rijkdom.* Wij mogen ook hier, even als bij Hoofdst. 6, vrijmoedig verklaren: geen der oudere Schrijvers heeft al den rijkdom der Hebreeuwsche taal op zoo uitstekende wijze gebruikt als de Schrijver van dit boek. Wij vinden hier toch wederom een groot aantal van zeldzame, meestal maar eens in het geheele O. T. voorkomende woorden. Zoodanigen zijn in Hoofdst. 40 vs. 2 כפלים een aequivalent; vs. 4 het subst. עקב een kronkelende weg; vs. 4 רכסים bergketens; vs. 7 נשב blijven; vs. 12 שעל holle hand; vs. 12 שליש een drieling en פלס eene waag; vs. 15 מר een druppel, en דלי een put-emmer; vs. 15 דק kaf; vs. 19 רתוקות ketens; vs. 20 משכן een heilige tabernakel; vs. 22 דק dun doek; vs. 23 מתח uitbreiden; vs. 24 גזע een tronk. Men ziet, zij zijn naar proportie van de lengte van het hoofdstuk even talrijk als in H. 6. Wij vinden dien rijkdom ook in een aantal van woorden die in ongewonen vorm gebruikt worden, zoo als in vs. 4 גֶיא met eene Segol; vs. 10 חָזָק als nomen abstractum; vs. 15 שַׁחַק een

stofje; vs. 17 אַיִן als substantief; vs. 18 תְּרַמְיוֹן, vs. 19 en 24 de perfecta in Poël; vs. 25 קָדוֹשׁ de Hoogheerlijke: vs. 26 אַמִּיץ als nomen abstractum; vs. 29 עָצְמָה kracht.

Eindelijk hebben de bestrijders der laatste 27 hoofdstukken hier vele woorden opgemerkt en opgeteekend, die in gewijzigden, of geheel nieuwen, of overdrachtelijken zin gebezigd worden. Mijne taak is daardoor te gemakkelijker geworden. Voor zoover namelijk die voorbeelden goed zijn, en men zou bij de goeden nog vele anderen kunnen voegen van wie hetzelfde geldt, bewijzen zij juist het tegenovergestelde van hetgeen waarvoor zij worden bijgebracht. Zij bewijzen toch dat de laatste hoofdstukken van dit boek juist op hetzelfde standpunt der taal zich bevinden als de eerste en met name als de onbetwijfeld echte. Dat men dit b. v. van Hoofdst. 6 met dezelfde woorden zeggen kan en verklaren moet, heb ik op blz. 156 aangetoond en met voorbeelden gestaafd. Zulke overeenstemming tusschen beide deelen van het boek is hoogst opmerkelijk. Waren het alleen dezelfde woorden die in beiden gebruikt werden, dan zou men nog aan navolging kunnen denken, maar dezelfde hoogte van taal-ontwikkeling bootst men zoo maar niet na en is in tijden van treurig verval der taal onbereikbaar.

De vierde eigenschap is eene bijzondere *samenvoeging* van woorden, die bij andere schrijvers zoo niet voorkomt. Ik bedoel hier wederom eene eigenaardige samenkoppeling van woorden, b. v. dienst vervullen, overheerschende arm, toemeten met de holle hand, toemeten met de uitgespannen hand, eilanden voort te werpen enz.; voorts de opeenstapeling van Gods namen (zie bij vs. 28); en eindelijk de herhaling van eene reeks van uitdrukkingen in omgekeerde orde (zie bij vs. 22, 23 en 28, 30).

Overgaande tot eene korte beschouwing van den stijl is de gelijkheid daarvan met het opgemerkte in Hoofdst. 6 (blz. 157), in waarheid treffend te noemen.

De eerste eigenschap, die daar werd opgemerkt, is de *levendigheid* en *aanschouwelijkheid* van voorstelling. Ook hier moet men verklaren: de schrijver vervalt niet in den beschrijvenden of betoogenden stijl. Alles is hier levendig en sprekend. Van het begin tot het einde is er eene gedurige afwisseling van sprekende personen. Nu eens is het (en bij herhaling) de Heer die spreekt, dan de wegbereider, dan de heilboden van Zion' dan de Profeet zelf. Ik zoude iedere strophe moeten opnoemen, indien ik hiervan opgave zou willen doen.

De tweede eigenschap is hier meer nog dan in Hoofdst. 6, maar even als in alle onbetwijfelde gedeelten van Jesaja, een *gepast gebruik van beelden en gelijkenissen.* Het is echter ook hier niet mogelijk op voorbeelden te wijzen. Van de tweede strophe af tot aan de laatste, is er niet éène, waarin niet op uitstekende wijze of een nieuw beeld en gelijkenis wordt gebezigd of een reeds elders gebruikt beeld wordt uitgewerkt. Na de ontwikkeling hiervan in de vorige paragraaf, beroep ik mij hier gerust op het oordeel van elken lezer.

Deze twee eigenschappen worden, al is het niet in die mate, toch bij alle schrijvers van den besten tijd gevonden en onderscheiden hen van de lateren.

De derde en meest kenmerkende eigenschap van Jesaja's stijl is de onovertroffene vereeniging van eenvoud, kracht en schoonheid.

Ik sta hier echter verlegen met de wijze waarop ik die zal bespreken. De uitnemendheid der schrijfwijze wordt bij deze Hoofdstukken door niemand ontkend. Waartoe dan vele woorden, bij eene erkende, althans niet bestredene, zaak. De inhoud dezer rede is zoo gewichtig, zoo liefelijk, zoo oneindig groot en heerlijk, dat men als van zelf oog en hart hierop gevestigd houdt, dat men, bij de volkomene overeenstemming van de gedachte met de uitdrukking, de laatste gaarne voorbij ziet en aan de eerste alle aandacht wijdt. En zij, die ook daarop met oordeel des onderscheids hebben acht gegeven, erkennen zij niet dat het hier eene rede geldt, wier voortref-

felijkheid van voorstelling en uitdrukking door geen anderen schrijver is overtroffen of bereikt?

Toch zal ik, om aan mijn voornemen getrouw te blijven, op eenige punten, vooral van het eerste gedeelte dezer rede, met een enkel woord opmerkzaam maken. Ik meen daarmede hier te kunnen volstaan.

In de drie strophen, die na den aanhef het eerste deel dezer rede uitmaken, lette men dan op de wijze, waarop dingen van het dagelijksche leven tot hooger doel worden gebruikt. In vs. 3—4 wordt het beeld ontleend aan de wegbereiding bij gelegenheid van den luisterrijken intocht van een aardschen Koning, — maar door met een enkel woord op te geven dat hier sprake is van de weg-bereiding voor *den Heer, onzen God*, vervalt de gedachte aan *stoffelijke* weg-bereiding; ook zonder nadere toelichting gevoelt men dat hier eene *geestelijke* bedoeld wordt. In vs. 6—8 is het beeld ontleend aan het gras en de veldbloemen. Zoodanig zijn de volken, zoodanig is ook Israel op zichzelf, — maar daartegenover wordt gewezen op Gods eeuwig blijvenden Geest en Woord. Voor Jesaja's toehoorders was zeker geene nadere verklaring noodig. Zoo iemand die nu verlangt, hij vindt die in Hoofdst. 59. 20, 21. In vs. 9—11 wordt het beeld ontleend aan een aardschen vorst en aan een herder, — maar het zijn Zions heilboden, die de aankomst verkondigen van hunnen God, die als een machtig en rechtvaardig Vorst zal heerschen en met de teedere zorg van een goeden herder de zijnen zal leiden.

Zoo worden hier eenvoudige, aan het dagelijksche leven ontleende, zaken gebruikt om op krachtige en schoone wijze de heerlijkste beloften te doen uitkomen. Dat is Jesaja's gewone schrijfwijze. Men zie b. v. het onbetwijfelde Hoofdst. 28. Daar wordt in vs. 1 de dronkenschap, in vs. 2 de hagelvloed en overstrooming. in vs. 3 de kroonen of kransen, in vs. 4 de vroegrijpe vruchten gebezigd, om die dagelijksche dingen op hooger zaken over te brengen; en dit geschiedt in hetzelfde Hoofdstuk met vele andere dergelijke beelden, totdat hij in

de drie laatste verzen Gods verschillende strafbedeeling toegelicht met de verschillende wijzen van dorschen bij den landman in gebruik. — Om nog een voorbeeld te nemen wijs ik op Hoofdst. 1, waar na den aanhef met vs. 3 de rede des profeten begint door Israel te vergelijken met den os en den ezel. Hij weet die vergelijking zóó te maken, dat niemand zich beleedigd kon gevoelen, maar elk nadenkende diep beschaamd moest staan. Men doorloope die rede tot aan het laatste vers, waar het vlas door hem op treffende wijze gebruikt wordt en men zal daar, gelijk overal elders in het boek, moeten erkennen, dat Jesaja meer dan iemand anders van huis en hof, van de geheele natuur en van het maatschappelijk leven heeft gebruik gemaakt om met eenvoud, kracht en schoonheid Israel te onderwijzen, te vermanen, te vormen en tot Gods verheerlijking en hooger geluk op te leiden.

Men zie ook nog op bijzondere uitdrukkingen. Gelijk de Heer in vs. 1 Israel nu niet meer noemt *dat volk* (Hoofdst. 6. 9, 10), maar *mijn* volk, — zoo wordt ook door den Profeet de Heer nu in elke strophe genoemd *onze* God of, als Zions heilboden tot de steden van Juda spreken, *uw* God. — Hoe wordt voorts de heerlijke en hoogstbelangrijke belofte van de roeping der Heidenen in twee woorden bloot gelegd: *alle vleesch gesamenlijk* zal dat heil zien. Wie heeft ooit in minder woorden grooter heilbeloften uitgedrukt? Maar ik behoef niet verder voorbeelden bij te brengen. Bij eene eerste lezing wordt reeds iets van het geheel buitengewone, in eenvoud, kracht en schoonheid uitblinkende, gevoeld; maar hoe meer men de gedachten-uitdrukking overweegt en doordenkt, des te duidelijker wordt het, dat wij den grootsten Meester in het schrijven voor ons zien. Welk onderwerp hij behandelen moge, altijd is bij hem de vorm geheel overeenkomende met den inhoud en daarnaar gewijzigd, maar, hoe afwisselende die zijn mogen, de drie genoemde eigenschappen worden in hare hoogste volkomenheid overal gevonden. Men brenge een gedeelte van Jesaja eens over in den stijl van andere, evenzeer

door Gods openbaring verlichte Profeten, b. v. in dien van den dichterlijk schoonen, maar zooveel minder krachtigen Jeremia, — of in dien van den dikwijls gedrongenen en met de taal als 't ware worstelenden Hosea, — of in dien van den met groote kracht, maar minder schoon en edel, schrijvenden Amos, en men zal levendiger dan ooit gevoelen, dat men hier een geheel eigenaardigen schrijver heeft, die op al zijne schriften den stempel der hoogste volkomenheid heeft gedrukt en daaraan het kenteeken van adel, kracht en de meest veelzijdige zielsontwikkeling heeft geschonken.

Bij de beschouwing van het tweede gedeelte dezer rede vs. 12—26, mag ik kort zijn. Algemeen werd en wordt, zelfs door vele bestrijders der echtheid, het hier opgehangen tafereel van Gods oneindige majesteit voor een van de schoonste, krachtigste en verhevenste gedeelten van het O. T. gehouden. Door niemand is, zoover ik weet, in tegenover gestelden zin hierover gesproken. Het wijst ons eerst op Gods wijsheid, zoo als die in de natuur door Hem, met onbegrijpelijke en alles tot in de kleinste bijzonderheden ordenende kracht, is op te merken; voorts op de grootheid van Hem, bij wien de volken zijn als een druppel aan een emmer; eindelijk wordt hier de tegenstelling van Gods majesteit en almacht tegen over de nietigheid en het onvermogen van de afgoden op levendige wijze voorgesteld en het geheel besloten met een blik op het sterrenheir, dat door Hem geschapen is en door Hem wordt in stand gehouden.

Over den aard, de kracht en de verhevene schoonheid, die hier bovenal in de Gode waardige uitdrukking der verhevenste gedachten en in de treffendste antithesen uitkomt, is in de voorgaande paragraaf uitvoerig gehandeld en ik mag dus nu daarhenen verwijzen. Ik doe dit te liever, omdat daarbij toen op meer dan eene, bijzonder aan Jesaja eigene, wijze van uitdrukking gewezen is.

Het doel van dit onovertroffen tafereel van Gods nooit volprezen wijsheid en macht, is niet om de dwaasheid der afgo-

derij ten toon te stellen; die wordt in het voorbijgaan met kracht bloot gelegd; maar om, in verband met het voorgaande en volgende, aan te toonen, dat Hij, die deze groote heilbelofte gaf, de Alwetende en Almachtige is, die te Zijner tijd haar kan en zal vervullen en die dus een onbepaald vertrouwen mag verlangen.

Dit laatste is dan ook de inhoud van het derde gedeelte dezer rede, vs. 27—31. De belofte in het eerste gedeelte gegeven ziet op de toekomst, en wat zal het nu in dien tusschentijd zijn? Hoeveel strijds te strijden, hoeveel leeds te lijden! Men zij echter nimmer moedeloos of ter neder geslagen! Met terugblik op het tweede gedeelte wordt met treffenden eenvoud het onvergelijkelijk krachtige en schoone woord uitgesproken: de eeuwige God, de Heer, de Schepper der einden der aarde wordt niet moede of mat en Zijne wijsheid is ondoorgrondelijk. Daarom dan nimmer versaagd! Die op eigene krachten steunen mogen bezwijken, — zij, die den Heer verwachten, gaan met onbezwekene, telkens herstelde, kracht voort, zelfs op den moeielijksten weg; zij zullen niet bezwijken.

Als wij al wat op de schrijfwijze betrekking heeft, overzien: de hoofdverdeeling, de onderverdeeling, de rangschikking der onderwerpen, de zuivere, nauwkeurige, levendige en eigenaardige taal, de geheel bijzondere, en in die volkomenheid aan Jesaja alleen eigene uitdrukking, dan worden wij hierdoor op de krachtigste wijze gedrongen, om het tweede gedeelte van dit boek aan Jesaja toe te kennen, wiens stempel daarop gedrukt staat. Bij middelmatige schrijvers moge dit argument somtijds twijfelachtig kunnen zijn, maar niet bij den uitstekendsten stilist. Het is ondenkbaar, dat een onbekend man, te Babel, bij het verval der Hebreeuwsche taal, tegen het einde der Babylonische ballingschap levende, den eersten Meester in het schrijven zou hebben geëvenaard en dat hij den stempel van Jesaja's volkomenheid op zijn bedriegelijk samenstel zou hebben weten te drukken. De taal wijst meer op den leeftijd des schrijvers, de stijl op zijne ontwikkeling;

Mij is geen Israëlict van den ouden tijd bekend, die dit dubbele bedrog zou hebben kunnen volbrengen. Indien nu ook iemand edel genoeg ware om als Jesaja te *kunnen* schrijven, hij zoude niet tevens snood genoeg zijn om het te *willen* doen. Het bestaan van zoodanigen man zou een zielkundig raadsel zijn en een onbegrijpelijk wonderbaar verschijnsel, indien het geene loutere verdichting was, om dogmatische redenen uitbedacht.

BESLUIT.

Aan het einde mijner taak, wensch ik nog even terug te wijzen.

In Hoofdst. I is door mij toegelicht de lange reeks van belangrijke getuigenissen vóór de echtheid van het tweede gedeelte van Jesaja's boek; over wier gewicht in 't bijzonder gehandeld is op blz. 68 en verv. In Hoofdst. II zijn de duidelijkste bewijzen gegeven dat de historische toestand, die in de laatste 27 hoofdstukken uitkomt, niet is die van Babel tegen het einde der Babylonische ballingschap en dat de Schrijver dezer hoofdstukken daar toen niet kan hebben geleefd en geschreven. In Hoofdst. III heb ik eene proeve gegeven van nauwkeurige taalkundige vergelijking tusschen het eerste onbetwijfelde hoofdstuk van Jesaja Hoofdst. VI en het eerste van het tweede deel, Hoofdst. XL. Ook hier is eene zoo kennelijke en bijzondere overeenstemming tusschen de taal en schrijfwijze dier beide hoofdstukken gevonden, dat ook hier de identiteit niet twijfelachtig mag worden genoemd.

Hiermede acht ik bewezen te hebben, dat men te onrechte zegt, dat bij de beoordeeling van Jesaja's tweede gedeelte, de

wetenschap in strijd zou zijn met het geloof. Zij is dat niet. Het is slechts eene richting in de wetenschap, die in strijd is met het geloof. Men legge dien blaam niet op de wetenschap. Zij leert *niet*, dat het tweede deel van dit boek moet worden toegeschreven aan een onbekenden, te Babel tegen het einde der ballingschap levenden bedrieger. Als men die vraag naar de echtheid critisch en onbevooroordeeld onderzoekt, dan is het besluit: niemand anders dan Jesaja is de auteur van het tweede deel, van het naar zijn naam genoemde boek.

Nadat ik nu het onderzoek omtrent de echtheid, naar mijn beste weten, alleen uit een letterkundig oogpunt en met uitsluiting van alle dogmatiek, heb ten einde gebracht, meen ik de vrijheid te hebben verkregen om nog eene geheel op zich zelfs staande opmerking hier aan toe te voegen. Ik doe dit niet met het oog op een nieuw argument, dat aan het voorgaande zou moeten worden toegevoegd. Het letterkundige is geheel afgehandeld en wat ik hier laat volgen, is niet van letterkundigen aard en mag daarom met het voorgaande niet worden verward.

Het gedeelte van Jesaja, welks echtheid werd aangetoond, is, gelijk andere als onecht verworpene boeken des O. T., niet een bloot letterkundig voortbrengsel, maar het is ook een gedeelte des Bijbels, der Heilige Schrift. Uit dat oogpunt verdedig ik het boek niet, evenmin als ik dit andere boeken der Heilige Schrift doen zoude. Ik steun daarop. Zij zijn mij dierbaar als een uitnemend Gods-geschenk. Zij zijn mij ontelbare malen tot opwekking en vertroosting, tot verlichting en versterking geweest. Waar het oog en het hart geopend is, daar is de goddelijkheid van Gods woord even duidelijk, als voor den helderziende, het licht der zon die aan den hemel

staat. Als Gods woord door ons verstaan en gevoeld wordt, dan is de verdediging *daarvan* voor ons onnoodig. De Heilige Schrift spreekt voor zichzelve en zal in eere en tot zegen zijn, als de tegenwoordige bestrijders met hunne geschriften zullen zijn vergeten. »*Het woord van onzen God blijft in eeuwigheid*".

Het is mij nu toch nog een dure plicht, om ongeoefenden en ongeleerden op één punt opmerkzaam te maken. Het is in het algemeen eene prijzenswaardige eigenschap van allen, die niet door eigenwaan verblind zijn, dat men waarde hecht aan het gevoelen van hen, die de wetenschap beoefenen en een billijk verworven roem van kunde en geleerdheid verkregen hebben. Ook deze deugd van volgzaamheid en leerzaamheid mag intusschen niet overdreven worden. Elke deugd die overdreven wordt, verandert juist daardoor in ondeugd. En daar nu onderwerpen, als het thans besprokene, ook behandeld worden bij en voor hen, die de bezwaren, tegen de Heilige Schrift ingebracht, niet kunnen beoordeelen, zal het niet ongepast kunnen geacht worden, als ik de grenzen aanwijs, binnen welke de volgzaamheid, aan geleerden te betoonen, begrepen moet blijven.

Met het oog dan ook op het nu behandelde boek, wijs ik op het getuigenis van onzen Heer, Jezus Christus. Hecht men waarde aan de uitspraak van geleerden en volgt men hun gezag, dit behoort te eindigen waar Hij gesproken heeft. Hij is toch de Zoon van God; door Zijnen Geest hebben de Profeten gesproken; Hij is onze Zon, het Licht der wereld; Hij is alléén de Meester; Hij is de Waarheid; Hem heeft de Vader getuigenis gegeven, toen van den hemel de stem gehoord werd: hoort Hem! — Weg dan met een beroep op het gezag van geleerden, welken naam zij ook dragen, als zij van Hem verschillen. Wat met het getuigenis des Heeren strijdt, is onwaar. Dat dan wij, die in den naam van Christus zijn gedoopt, die beleden hebben in Zijnen naam te gelooven, die naar Hem Christenen worden genoemd en die door Hem eens zullen geoordeeld worden, — dat wij nimmermeer het ge-

tuigenis des Heeren smadelijk verwerpen. De wetenschap heeft groote waarde; maar eens zal het blijken, dat hij alleen wijs is geweest, die bij alle verkregene wetenschap in een eenvoudig kinderlijk gemoed het geloof in den Heer heeft behouden en met een dankbaar hart heeft gewaardeerd en gebruikt, wat Gods oneindige liefde ons schonk.

DRUKFEILEN.

Blz.	52	r.	1.	αὐτοῖς,	*lees:*	***αὐτοῖσι.***
〃	74	〃	27 en 28.	zij — zij,	〃	die — die.
〃	99	〃	28.	digt,	〃	dicht.
〃	194	〃	27.	11. 11,	〃	11. 1.
〃	199	〃	21.	Met,	〃	Men.